

Vigilia

1969
november

Szennay András

Kérdéseket feltenni, vagy a teológus felelőssége

Ladislaus Boros (Zürich)

Jövendő reménységünk

Nagy Árpád

Sziszüphosz és a keresztény ember

Szeghalmi Elemér

Utazás a valóság körül

(Az esszéíró Kolozsvári Grandpierre Emil)

Hegyi Béla

Beszélgetés Veres Péterrel

Résumé en
langue française

TARTALOM

	Oldal
Szennay András: Kérdéseket feltenni, vagy a teológus felelőssége — — —	721
Ladislau Boros (Zürich): Jövendő reménységünk — — — — —	723
Kelényi István: Golgota (vers) — — — — —	733
Nagy Árpád: Sziszüphosz és a keresztény ember — — — — —	734
Mécs László: Tüskevár, Epercsokor a kormos kalapon. Az utolsó postakocsi (versek) — — — — —	739
Szeghalmi Elemér: Utazás a valóság körül (Az esszéíró Kolozsvári Grand-pierre Emil) — — — — —	741
Gerlei József: A nyár hamuja (elbeszélés) — — — — —	744
Kelényi István: Eső (vers) — — — — —	747
Saad Katalin: Egy rituális színház modellje — — — — —	748
Jerzy Grotowski: A szegény színház felé (fordította Pályi András) — —	751
Kelényi István: Őszi vázlat (vers) — — — — —	757
Veres Péter: Jegyzeteimből — — — — —	758
AZ EGYHÁZ A VILÁGBAN: Hans Küng a zsinat utáni egyház problémáiról — A Defregger-eset (Dorombay Károly) — — — — —	760
A KIS ÚT: A jól végzett munka kegyelméért (—) — — — — —	767
NAPLÓ: A miseliturgia zsinati reformjának befejezése (Medvigy Mihály) 768; Kodolányi János emlékezete (Belon Gellért) 771; Az olvasó naplója — Flüst Milán: Ez mind én voltam egykor (Rónay György) 772; Színházi krónika — Dosztojevszkij: A félkegyelmű, Shakespeare: Athéni Timon (Pályi András) 774; Képzőművészet — Szentendrei őszi tárlat; Szabadi Judit könyve Gulácsi Lajosról, Vörös Béla és Eörsz András szobrászok köszöntése (D. I.) 776; Zenei jegyzetek — A Budapesti Művészeti Hetek hangversenyei, Lemezfigyelő (Rónay László) 779; Filmek világából — Szégyen (Üngváry Rudolf) 781; Rádió mellett — képernyő előtt (Balássy László) 782 — — — — —	768
DOKUMENTUM: Beszélgetés Veres Péterrel (Hegyi Béla) — — — — —	784
Francia nyelvű kivonatok — — — — —	789

Felelős szerkesztő:

Rónay György

Felelős kiadó:

Várkonyi Imre

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. Tel.: 138-698. Postacím: 5. Postafiók 195. Nagybudapesti ügyintézés és előfizetés: Budapest, V., Cukor u. 4. Telefon: 189-306.

Terjesztő, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekkzámla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár 4.50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Atutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve, az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik.

Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: Egy évre: 100,— Ft. félévre: 50,— Ft. negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején.

Index-szám: 26.921.

KÉRDÉSEKET FELTENNI, VAGY A TEOLÓGUS FELELŐSSÉGE

A teológiával foglalkozóknak — s ez általában minden keresztény emberre vonatkoztatható — *három csoportjáról* beszélhetünk:

A „mindig engedelmesek”, vagyis azok, *akik mindent jónak vagy legalábbis kielégítőnek tartanak*. Ezek számára mindenfajta „megújulás” minden „reform” ijesztő, megzavaró, sőt veszedelmes. Mert jó az, ami a már megírt könyvekben van, amit olvashat mindenki. Miért hát „forradalmasítani”, amikor úgyszólván elég baja van az embernek? Akik így gondolkodnak, azok csak keveset vagy egyáltalán nem gondolkodnak. „Futottak még”, mert őket is útra indították. Minden bizonnyal jó keresztények, jó lelkipásztorok akarnak lenni, de irtóznak a sok töprengéstől, a megerőltető szellemi munkától.

A *titkon kételkedők és háttérben kritizálók* alkotják a második csoportot. Ezek ide is, oda is, mindenhová és sehová sem tartoznak. Csak halkan és titkon hintik el a kétely magvait. Vannak problémáik, de csak titokban szólnak azokról, nehogy „gyanúsakká” váljanak. Befelé nem egyszer gyötrődnek ugyan, de kifelé destruálnak. A háttérben elsuttogott kétségeik olykor valóban súlyos problémákat rejtenek, többnyire azonban bizonyos „önvigasztalásként” hangoztatják őket, esetleg azért, hogy másokat is megzavarjanak.

Végül a *nyíltan kérdezők, a teljesebb, a jobban megértett igazság után tudatosan keresők*. Általában kisebbségben vannak, de számuk azért — öröndetes módon — egyre nő. Nem tudnak, de nem is akarnak nehéz kérdések mellett szóltatlanul elmenni, nem kívánnak semmit sem elhallgatni. Problémáik a „mindig engedelmeseket” olykor megdöbbenítik, sőt megbotránkoztatják, a nem gondolkodókat meglepik, a titkon suttogókat megijeszítik. Sőt, kérdéseik nemegyszer a szakembert, a tanárt, a lelkipásztort is zavarba hozzák.

Kétségtelen, hogy e felosztás sematikus, az élet gazdagságát csak nagy vonatkozásban tükrözi. De ahhoz sem férhet kétség, hogy a „*harmadik típus*” az, amely valódi életet vihet a teológiai, lelkipásztori munkába. Sőt, épp e típusnak köszönhető, hogy új élet kezd pezsegni egyházunkban. Ha ugyanis nem lett volna az elmúlt kb. huszonöt évben annyi „kérdező” teológus, akinek volt bátorsága megkérdőjelezni számos lélek- és értelmi reflexió nélkül ismételtetett, „megszokott” tételt, felvetni problémákat (pl. a világi hívek szerepe az egyházban, a földi értékvilág teológiai vizsgálata, az institutionális és kegyelmi egyház viszonya stb.), akkor aligha ült volna össze a II. vatikáni zsinat. És aligha tárgyalt volna abban a szellemben, amelyben valóban működött.

A teológia és nem kismértékben az egyház életébe épp a harmadik típus-hoz tartozók hoztak új életet. Azok, akik figyelemmel kísérték, felmérték, hogy mi újat nyújthat az emberi tapasztalás, a „világ” az egyház és a teológia számára. Mert férhet-e kétség hozzá, hogy az ember történeti voltának, a fejlődés gondolatának, a profán tudományok újszerű vizsgálódásainak, a technikai-gazdasági életnek, a szocializálódási folyamatnak és még ezernyi tényezőnek számbavétele új kérdéseket támaszt a teológusban. Vagy legalábbis eddig még ki nem mondott vagy másképp megfogalmazandó kérdések kell, hogy mindezek nyomán szülessenek. S e kérdéseknek hangot is kell adni, azokra megfelelő, kielégítő válaszokat kell keresni. Az *adott történeti pillanat* ugyanis a teológus számára egyben „teológiai hely”, melyből *szinten* kell, hogy új ismereteket merítsen. Minden időszak egyben üdvössé-

günk ideje is, ezért a teológus mindig „elkötelezett”. Elkötelezett a jelentkező kérdések meghallására, saját kérdéseinek, problémáinak előadására és a válaszok keresésére.

Nem kétséges, hogy *a nyíltan kérdezők* nagy szolgálatot tesznek Isten népének, helyzetük azonban rendkívül *felelős és nehéz*. S nem kevésbé nehéz a helyes válaszok megadása sem. Hisz nem jelentéktlenebb tényezőkre kell figyelni, mint az emberi tapasztalás, a szellem szabad szárnyalása, a gondolkodás törvényei és — az isteni kinyilatkoztatás. Mindezen tényezők feczülésében születnek meg a kérdések és válaszok egyaránt.

De kissé mélyebbre is nézhetünk. A tárgyilagos szemlélet végül is rádöbent: a kérdezőknek merészsége és érdeme nem is egészen a saját érdemük. Mert munkájuk nyomán végtére is oly kérdések kerülnek elő, melyek jelentkezésében *a szükségést, a feltétlenül szükséges feladatokat kell meglátnunk és elvégeznünk*. A kinyilatkoztatásról tudjuk ugyan, hogy az az utolsó apostol halálával lezárult. S mégis „szól az Isten” ma is egyházához, teológusaihoz, a hívőkhöz és ezt a hangot is, *az idők hangját, az „idők jeleit”* észre kell venni. Ezért *oly nagy a felelőssége a minden időben „prófétai”, azaz közvetítő szerepet betöltő teológusnak.*

Nem kell nagy megfigyelőképesség ahhoz, hogy megállapítsuk: az egész teológiában s annak egyes szakterületein a „Sturm und Drang” korát, vagy ha úgy tetszik, az új pünkösd vihar idejét éljük. Ezen sem kell azonban túlzottan csodálkoznunk. A hit és a hittudomány: *az ember hite és az embernek tudománya*. Ez az ember pedig történeti, a történelem sodrában élő és fejlődő lény. Épp ezért *a „mozgás” a teológiában nagyon is természetes*. Azok a korok a „nem természetes” idők, amidőn a felelősök, az illetékesek elaludtak. Amidőn átaludtak valamit s e mulasztásukat az utókor alig győzi jóvátenni. Csak egy, szinte már közhelyként említhető példa: Marx kiáltványa és az első „hivatalos” egyházi megnyilatkozás között fél évszázad telt el. Tehát nem a kérdezők és új kérdéseik jelentkezése, kimondása és a megválaszolásra irányuló törekvés a „különös”, a csodálkozást vagy meghökkenést keltő, hanem épp az, hogy az ilyen események miatt még ma is sokan csodálkoznak, hogy egyesek „engedelmessékként” nem akarnak ezekkel törődni, mások csak titkon kételkednek és hintik a kétely magvát.

Tudjuk és valljuk, hogy *hitünk nem idegenít el a világtól*, az abban végzett feladatoktól. Sőt, a hívő ember egy plusszal rendelkezik: dolgozik, alkot, szolgálja embertársait és a fejlődő világot, mert ezt az Isten is számonkéri tőle, mert ez nem csupán „munkafegyelmi”, hanem hitből fakadó kötelessége is. A hiba azonban ott lenne, ha — hitünkre hivatkozva, az „örök életre” utalva — mi magunk idegenülnénk el a mának problémáitól. Ha eszünk, iszunk, dolgozunk, járunk és kelünk, „kötelességet végzünk”, de úgy, mintha hitünknek, hívő önmagunknak mindezzel semmi dolga nem lenne.

A valóban hitből fakadó nézés és élet minden keresztény, még inkább tehát a teológus számára a hitből és az emberi tapasztalásból fakadó kérdésekben és válaszokban, vagy legalábbis a válaszok becsületes keresésében ad magáról hirt. Nem passzív engedelmességben, nem titkon emésztő kételyekben, hanem nyílt kérdésekben hallat magáról. S a választ keresve és megtalálva, hallva, olvasva döbben lassan rá az ember, hogy nem csupán „tanul” teológiát, hanem azt tanulva hite szerint él is.

Kérdéseket feltenni — olykor „kényelmetleneket” — minden gondolkodó és hívő ember joga. A válaszokat keresni és megadni pedig elsősorban *a teológus, a pap, a lelkipásztor felelős feladata*. Igaz, ezek a válaszok nincsenek mindig kéznél, gyakran kell kemény munkával, belső gyötördéssel keresni-kutatni utánuk. S többnyire közös munkával, együtt kell megtalálni őket. E feladat elől kitérni azonban — felelős teológusnak, papnak, sőt minden kereszténynek — semmiképp sem szabad.

JÖVENDŐ REMÉNYSÉGÜNK

Ha a katolikus teológus a halálról beszél, akaratlanul hozzágondolja azokat az eseményeket is, amelyek a világon belüli önkibontakoztatásunk abszolút határait jelölik. Ezeket nevezzük: a végső „dolgoznak”. Általában kilencet különböztetünk meg. Ezek: a halál, a külön ítélet, a tisztítótűz, a mennyország, a pokol, a test feltámadása, az utolsó ítélet, Krisztus új eljövetele és a világegyetem megdicsőülése. Az alábbiakban szeretnénk az itt lazán egymás mellé sorakoztatott kijelentések belső összefüggéseit megmutatni, megszabadítani őket a szokványos elképzelések kötelékeitől és földeríteni azt, ami a halálról szóló keresztény tanítás lényege. Az eszkatológia kérdéseiben az újabb kor keresztény gondolkodása távlatok megváltozását élte át. Új, részben szokatlan gondolati szkémák kerültek kidolgozásra, föltevéseket formuláztak meg, amelyek egyet jelentenek eddigi elképzeléseink alapvető megváltozásával. Ez az oka annak is, hogy elmélkedésünkben nem célunk, hogy a végső idők eseményeivel kapcsolatban kimerítő és immár rendszeresen feldolgozott elméletet vázoljunk fel.

Ellentmondások a hitben

Elsőnek itt azt lehetne említeni: a kinyilatkoztatásból azt tudja meg a keresztény ember, hogy a halállal kapcsolatban többféle, részben ellentétes hitbeli magatartás lehetséges:

A halál értelmes és ugyanakkor értelmetlen is; a keresztény ember számára a halál nem jelent értelmetlen befejezést, nem végérvényes összeomlást, hanem átmenet egy, már régen vágyott és a vágyakat betöltő világba. Krisztus azt tanította tanítványainak: „Ne féljete azoktól, akik a testet megölik, hisz a lelket nem tudják megölni” (Mt 10. 28). Vajon nem hangzik-e gúnyként ez a „hisz”? Nem volt-e Krisztus mélységesen megindulva, amikor barátjának, Lázárnak haláláról értesült? Szent János élményszerűen közli velünk Krisztus belső megrendülését. Megmutatja, hogy Krisztus miként „rendült meg szívében”, mennyire haragra gerjesztette őt a szenvedés és a halál megsemmisítő hatalma. A sírhoz menet elfogta őt a lázadás a szenvedéssel szemben: „Mikor Jézus látta, hogy (Mária) sír, s a vele jött zsidók is sírnak, megrendült lelkében” (Ján 11, 33–34). Végül is a gyász hatalmas erővel tört ki Krisztus lelkéből. „Hangosan felkiáltva” mondta az élet szavait a sír felé (Ján. 11, 43).

A halál büntetés és ugyanakkor ígéret is. Az emberi nem ősszülei — a teológusok többsége a fejlődéelmélet által előidézett alapvető változás ellenére, még mindig az ún. első emberpár bűnét tekintti testi-lelki elesettségünk okozójának — súlyos bünt követtek el, amikor a próbatételként kiadott parancsot megszegtek. Ezáltal örökös kárhozattá lett volna a büntetésük, s az ősszülék bűne minden utódjukra átszállva az utóbbiakat is sajátos bűn állapotába hozta. A bűnös állapot öröklése az ősszülékkel való természetes származási összefüggés lenne. Szent Ireneus ezzel szemben az áteredő bűn okozta esélyességünkben Isten általános üdvözítő akaratának kifejezését látta. Az embernek a „paradicsomból való kiűzetése”, szerinte, és más egyházatyák szerint is, úgy is felfogható, mint Isten irgalmas lehajlása az emberhez: „Isten irgalomból távolította el az embert az élet fájának közeléből, hogy az ember ne maradjon örökké bűnös, és a bűn ne legyen halhatatlan, és a rossz ne legyen gyógyíthatatlan. Így határt szabott a törvény áthágásának, amennyiben megteremtette a halált, határt szabott a bűnnek a test fölbomlásával,

hogy az ember ne éljen tovább a bűnben, hanem meghalva kezdjen Istennek élni." Olyan gondolatmeret ez, amelyet napjaink teológiája még nem értékelt ki kellőképpen.

Az ember halandó és ugyanakkor halhatatlan. Álljon itt mindenek előtt — de kommentár nélkül — Karl Barth egyik szövege: „Ez a szó, hogy »halhatatlanság« az ószövetségben egyáltalán nem fordul elő, az újban mindössze kétszer. Már ez is nagyon feltűnő. De még inkább az, hogy milyen értelemben kerül használatra ezen a két helyen. Az egyik ilyen helyen (1. Tim. 6, 16) nem az emberről, hanem az Istenről állítja, hogy halhatatlan, és pedig ő az egyedül halhatatlan és egyedül uralkodó. Nyilván úgy kell ezt érteni, hogy az ember nem bírja ezt a halhatatlanságot sem a maga egészében, sem lényének egyik részében, és nem bírja sem eleve, sem úgy, hogy valamilyen módon meg tudná szerezni. A halhatatlanság az embert (minden embert!) csak mint valami új és meg nem érdemelt ajándék illetheti meg: szabad adományaként annak, aki egyedül birtokolja, aki lényegileg egyedül halhatatlan. Erről beszél a másik szóba jövő szentírási rész az 1. Kor. 15, 53. A halottak feltámadásáról ott mint Istennek új, szabad cselekedetéről van szó, amelyet az emberekkel végez el, s amelynek erejéből »a romlandó testnek fel kell öltenie a romlatlanságot, a halandónak a halhatatlanságot«. Ezt a halhatatlanságot mint valami »ruhát« húzza magára. Szembe kell néznünk a tényvel: az ember önmagában, és mint olyan, mindazzal együtt, ami ő és amit cselekszik, a biblia tanúsága szerint halandó, tehát egyáltalán nem halhatatlan.”

Másrészt: az alábbiakban azt az alapvető kérdést szeretnénk föltenni, önmagában minek fogható fel az emberi testiség, milyen helyet foglal el a világegyetemben, milyen reménységre irányultan teremtetett. Annak a belátásnak nagyfokú elgondolhatósága, hogy az ember — testével és lelkével — központi helyet foglal el a világegyetemben, vitán felül áll. Az emberi test az a hely, ahol az ember a leggyökeresebben kapcsolódik össze a univerzummal, s a test a világ sarkpontja (*caro-cardo*). Testünkben egyesül az anyag a szellemmel. A szellem lényege abból áll, hogy végtelenül nyitott a végtelenre. Ez azt jelenti, hogy a világ az emberi testben nyílik meg Isten felé és rajta keresztül valósul meg az abszolútum jelenvalósága. A keresztény filozófia szerint az ember nem „két dologból áll” (anyagból és szellemből), hanem egy egyetlen lény. A két dologból egy harmadik áll elő, ami a kettő közül egyikkei sem azonos. Az emberi test a lélek kibontakozása. Megfordítva: az emberi lélek az emberi test legmagasabb fokú megvalósulása. Ha közhasznú szóval azt mondjuk, hogy az emberi lélek „szellemi” természetű és független az anyagtól, ez így csak részigazság. Az emberi lélek nyilván „szellem”. Azonban lényéhez tartozó szükségszerűséggel ivódik bele az anyagba. Sőt, éppen azáltal válik „lélekké”, hogy eggyé válik az anyaggal. Az eddigi megfontolások alapján azt kellene mondani: a lélek „összegyűjti” a világmindenségből azt az anyagot, ami a szellem hatására testté alakul.

Mindkét megfontolás — az ember halandósága és halhatatlanságra rendeltsége — Krisztus feltámadásában kapja meg az egyértelmű választ: Isten fia a megváltás művének beteljesítése után nem adta föl emberi testét, nem vált „tisztá szellemmé”. Emberi arca mindörökké Isten arca marad. A feltámadt Krisztusban az emberi test bekapcsolódott a Szentháromság életébe.

Krisztológiai távlatok

A mindenség az eredeti létállapotból kiindulva az élet irányában fejlődik. Az élet az emberi szellemben teljesül be. Ezt a szellemet emeli be Krisztus a halhatatlanság beteljesedésébe. Ezáltal válik Krisztus a „végér-

vényesen megteremtett emberré"; minden világmozgás csúcává. Magához vonja a világ minden erejét, mindig előre, mindig fölfelé, egészen a megdicsőülés világáig. Alapjában azért vált ő emberré, hogy halandó lényünket a halhatatlanságra vezesse. *Krisztus a „predesztinált világ”*. A világegyetem mozgása az évmilliárdok során erre az egyetlen vonatkozási pontra, az emberré vált Logoszra szűkül és koncentrálódik. Ez a történeti Krisztusra konvergáló egyetemes fejlődés hatja át teljes szélességben a kozmoszt és a történetet, hogy megragadja az egész valóságot.

A halál mint utolsó döntés

Az emberi halált általában úgy fogjuk fel, mint „a lélek elválását a testtől”. Vajon lehetséges-e az ilyen elválás az eddigi megfontolások után? Szent Pál mondta ki a jeruzsálemi nagytanács előtt, az emberi halálra vonatkozó interpretációnk szempontjából annyira fontos szavakat: „A halottak feltámadásába vetett hitem miatt állok a főtanács előtt” (Apcsel 23, 6). A keresztény tanítás középpontjában áll ez az állítás: Krisztus föltámadása győzelem a halál felett. Azóta az, ami a halálban az emberrel történik, többé nem abszolút határa az életnek. Röviden megformulázva immár több ízben is kifejtett nézetünket: *„A halálban nyílik meg a lehetősége az ember első, egész személyiségével hozott döntésének. Ezáltal a halál az emberi öntudatra ébredés, az Istennel való találkozás és az örök sors fölötti döntés helye.”* Ahhoz, hogy ennek a hipotézisnek egész horderejét felismerjük, először is ki kell fejteni azokat az okokat, amelyek arra indítanak bennünket, hogy az ember halálát ilyen reménytelinek fogjuk fel. Hipotézisünk tartalma a következő: csak a halál pillanatában tudja az ember létének idegenségét levetkőzni; csak a halálban válik létének olymértékben urává, hogy Istennel — Krisztusban — teljességgel találkozék és vele szemben végérvényesen dönthessen. Minden embernek megvan tehát a lehetősége, hogy — a halálban — Krisztussal szemben, erejének teljes birtokában és teljes tisztánlátással dönthessen. Innen kiindulva szeretnénk a halál teológiáját újra átgondolni.

A hipotézis megindokolása

Létünk legszebb Isten-megtapasztalásai is még mindig csak felszínesek. Istenhez fűződő kapcsolatunk valószerűtlen, bizonytalan és nincs maradandó állapota: fölületes találkozásokról áll. Minden ember a feszínen él, éppen azért, mert és amennyiben ember. Valami különös képtelenség uralkodik bensőnkben: a képtelenség arra, hogy az egyedül szükségeset lássuk és cselekedjünk. Hogyan nőhetne ki ebből a szétszaggatott életből egy megdicsőült világ? Kísérjük meg az emberi létmegvalósítás rövid elemzésével az ember „létképtelenségét” kimutatni. Az első kiindulási pont a következő lehetne:

Az ember képtelen arra, hogy vágyainak teljességét átélje. Az akarását kettéhasítja az igény mértéktelensége és a megvalósítás korlátozott volta. Könyörtelen szükségszerűséggel vágyódik az ember valami több, valami még soha el nem ért után. Valami titokzatos él benne, amely cselekedeteit örökké új meg új célok és ígéretek felé hajszolja. Az ember minden egyes cselekedetével a végtelent célozza, noha az, amit konkrétan elérni szeretne, mindenkor véges. Bármilyen sokat érjen is el az akarat a maga erejéből, a megvalósítás még mindig nem felel meg annak a titkos óhajnak, amely mozgásba hozta.

Mindez azt jelenti, hogy az ember valami emberileg elérhetetlenre, az abszolútumra irányuló dinamikát hord magában. Nehéz ezt a feszültséget elviselni. Egy ilyen abszolútum felé törő és ugyanakkor beszűkült élet vég-

telenül terhes. Ezért próbálja meg az ember oly gyakran, hogy az ideiglenest végérvényesnek fogadja el. Közben azonban — esetleg anélkül, hogy bevallaná — boldogtalan és kielégületlen marad. Az emberi élet csak akkor tudna beteljesedni, helyesebben, az ember mint ember csak akkor születne meg, ha az emberi vágyódás törekvése az elérhetetlen felé, hirtelen a saját tárgyával konfrontálódna, ha az abszolútum, az elérhetetlen, konkrétan megtapasztalt élményként állna világítóan előtte. Ez lenne voltaképpen emberre születésének pillanata. A totális Krisztussal való találkozás egy szabad szembenállásban bele van préselve a vágy struktúrájába. Az emberi egzisztenciának ez a sajátsága még világosabban jelentkezik abban a titokzatos eseményben, amelyet megismerésnek nevezünk. Itt is megnyilvánul, hogy:

Az ember megismerésével elővételezi az abszolútumot. Megismerni anynyt jelent, hogy a szellem egy fogható valóságot felvesz önmagába. A világ különböző egyedi tárgyainak ilyen bensőségessé tétele révén kezdi az ember a környezetében kiismerni magát. Lassan megérti, hogyan viselkednek a dolgok, élőlények, emberek. Mégis mindez csak felaprózódott tudás. Az ember újra meg újra megkísérli, hogy ezeket az „ismeretmorzsákat” egyetlen „rendszerbe” foglalja, és ez a törekvése nagymértékben hajótörést szenved. S éppen ilyenkor tapasztalja meg, hogy valami nagyobbnak és átfogóbbnak sejtelve él benne, olyasvalamié, ami semmiképp sem állítható össze az egyedi ismeretekből. S itt ébred tudatára annak, hogy a tudásra irányuló törekvése elmondhatatlanul több, mint kíváncsiság. Hiszen szellemét mindenkor is vonzotta már az abszolútum, a lét teljessége.

Az ember tehát egyrészt mindig csak korlátozottat ismer fel, ugyanakkor azonban, sőt mindenek előtt a korlátozatlanra, a létszerűen határtalanra törekszik. Minden konkrét megismerési aktusban párhuzamosan jelenik meg a tudata és a vágya is az „egészen másnak”. A szellemnek ez a tematikailag sehol sem befejezett behatolása az egészen másba: ez az alapja és a lehetővé tétele minden egyéb megismerésnek. Az ember a korlátozott és a korlátlan között kettéhasadt ismeretének területén csak akkor tudná önmagát beteljesíteni, ha az abszolútum konkrétan fogható valóságként jelenne meg számára. Az ember minden megismerési aktusban ezután az elgondolhatatlan esemény után vágyódik, hogy találkozzék a korlátozottá vált korlátozatlanul, Krisztussal. Az emberi létnek ez a paradox jellege még szembetűnőbb az emberi szerelem megvalósításánál: az *emberi szerelem túlszárnyal mindenféle megvalósíthatóságot*. A szerelemben két személy léteegységre lép, amennyiben létszerűen mondják ki azt, hogy „mi”. A szerelem létcseréből áll, egy olyan eseményből, amely által két ember tökéletesen egymásból él. Az egyiknek léte a másik létének indokává válik a kölcsönös ajándékozásban. Ezzel már az emberi szerelem végső határához érkeztünk el: ami a szerelemben valódi szándékként jelen van, az túlhalad minden egzisztenciális megvalósítást. A szerelemben a lét teljességének elővételezése történik, minthogy korlátlanul igent mond egy korlátozottan létezőre. Ezáltal a szerelem célja lényegében több mindannál, ami a szerelemből ténylegesen megvalósítható.

A szerelemben egy teremtmény a maga véges törékenységében a végtelenre irányuló törekvésünk tárgya lesz. Szeretve lenni olyan kihívás ezáltal, amelyre senki sem nőtt föl. Az emberi szerelem emberileg beteljesíthetetlen. A szerelemben — annak komoly, érett és becsületes gyakorlatában — mindenkor mindig ott van, elgondolásban és törekvésben is valami abszolút. Ez a szerelem csak akkor tudná önmagát beteljesíteni, ha az abszolútum, a végtelen, egy véges emberben mint a szabad életigenlés szeretetreméltó szerelem jelennék meg hiánytalan világossággal.

Az emberi vágnak, megismerésnek és szerelemnek ily módon kifejtett elemzését nézzük most egyben. Mindezeknek a létmegvalósításoknak érte-

lemszerű középpontjában egy világos, szabad és az egész személyt átfogó találkozás áll Krisztussal, a föltételelessé vált föltétlenséggel, mint az Omega ponttal, aki föltétele a hiánytalan emberréválás lehetőségének. Csak abban a pillanatban, amikor ez az egzisztenciális hiánytalanság bekövetkezik, csak akkor születik meg az ember. Már látjuk, hogy az emberi létstruktúráról készült rövid vázlatunk a halálról is pontos kijelentést foglal magában, mégpedig a halálban történő döntés bevezetőül megfogalmazott hipotézisének szellemében. Az ember csak a halálban válik tökéletesen személlyé; csak a halálban érheti el végérvényesen üdvösségét, amikor Krisztus szeme láttára szabad aktussal alakítja ki saját lényét. Ezt a végkövetkeztetést szeretnénk még két további megfontolással (egy negatívval és egy pozitívval) megerősíteni.

Kiegészítő indokolások

Első megfontolás: az ember belső szétszakitottsága. Az ember nem maga választotta ki konkrét létadottságait, hanem minden előnyükkel és hátrányukkal együtt a szüleitől, a szűkebb családi közösségtől, az őt körülvevő kulturális miliő objektív szellemétől, az emberiség fejlődésétől, sőt azon túl az embernek az ember előtti formákból történt kialakulása során kapta őket.

Ilymódon fokozatosan alakult ki egy olyan idegen anyag, amelyből személyiséget kellene kialakítania a maga számára. Ez az idegen, mások által nemzett, fölépített és együtt meghatározott létadottság lényegi életkorlátozottságot jelent az ember számára. Földi élete során arra törekszik, hogy voltaképpen önmaga számára még idegen belső világát segítse érvényesülni. Ugyanakkor azonban egy már kialakított készenálló anyagon, a saját, a világban eleve adott helyzetén munkálkodik. Saját létadottságának idegenségét és átláthatatlanságát soha nem tudja egészen legyőzni.

Az első lehetőség, hogy az legyen, ami után bensejében vágyódik, ami azonban mégsem lehet, akkor következik el, amikor a maga korlátozott idegen létadottságait le tudja vetni és egy új, a saját szelleme szerint szabadon kialakított lényeg-kifejezési formát kap, mi több, létrehoz ilyet, a halálában.

Felszínes létadottsága azonban időbeli korlátozottságot is jelent számára. A belső lényegében szétszakadozott ember nem ura az egymást követő időpillanatoknak. Mindenkor csak egy-egy pillanatra lép be a létbe. A mindenkori jelen, a számára adott „időhatár” azonban nem elegendő ahhoz, hogy a maga bensőségességének egész gazdagságát megvalósítsa benne. Az élete nem tud kibontakozni, lénye nem tud osztatlan jelenné válni. A pillanatot teljességének megélése nincs hatalmában. A szó eredeti értelmében nem is „létezik” még, csupán csak „ek-zisztál”, állandóan „tulajdonképpeniségén kívül” él. És csak abban a pillanatban, amikor nem tud már többé ugyanafelé a szétdarabolt jövő felé „továbbmenni”, képes megélni a maga benső és osztatlan jelenjét. Ez a pillanat azonban csak a halálban következhet be. Csak a halál az, ahonnan nem vezet már tovább út a bizonytalan, üres nyitottság felé.

Második megfontolás: az ember emberré válása. Képzeljünk el egy emberi életet, amely a benne lakó dinamikának megfelelően a születéstől a halálig teljesen megvalósította magát. Mi ment végbe egy ilyen létezésben? Kétfelére életívet fedezhetünk fel benne. A két vonal metszőpontjában ragadjuk meg a halál eseményét.

A „külső ember”. Ez a kifejezés itt nem csupán a testre vonatkozik, hanem az egész embert jelöli meg, amennyiben teljes létezésével, testével és lelkével a külső felé fordul. Mik ezek a külsők? Idetartozik elsősorban a biológiai erők növekedése, a szervezet kibontakozása és megérése, az egyes

képességek fokozódó differenciálódása és specializálódása (a tudás kibontakozása, a megismerés látókörének kitágulása, a ráébredés a szabadságra, a barátságra és szerelmi odaadásra). Az ember különböző vonatkozásaiban „hódítja” meg a világot: a dolgok, a megismerés és a Te világát. A létezés belső a világba és fölfedezi magában az alakítás erőit. Amilyen mértékben azonban az ember „beleveti magát” ebbe a világmegbízatásba, olyan mértékben kezdi a külsőleges, létezését felőrlöni. Az ember a világ uralmának feladatával szemben is szemmel láthatóan csődöt mond. Lelepleződik számára a lét szegényessége. Tudatára ébred annak, mennyi lehetőséget mulasztott el az életében. Mindenütt korlátokba ütközik. Minden a „mindennapok taposómalmává” válik, mindazokkal a kötelességekkel, fáradtságokkal, csalódásokkal együtt, amelyeket ezek a mindennapok hoznak magukkal. Ijesztő világossággal látja az ember, hogy lényegében csődöt mondott, a becsületességben, barátságban, alázatban és szeretetben. Az élet elveszti frissességét, biztató voltát és újszerűségét. A „külső ember” felőrlődött. Olyan sors ez, amely elől senki sem menekülhet.

A „belső ember”. De vajon a mondottak kimerítik-e a teljes emberi életet? Éppen a saját korlátok megtapasztalásában, a létezés válságaiban, a „külső ember felőrlődésében” épül fel valami, amit a „személy” szóval jelölhetnénk. A „külső ember” energiái bensőséggé alakulnak. Létre jön az „érett ember”: valami rejtett; egy olyan létezés, amely a maga beszűkülésében tud a végtelenbe beleélni; a külsőségből gyűjti össze az ember a „belső”: ő maga létközponttá válik. Éppen azáltal hogy életét a mindennap eseményei által felőrlöni hagyta, jött létre benne a voltaképpeni élet.

Ha az emberi voltaképpenség leírt dialektikájának vonalait meghosszabbítjuk és levonjuk belőle a végső konzekvenciát, akkor a halálnak következő képe alakul ki: a halálban a külsőségség teljes elvesztésében jön létre a totális bensőség. Tehát az ember csak a halálban válik tökéletesen önmagává, végérvényesen személylé, hiánytalanul önálló létcentrummá. A halálban az ember végérvényesen „felnőtté” lesz; szabad, tudó és beszűkíthetetlen; képes arra, hogy végső döntést hozzon. Ebben a döntésben hajtja végre életének legvilágosabb Krisztussal való találkozását.

A hipotézisből folyó következtetés

Ha az eszkatológia egyes témáit ebben a távlatban szemléljük, ebből olyan következtetések adódnak, amelyek arra kényszerítik a teológust, hogy néhány elképzelését újra gondolja át. Először is: *a voltaképpeni ember mint föltámadás következik be.* A „föltámadás” szó „rejtjel” gyanánt áll itt, tehát mint értelmezése az értelmezhetetlennek, megmagyarázása a megmagyarázhatatlannak. A föltámadás egzisztenciális hiánytalanságot jelent, közvetlen testi-lelki kapcsolatot a mindenséggel. A testiség személyiséggé bontakozik ki. Az ember végső döntésével saját örökkévalóságát ülteti el. A halhatatlanság az embernek mint testi-lelki egységnek összzemélyiségi eseményévé és ezzel együtt feltámadássá válik. A halhatatlanság és a feltámadás között ebben a távlatban nincs már különbség. Ebből kiviláglik, hogy másodszor:

A feltámadás eseményének egyetemesnek kell lennie. A világmindenség ébred tudatra az emberben. A föld gyermekei vagyunk, egy olyan földé, amely nemcsak önálló és független önkibontakozásunk színhelye, hanem lényegi alkotunkhoz tartozik. Ha lelkünk sorsa a halhatatlanság, akkor ez csak föltámadás lehet; ha viszont testünk sorsa a föltámadás, akkor ennek egyidejűleg a világegyetem megdicsőülését kell jelentenie. Ebből következik (harmadsorban), hogy:

A világegyetemre ítélet, igazságszolgáltatás vár. Ez a kifejezés kellemtelen érzést kelt bennünk. Mennél inkább átlátjuk azonban a világot, a világ motívumait, a törekvését a hatalomra és önérvényesülésre, annál inkább tu-

datára ébredünk annak, hogy nem élünk még „igaz” világban. A világra „igazságszolgáltatás” vár. Nem elítélés, hanem „igazzá tétel”. A világ csak akkor válik igazzá, ha a jó egyben szép, az igaz egyben jó és a lét világító. Ez a világ ma még nem létezik. Általunk, a mi, a halálban bekövetkező személyes döntésünk révén kerül felállításra. Negyedszer:

Az ítélet egyben a megtisztulás folyamata is. A „tisztítótűzet” ebben a hipotézisben úgy képzelhetjük el, mint a halálban végrehajtott Isten-melletti döntés minőségét és intenzitását. Az Isten iránti szeretet egyetlen pillanatban átjárja áramával a létezést. Az emberi létnek, közben, végső erejével Isten felé kell clindulnia. Ennek megfelelően az egyes emberek személyenként különböző megtisztulási folyamaton esnek át egyetlen pillanat alatt, a halálban. Ötödször:

Krisztus még mindig születőben, illetve növekedőben van. Krisztus a maga kozmikus felnőttkorával csak akkor jelenik meg, ha minden ember, akiből az ő „teljessége” (pleroma) áll, teljes egészéként találkozott vele a létegyiséget létrehozó szeretetben. Hatodször:

Az élet értelme a halál begyakorlásában áll. Az embernek meg kell kísérelnie, hogy élete során eljusson a létezésnek olyan eltökéltségéhez, amely lehetővé teszi számára, hogy a halálban a lét szempontjából helyes döntésre jusson. Ezt a magatartást nevezik a keresztény hitbuzgalmi irodalomban „üdvözítő éberségnek”. A halálban hozott végső döntés gondolata semmiképpen sem csökkenti ezt az üdvözítő éberséget. Az a követelés, amely a „halál-mint-végső-döntés-felé-haladás” világosan átgondolt szituációjából adódik, sokkal mélyrehatóbb és „követelőbb” is, minden parancs-tilalom-morálnál, minden a létezésünkhöz előírásokkal és parancsokkal való külsőleges, közleledésnél. A fenti követelés a lét lényeges alkatából folyik. És ez így szól: Egyetlen életednek „sikerülnie” kell. Ebből következne (hetedszer):

Az élet értelme az erények gyakorlásából áll. Az erény az emberi létezni-tudás beteljesítése, mint tartós berendezkedés a lényegszerűre. Egyéni erőfeszítéssel megvalósított és tanúságtételszerűen megélt emberi lényegesség. Ez a konkrétan megvalósított sors „mélységi árama”.

A hipotézis spirituális elmélyítése

Az „elherdált” élet. Életünket ez a magatartás fenyegeti. Nem annyira az egyes lázadó tevékenységek miatt, hanem sokkal inkább a nem-tulajdonképpenbe való észrevétlen belecsúszás révén, amelynek itt kísérletképpen az „élet bűne” nevet kívánjuk adni.

A „bűnös élet”-ben semmi drámai vagy titáni nincs. Türelmetlenség, a mindennapok kicsinyes önzése, fölhánytorgatás, a más emberekkel, a lelki életünkkel szembeni tisztelet hiánya, rosszindulat, káröröm, elsietett ítéletek, önelégültség. Mindez és még sok egyéb emlékezetünkbe idézendő, ha az „élet bűnéről” kívánunk szólni.

Milyen pontokon sűrűsödik tehát ez a fenyegetés életünkben? Honnan ered létünk ilyen elhomályosulása, amely Krisztus létét nem tudja többé fölvenni, nem nyújt többé otthont Istennek? Az egzisztenciális-teológikusan legjelentősebb újszövetségi szöveg az itt említett bűnfelfogás elemzése szempontjából Krisztus megkísértésének története Máté evangéliumában (Mt 4, 1—11). Ebben a beszámolóban három fogódzót találunk ahhoz, hogy az emberi létezés lényegi kísértettségét fölvezoljuk.

Először: siker. Krisztus a szellem nyomásának engedve, elhagyja az emberi rejtettséget. Elérkezett a végsőkéig: 40 nap és 40 éjjel böjtölt. Ekkor éri őt az érzékeny kísértés: mi lenne, ha a követet kenyérré változtatná? Mire irányul ez a támadás? Krisztusra azt az erőt, amely őt bensőséges, emberi létének lényegében megalapozott lénnyé tette, külsőségessé kellene tennie. Istenemberi egzisztenciájának összegyűjtött erejével Krisztus a kísér-

tés visszautasításával vállalta azt a kockázatot, hogy belső emberré lesz; hogy belülről fog élni és odaáll az elnyomottak és letaposottak körébe; kibírja az emberi létezés nyomorúságát és erőtlenségét, hogy mindenestül csak az élet és megélés belső igazságában létezzék, hogy a földre hulljon és bele vesszen a többiekért. Itt vált lehetővé az emberiség számára az új jövő és új világrend: több vagy a sikereidnél.

Másodszor: hatalomvágy. Szedületes csábítás fogja el Krisztus lelkét. Képzletben ott áll a templom tornyának tetején, látja a lábai alatt megnyíló mélységet, a szakadékot és az emberek siránkozását. A Messiásnak rendkívülinek kell lennie: gyakorolnia kell hatalmát az emberek lelke és szíve fölött. A kísértőnek azt kellene elérnie, hogy Isten emberré válása egy „erőszakos cselekedettel” nyilatkozzék meg és ezáltal belső megnemézésre találjon. Ebben a pillanatban Krisztus mélyen a lelkünkbe nézett. S ekkor felismerte: az emberi szenvedéshez csak alázatos ember közelíthet; vakító ragyogásával tönkretenné lelkünket.

Harmadszor: gazdagság. Mit jelentett ez a kísértés: Krisztust egy magas hegyre vitték, látta a világ minden gazdagságát és nagyszerűségét, és a kísértő azt mondta neki: „Ezt mind neked adom, ha leborulsz és imádsz engem.” Mi volt ez a lázongás az Istenember lelkében? Az egész világ a lábai előtt feküdt. Jézus Krisztus már ezt az érzést is kísértésként utasította vissza. A felismerés e magasságából leszállt a kicsiny létezés inségébe. A szegények világában akart a föltétel nélküli merés, a türelem és a beteljesítés tanúja lenni: belső távolságot tartva a dolgoktól, önlegyőzésben, csöndben, „lelki szegénységben”. Ezt a létformát választotta Krisztus a maga számára. Azt akarta hogy kiszolgáltatottja legyen a pillanat közvetlenségének és az ember abban a megnyilvánuló inségének. Érvényesülni hagyása ez az idegen egzisztenciának és a teremtető jelenlétnek. A „lelki szegénység” magatartása a belsőleg szabaddá vált ember életformája, aki bár birtokolja a világ javait, de nem megszállottjuk. Ez a magatartás nem más, mint a belső szabaddá válás a Te számára.

„Tisztítótűz”: áttörés Krisztus lelkivilágába

A halálban ugyanez a döntés történik meg: az összeomlása mindannak, amit az ember mint egzisztenciális nem-tulajdonképpeniséget összegyűjtött magában. Az ember szembekerül azzal, ami valójában, aminek örök állománya van létében. A sikerei lerombolódtak; hatalma szétfolyik; gazdagsága eltűnik. Nincs többé semmi külső támasza a létben. Mi marad belőlem, ha hiánytalanul föl adom magam? Ekkor fölismeri az ember, hogy életéből lényegében mindenkor csak az maradt meg, amit föl adott: tehát az önzetlenség. Ekkor virágzik ki a tulajdonképpeni az életében: az önzetlenség pillanatai összesűrűsödnek és tulajdonképpeni létévé lesznek; a kitartás órái a szenvedő barát mellett, az odaadás élményei a szerelemben, az eltökéltség: együtt sírni a sírókkal és együtt örülni az örvendezőkkel, részt venni a mások emberi létében. Az embernek ezt a visszavezetést belső világának lényegére, ezt hívjuk egyszerűen tisztítótűznek. Az ember találkozása ez tulajdonképpeni lényével, egész létezésének összesűrűsödése a tulajdonképpeniségben, az önmagunkká válás pillanatnyi eseménye a halál szakadékaiban. Minthogy azonban az ember nem tud ennyire hiánytalanul „önmaga” lenni, anélkül, hogy egyidejűleg meg ne tapasztalná a maga emberré válásában az emberré vált ige valóságát, az embernek önmagával való találkozása egy Krisztusban Istennel való találkozással fokozódik. Ez nem járulékos dimenziója a halál eseményének, hanem annak megnyilvánulása, hogy az emberi valóság kegyelemszerűen beleintegrálódott Krisztus létébe. Amennyiben az ember hiánytalan őszinteséggel önmagával találkozik, Krisztussal találkozik.

Az „önmagunkká válás” mint ítélet

Máté evangéliuma (25, 37 és kk.) Jézus szavait tolmácsolja a következőképpen: az igazak (és nemigazak is) megkérdezik Krisztustól: „Uram, mikor tettük ezt neked...” Mikor láttunk téged éhezni, szomjazni, mikor láttunk meztelenül, betegen, idegenként, a börtönben. Végrehajtottuk életünk legnagyobb cselekedeteit, anélkül, hogy ezzel számot vetettünk volna. Ha Krisztus e szavait nem fosztjuk meg eredeti értelmüktől, akkor innen kiindulva és a magától Krisztustól felvázolt ítéletfogalom alapján kidolgozhatjuk a Krisztussal való találkozás teológiáját. Létezésünk legbelsőbb rejtekében zajlik ez le. Az ítélet cselekedeteinknek azt a dimenzióját mutatja majd föl, amely túl a konkrétan megélhető végrehajtás ideiglenességén, közvetlenül Krisztusba torkollik. Élményeinknek, reménységünknek, vágyainknak barátságra, jóságra, együttlétre irányuló igényeinknek végső mélysége, sőt még inkább az önzetlen segítség józan cselekedeteinek mélysége nem más, mint maga Jézus Krisztus.

Minden lényegesben Krisztus él („Leszállás a poklokra”)

Létünk e láthatatlan Krisztus-dimenziójának teológiai kidolgozása, és a keresztény jámborság szempontjából termékennyé tétele nagy feladata lenne a mai krisztológiának. Itt most csak egy, ígihirdetésünkben gyakran elfelejtett eseményre, Krisztus „pokolra szállására” szeretnénk figyelmeztetni. Krisztus leszállt a világ mélységeibe. Leszállt a valóság mély és gyökerében mindent egyesítő és háttérrel alkotó mélyrétegeibe. Ez a leszállás egzisztenciális-metafizikusan van elképzelve. Olyan földi mélységről van szó, amely nemcsak az egész világ-lényegnek, nemcsak a kozmikus világ-vonatkozásnak, hanem a történeti személyes és egzisztenciális összefüggéseknek is bensőségét foglalja magában.

Amennyiben Krisztus halála révén — amely a megtestesülésbeni leszállásának értelemszerű meghosszabbítása volt —, leszállt a világ alapjaiba, a „föld szívébe” (ahogyan Máté evangéliuma beszámol róla), nyilvánvalóvá lett az egész Krisztus előtti emberiség számára. A világ nem az többé, ami azelőtt volt, hanem minden „mélységben”, „mögötte állóban” és „lényegesben” maga Krisztus él. Krisztus lett a titokzatos középpontja minden teremtményi létrejövésnek. Mostantól kezdve minden halál, minden belehalás a világba voltaképpen belemerülés Krisztusba, és a halál minden végrehajtása — konkrétan: minden önzetlen cselekedet, minden embertársi segítség, szívünk minden feloldódása valami nagyobb dologban — már hit, üdvösség, krisztusi vonatkozás. Krisztus itt, amennyiben „a világ mélységévé” lett, egy új üdvösségi szituációt teremtett. Minden emberileg érvényes mélységben Krisztussal való találkozás történik és teremt a maga számára üdvös világot, mennyországot.

Ebben a szemléletben az ítélet nem más, mint a dolgok lényegének és az emberi szív belső világának megnyilvánulása s ezáltal találkozás minden okok okozójával, Jézus Krisztussal. Ha azonban nem akarjuk, hogy az ítéletet egészen az irrealitás menően absztrakt módon kiüresítsük, akkor itt a szívünkkel kell megérteni, hogy mit jelent mindez. Az ember hirtelen ott áll örökérvényű léte előtt és fölfedezi benne, hogy minden nyugtalansága Krisztusban „részesezés”, az Isten szívének nyugtalansága volt. Ez az egyetlen dolog világított kezdettől fogva minden álmának és vágyódásának mélyén. És ez az egy dolog kezdettől fogva Krisztus volt. Semmi más nem számít most már, lehullik, nem fékezi, nem akadályozza többé az embert a hiánytalan örömben. Ez az ítélet: az öröm üzenete.

Kárhozatra ítélt-e valakit Isten?

A pokol nem olyasmi, ami megesis velünk, nem olyasmi, amit Isten helytelen cselekedeteinkért utólag kiró ránk. Semmi nagyszabású, kiemelkedő, égető vagy fojtogató nincs a pokolban. A pokol egyszerűen maga az ember, aki tökéletesen azonosítja magát önmagával, azzal, ami ő, amit ki tud kényszeríteni, vagy amit a maga erejéből tud elvégezni. Az olyan ember létformája a pokol, aki elégedett önmagával: egy örökkévalóságon át. Olyan ember, akinek nincs már semmije és nem is vágyik önmagán kívül másra. A pokol nem fenyegetés, hanem létszerű vetülete kicsinységünknek. A pokolnak nincs tragikuma, mert hiszen, alapjában véve mint „hely”, nem létezhetik semmiféle pokol. Csak a szív érzülete van. Mindenki a mennyországban él, mert Isten a világot a mennyországra rendelten teremtette. Ezt a mennyországot azonban a lelkivilágából kiindulva éli meg mindenki. Aki leszegényítette magát, megtapasztalhatja szépségét. Aki gazdag maradt, annak meg kell elégednie saját gazdagságával. Senki sem „juthat” a pokolba, csak a mennyországba. Aki kibírja a mennyországot (aki szeretve többet tud befogadni s ebben egyre inkább ajándékozni önmagát), a mennyországban van, a szeretni tudás boldogságával, a többé-nem-önmagát-birtoklás, és semmit-sem-birtokolni-kényszerülés örök boldogságában él. A mennyországot csak az nem tudja elviselni, akiben nincs már elég bátorság ahhoz, hogy szeressen.

Bűn, tisztítótűz, ítélet és pokol. Meghallgattuk ezeket a szörnyű szavakat, hogy a végén felismerjük, hogy az egyetlen szó, ami örökös érvénnyel bír, így hangzik: szeretet.

A mennyország: jövőnk lényege

Mit érünk el, ha a világ eleveenségéről szerzett legmélyebb tapasztalunkat behosszabítjuk a mennyországba: feltárul előttünk egy növekvéssel, kiterjedéssel teli világ; az együttiét Istennel, amely a fejlődés egész folyamatát minden életet és érzékelést, ami csak a világban van, az anyagtól kezdve a szervezeteken át a szellem világáig, mindent beleintegrál Isten végtelen boldogságába.

A kinyilatkoztatás egyik képet sorolja fel a másik után, hogy az örök megajándékozottság végtelen boldogságát az emberi érzések bonyolultságától mentes egyszerűséggel hozza közel számunkra: az „Istene leszek és ő az én fiam lesz”. Az igazak Krisztussal együtt ülnek majd Isten trónján. Ítéletet mondanak a világról, világítani fognak, mint a nap. Isten megajándékozta őket a hajnali csillaggal. A boldogság, a tisztaság, a fény és eleveenség képei; olyan képek, amelyeket a legegyszerűbb ember is megért és amelyek mélyreható szimbolikájukkal mégis minden kimondhatót fölülmúlnak. Melyik teológus érzékeltette valaha is ezeket a képeket: az Isten trónján ülni, ítélni a világ fölött, napnak és világosságnak lenni, a dicsőség koronáját hordozni, a hajnalcsillagot birtokolni.

Mit ígér nekünk Krisztus? Egy szamaritánus asszonynak vizet; a népnek kenyeret; a halászoknak zsúfolásig telt hálót; a kereskedőnek értékes gyöngyöket; a földművesnek azt, hogy ásója egyszer váratlanul nagy kincset hoz napvilágra; a parasztnak százszoros termést; mindnyájunknak tudást, megismerést, védettséget. Az apokalipszis rikító színekkel ábrázolja a világot; értékes drágaköveket említ; fölhangzanak a természet hangjai is és fokozzák az emberek diadalénekét; a levegő illatokkal telik meg, amelyek arany edényekből szállnak fel. Lovasseregek kíséretében, fehér ló hátán jelenik meg az, aki a hűséges és az igaz. A neve: Isten igéje, a királyok királya. Vér itatja át a köpenyét, utolsó csatában mentette át lényünket a beteljesülésben. A bárány lakodalmát üli. A mennyországból szózat hallat-

szik: „A győzöt oszloppá emelem az Istenem templomában és többé nem kerül ki onnan.” Az „oszlop” az Isten templomában azt jelenti: örökre tevékenykedni, a világot hordozni, biztosan, nyugodtan, örök elevenségben, örök létben.

Jézus az örökéletet újra meg újra mint Istennel való egyesülést jellemzi. „Aki szeret engem, megtartja szavaimat, Atyám szeretni fogja őt és eljövünk hozzá és nála fogunk lakni”; „országomban az asztalomnál fogtok enni és inni”; „nézd az ajtóban állok és kopogok. Aki meghallja szavam és ajtót nyit, bemegyek hozzá és vele eszem, ő meg velem. A győztest magam mellé ültem a trónra, ahogy én is győztem és együtt ülök Atyámmal a trónon”. Isten lesz az örökös Te számomra.

Próbáljuk most a szavakat elfelejteni és beleérezni abba a titokzatos dologba, amit Krisztusnak az utolsó vacsora alkalmából elmondott imádsága tartalmaz: „Atyám! a világ nem ismert meg téged, én azonban ismerlek téged, ők pedig megismerték, hogy te küldöttél engem. Én megismertettem velük a te nevedet és ezután is megismertetem, hogy a szeretet, amellyel engem szeretted, bennük legyen és én öbennük.” Istennek ez a bennünk levő szeretete bontakozik majd ki a mennyországban az örök létre. Az ember szinte ki sem meri mondani, mit jelent ez a növekvő létintenzitás a világító létezés tekintetében. Hogy természetünknel fogva halhatatlanok vagyunk, hogy milyen alakban ébred a világ új létre a feltámadás során: mindez végül is nem olyan fontos. Szeretjük Istent; Isten szeret bennünket; az ő szeretete végtelen és az egész mindenséget átfogja; ez a szeretet saját létünké lesz, amelyet örökkön át érzünk és beteljesítünk.

Az öröm tanúságtétele

Krisztus feltámadása bevezette a „végső időket”. Hívásunkban, Isten szeretetében és a hűségben már most úgy kell élni, mintha máris a mennyországban lennénk. Ez a sorsunk és ez a küldetésünk. A megtestesült Ige különböző nevek alatt ígérte meg nekünk az életet: mennyek országa, az élők országa, tökéletes vigasztalás, vágyaink beteljesedése, végtelen irgalom, együttlét Istennel. Felvázolta odavezető utunkat is: elszakadás önmagunktól, szelidség, békészerzés, éhség és szomjúság, „igazságosság”. Mindezek lényeges tulajdonságai a szeretetnek, amely által az ember önmagára talál, miközben elajándékozza önmagát.

S ezzel el is jutottunk a földi létünk jövőjét taglaló elmélkedések végére. Minden megfontolásunk Isten örömébe torkollott. Ezt a csöndes, nem tolakodó örömet kellene a keresztyének kivinnie egy olyan világba, amely oly kevés örömet és oly sok szenvedést ismer.

GOLGOTA

*Előbb a fény agóniája.
Ichthys lepergő koponyákon.
Szemedből kövezem golgotámat.
Kereszt szögén foszló remény.
Szeretet égi bordarácsa.
Asszonyok: sírás jégtűhegyén.*

Kelényi István

SZISZÜPHOSZ ÉS A KERESZTÉNY EMBER

Fontosságát mindig késve bizonygatja az ember — jóval születése után — és nélkülözhetetlensége látszatát csak rövid ideig tarthatja fenn. Nincs pótolhatatlan ember. Bárki helyettesíthető az emberi közösségben. Amire az egyik rájön, azt előbb vagy utóbb kitalálhatja más is; amit az egyik megtesz, arra képes lehet embertársa is. Ha valaki eltűnik közülünk, olyan, mint egy kavics csobbanása a víz tükrén. Szétfutnak a gyűrűk, a hullámok talán messze viszik az eseményt, de ezzel együtt minden elsimul — a folyó lassú méltósággal tovább hömpölyög.

Lehet, hogy csak a nyugdíjas kor első szokatlan hónapjában, mert kilépünk a munka évtizedes ritmusából; vagy talán a betegágyon, amikor bajainkkal egészen magunkra maradunk; a céltalannak látszó igyekezet nyomasztó légkörében, vagy éppen a nagy lelkesedéssel végzett tevékenység lázában — hivatlan vendégként jelentkezik bennünk az élmény: „fölösleges vagyok”. Tolongó embertömeg sodrában, vagy az egyedüllét csendjében egyszerűen meglepi az embert — mert védtelenek vagyunk — és csak nehezen vesszünk tőle búcsút. Amit mond, az a szívünk mélyéig hatol.

Az élményre mindenki a maga egyénisége és lehetősége szerint felel: komor némasággal, vagy felajzott kétségbeeséssel. *Jean-Paul Sartre* is beszámol egy ilyen nehéz órájáról: „Azon tűnődtem zavarosan, hogy végzek magammal, s legalább egyet megsemmisítek így a fölösleges létezők közül. De még a halálom is fölösleges lett volna. Ezeken a kavicsokon, ezek között a növények között, e derűs, mosolygó park mélyén, fölösleges lett volna holttestem, fölösleges a vérem. És fölösleges lett volna a foszladozó húsom is a földben, mely befogadta volna, és fölöslegesekek lettek volna végül még letiszogatott, lehántott csontjaim, fogakként tisztára súrolt fehér csontjaim is: fölösleges voltam az örökkévalóság számára.” (*A csömör. Köpeczy Béla: Az egzisztencializmus. Budapest. 1966. 304.*)

Ha nem is gondolunk öngyilkosságra — valami mégis rezonál bennünk. Vagy talán csak egy magányos és túlérzékeny ember borzongása ez? Egy betegesen önmagára koncentrált szellem költői megrendülése csupán? — Valamiben mégis igaza van. A drámai színekkel festett kép és hétköznapi élményeink között rokonságot fedezünk fel. És ha elidőzünk ennél a kérdésnél, arra is rájövünk, hogy ez nemcsak lélektani probléma. Mert azt megérezni és egy intenzív élményben megragadni, hogy „fölösleges vagyok”, nemcsak hiányos beilleszkedést jelenthet a mindenkori társadalom szervezetébe, hanem alapjában arra mutat — és itt kezdődik a filozófia —, hogy létem önmagában indokolatlan, életem és tevékenységem nem szükségszerű, vagyis könnyen elképzelhető nélkülem a világ. Amit *Robert Escarpit* az Isten szemére vet nyílt leveleiben: „Ön tökéletes, teljes, befejezett, áthatolhatatlan lény, nem tudja hát, milyen érzés, ha életünk két vége a nemlétezőre nyílik. Egy emberélet csupa léghuzat, és nevét mindig a számra veszem, ahányszor csak a semmi szele kissé túl erősen fúj át létezésem rácsos kerítésén.” (*Nyílt levél Istenhez. Budapest, 1968. 15—16.*) A fölöslegesség élményének gyökerei tehát emberi létünk mélyéig nyúlnak, és a mai kor emberének éppen úgy szembe kell néznie ezzel, mint az eddigi korok legnagyobb gondolkodóinak. Úgy is mondhatjuk: sajátos léthelyzetünkkel adott örök emberi kérdés.

1. A közös élmény bölcséleti megfogalmazása

A kérdés súlyát és egyetemeségét jelzi az a tény, hogy bármelyik bölcselőre tekintünk az emberi gondolkodás történetében, ezt mindegyiknél a központi problémák között találjuk. Függetlenül a kortól, a gazdasági és társadalmi rendszerektől — a kérdés újra és újra felbukkan. Az ókori görögöket is gyötörte az a tény, ami Sartre-t kihozta sodrából, amit Escarpit panaszol és ami bennünket is nyugtalanít. A hétköznapi ember ezt mondja: „eljárt felettem az idő”, „viszavonulok”, „nincs rám szükség”, „fölösleges vagyok”. A bölcselők ebben a tényben egyet látnak: a kérlelhetetlen folyamat, amit változásnak nevezünk, ami épít és rombol, megmutatja és eltünteti a létet, lassan, de biztosan elhordja a talajt lábunk alól. A változó lét ritmusában hallanunk kell a szomorú dallamot: „kellesz” és „fölösleges vagy”.

Parmenidész például biztosítani akarta magát egy súlyos tévedés árán is. Annnyira a lét pártjára állt, hogy tagadta a változást. Útja logikus, de megállapításában a valóságtól tökéletesen elszakadt. Azt mondta: „csak a lét gondolható — a semmi nem”. Márpedig ami „volt” vagy „lesz” — az „nincs”, de az biztos, hogy a lét „van”, mert gondolható. Ezért nincs változás. A létre esküdött és ezért a „változó-lét” kisodorta őt a pusztá gondolat légüres terébe. A lét csak az ő fejében lehet szilárd és változatlan, mert a valóságban csak „levő és eltűnő lét” van.

Herakleitosz abszolút változásnak látta a valóságot, és ez a szemlélet magát a gondolatot pusztította el. Mert nemcsak „változás” van, hanem „állandóság” is, nemcsak „folyam”, hanem „part” is. A bölcselőnek pedig az a feladata, hogy a fogalommal „megnyergelje” a létet. De az állandóan változó lét melyik pontjára ültetheti fel a gondolatot — mint rohanó paripára a lovas —, hogy az le ne dobja hátáról?!

Platón csupán árnyéknak látta a bennünket körülvevő valóságot. Ezért épített „ideákból” egy világfeletti világot. A valóságot két részre osztja: a folytonosan változó s éppen ezért teljes értelemben létezőnek nem mondható érzéki világra s a változatlan és örök érzékfeletti valóság világára; „a mindig létező és sohasem létesülő és a mindig létesülő és sohasem létező” valóság világára. Mindkét világnak valóságos léte van, de érthető, ha *Platón* a változatlan és örökkévaló világot a változandóság érzéki világánál értékesebbnek becsüli. Azok a maradandó, érzékfeletti elvek, melyek mindennemű létezés és megismerés előfeltételei — az ideák. Az ideák a teljes értelemben vett létezők, az érzéki világ tárgyainak az ideákhoz képest csak árnylétük van. (*Kecskés Pál: A bölcsélet története főbb vonásaiban.* Budapest, 1943. 105.)

Platón tehát az „ideák világában” veti meg lábát. Ide menekült a kétarcú lét bizonytalansága elől. Pedig az embernek itt kell maradnia, a változás folyamatától omladozó lét partján. Itt kell kiépítenie a változó léthez igazítható gondolatokból a maga viszonylag biztonságos világát. Vagy az a sorsunk, hogy ne legyen biztos otthonunk? Hová úz bennünket elfutó, tűnő létünk, amit megtapasztalunk a fölöslegesség élményében?!

2. A „képtelen óriási lét...”

Világosan látja Sartre: „...tudtam jól, hogy ez a Világ a Világ, mely egyszerre csak egész csupaszon mutatkozott meg, és fulladoztam a dühtől és gyűlölttem ezt a képtelen óriási létet. Még csak azt a kérdést sem tehettem fel magának az ember, hogy honnan a csudából jön ez a rengeteg minden, vagy, hogy miért is létezik tulajdonképpen a világ — holott lehetne úgy is, hogy ne legyen semmi. A lényeg: a véletlenszerűség. Azt akarom ezzel mondani, hogy a létezés meghatározásánál fogva nem *szükségsszerű*.”

A sorok olvasása közben menthetetlenül egy középkori dominikánus barát jelenik meg képzeletemben, amint fekete-fehér csuhája felett kopaszodó fejével rábólint erre az egzisztencialista panaszra. És az nem furcsa véletlen, hogy mindketten ugyanazt a tényt fedezték fel, a kérdést ugyanúgy látják, még a probléma megfogalmazása is azonos — legfeljebb a következtetésük más. Pedig az ateizmusát hangoztató Sartre éppen nem válaszolható vallásos szemlélettel.

A dominikánus barát pontosan úgy tette fel a kérdést, mint Sartre: „honnan a csudából jön ez a rengeteg minden...?” — ez az ősi kérdés, ami elől nem menekülhet el egyetlen gondolkodó ember sem. „Holott lehetne úgy is, hogy ne legyen semmi...” Ezt már nem tolhatjuk félre magunk elől. Mi is ilyennek látjuk a világot, sőt önmagunkat is, hiszen tudjuk, hogy ehhez a világhoz tartozunk. Saját létünk és a világ létének értelméről van szó. Itt meg kell állnunk.

A középkori szerzetes nem fulladozott a dühtől és nem támadt benne keserű gyűlölet, hanem a lét iránt érzett hálás optimizmussal meg volt győződve arról, hogy az eléje zúduló valóság nem képtelenség, és a le alapvető kérdésére lehetséges emberhez méltó felelet. Sőt világosan látta: ez a felbukkanó és eltűnő lét, ez a „véletlenszerű” lét éppen arra való, hogy kihúzza a talajt lábunk alól, bizonytalanná tegyen, kiűzzön biztosnak hitt kuckónkból, ne hagyjon nyugton és nekünk szegezze az ember legsúlyosabb kérdését. Azt is tudta, hogy a kérdés feltevése már nem tőlünk függ, hiszen mi magunk is „ki vagyunk dobva” az értelmes lét nappalára, ahol nem hunyhatjuk be szemünket többé és az élénk tóduló lét sem várja meg döntésünket. Össze vagyunk kötve vele, benne vagyunk és bennünk gyulladt ki a mindenség félelmetes folyamatában az önmagára tekintő, visszapillantó és magyarázatot kereső értelem fénye. Szükségszerűen arra vagyunk ítélve, ez a sorsunk, hogy a létre értelmes feleletet keressünk.

Az nem megoldás, ha a végtelenségig növeljük időben és térben ezt a „rengeteg mindent”. Ha minden láncszem egy másikba kapaszkodik — márpedig nyilvánvaló, hogy meg kell kapaszkodnia, mert csak így létezhet — vajon járható út az emberi értelem számára, ha a végtelenségig növeljük a láncszemeket?! Éspedig a lét szempontjából önmagukban indokolatlan láncszemeket! Mert így az egyetlen láncszem kérdőjele a végtelenségig növelt lánc határtalan nagy kérdőjelévé nő a létezés okát kereső emberi értelem előtt. Ha létem és életem függ az előttem létezőtől — márpedig csak így létezem — akkor meddig és hová menekülhetek vissza kérdésemmel?! Kinek elég az, ha a kérdést a végtelenbe hajítja? Kinek jelenthet ez értelmi megnyugvást?

Pedig nekünk *itt és most* kell a felelet, hogy ne járjunk a „véletlenszerűség” sötétjében, meg ne bénuljunk, és el ne menjen a kedvünk az élettől. Álmokra és illúziókra nem építhetünk. Nekünk *ma* kell egy biztos pont, még akkor is, ha nem vagyunk képesek azt értelemmel megragadni, hanem csupán a helyes irányt mérjük be gondolatainkkal, és meghosszabbítjuk azt hittel és reménnyel. Mert egy világos értelmi követelmény már alapja lehet egy további bátor lendületnek.

3. Sziszüphosz mítosza

Albert Camus megpróbálja a lehetetlent. Kimondja: tudomásul kell vennünk, hogy minden igyekezetünk hiábavaló, fölöslegesek vagyunk, mert a lét abszurd és az ember ennek tudomásulvétele által válik igazi hőssé. Sorsunkat Sziszüphosz testesíti meg.

„Csak egy megfeszülő test roppant erőfeszítését látjuk, amint megmozdítja az óriási követ. Lőki, görgeti százszor az újrakezdett meredeken... látjuk a görcsbe torzult arcizmokat, a köhöz tapadt arcot, a segítő vállat,

amelyre nehezedik az agyaggal borított tömeg súlya, a lábat, mely alátámasztja, a kinyújtott két kart, amely tartja a földdel teli két kéz emberi biztonságát. Az égbolt nélküli térrel és tartam nélküli idővel mért hosszú erőfeszítés legvégén eljut a célhoz. Sziszüphosz nézi a követ, mely néhány pillanat alatt legörög abba az alsó világba, ahonnan ismét fel kell majd hoznia a csúcsra. — Érthető ebből, hogy Sziszüphosz az abszurd hős. Szenvedélyei és gyötrelmei tették azá. Az istenek megvetésével, a halál gyűlöletével és az élet szeretetével hívta ki ezt az elmondhatatlan kint, amelyben az egész lét arra való, hogy semmit se vigyen véghez.”

Az ember léthelyzete arra kényszerítette Platont, hogy az „Operenciás tengeren túl...” tiszta, örök ideákból építsen egy csillogó „üvegvárat”. Ő oda menekült az állandóan változó, tűnékeny lét bizonytalan világából. *Arisztotelész* fejest ugrott a lét folyamába és legalább abban bízott, hogy sodrása értelmes cél felé viszi őt. Meg volt győződve arról, hogy az „üvegvárat” neki is el kell érnie. A középkor legnagyobb gondolkodójának életművét egy óriási gótikus katedrálissal szombolizálhatjuk: teljes súlyával a földre nehezedik, de magasba törő lendületével a végtelenre mutat. *Aquinoi Szent Tamás* ilyennek látta a tovatűnő emberi létet.

Ma sem tudunk lemondani arról, hogy a múltó jelenből legalább egy abszolút jövőt követeljünk. Értelmünk olthatatlan szomjúságával kívánjuk és hisszük, hogy vár ránk az Üvegvár, amely már nemcsak a mesevilágban létezik, a biztos Pont, a Cél, ami mindazt indokolja, ami most történik. Legyen Partja a hullámvásznak, adjon értelmet tűnékeny, lebegő életünknek, és így minden ember, a mai napon elvégzett munkájával együtt fontossá lehessen, hogy senkit ne kinozzon az a tudat, hogy ő fölösleges.

Itt érti meg az ember *Teilhard de Chardin* gondolatát. Az állat vakon előre megy a zsákutcában, beleveti magát a szakadékba. Az Ember sohase tesz egy lépést se, ha tudja, hogy útja el van torlaszolva. Minél inkább ember lesz az Ember, annál kevésbé lesz hajladó előre menni, hacsak nem tudja, hogy végnélküli és elpusztíthatatlan új felé tart. Egy bizonyos abszolút burkoltan jelen van az emberi cselekvésben. Az Emberiség „életkedv” nélkül megszűnne felfedezni, alkotni, tudva előre, hogy halálra van ítélve. És minthogy életlendülete gyökereiben lenne megtámadva, az undortól és a lázadás által széthullana és porrá omlana.

Vannak, akik létük bizonytalanságából kiutat látnak az egyetemes összefogásban, az egyénnek a közösségre rendeltségében. De az egymásba kapcsolódó végtelen lánc gondolata nem ad sok vigaszt. Münchhausen báró mesés teljesítményét még akkor sem utánozhatjuk, ha társadalmi összefogással próbálkozunk — nem emelhetjük meg magunkat hajunknál fogva. Számunkra egészen világos a tétel: nincs az az intenzív emberi tevékenység, az alkotásnak egyéni csúcsa, vagy a közösség szolgálatának hősi teljesítménye, ami pótolhatná bennünk az alapvető hiányt — létünk nem áll a saját lábán. Léthiányunk állandó és kikerülhetetlen gravitációja minden szárnyalásunkban jelen van, és napról napra megtapasztalható. Létünk lebegő voltában állandóan ott settenkedik a semmi, és az időre vonatkoztatva ez azt jelenti: valójában nincs jelenünk, csak múltunk és jövőnk. Alattunk és fölöttünk úr tátong még akkor is, ha sokan összekapaszkodunk, vagy óriási tutajt ácsolunk a lábunk alá.

Világnézeti különbségek ellenére, abban mindenki egyetért, hogy ezt a létet, amelynek „két vége a nemlétezőre nyílik”, amelyen a „semmi szele” úgy fúj át, mint egy rácsos kerítésen... valamilyen megoldással biztosítanunk kell. Ha már fenn ülünk a vonaton, igazolnunk kell azt, hogy nem véletlenül történt így. Értelmes és emberhez méltó oka van az elindulásnak: célja miatt maga az utazás is indokolt, és a szerelvény nem fut a semmibe.

A léthiányban szenvedő ember végtelen éhséggel tekint a jövőbe. Az elért állomások soha nem jelentenek számára megnyugvást. „Folyton csa-

lódva sem hiszi, hogy ne volna még valami érdemes minden eddigin túl...” Lételegtelenségét mohó vággyal vetíti előre, abszolutizálja a reményt, beleteremti a jövőbe azt, ami a múlt pillanatból annyira hiányzik. A „mélységből fölfele vágyva, meséket s látomásokat rajzol az egekre”, mert átéli sorának tarthatatlanságát. Ez az a hajtóerő, amely az embert — túl az egy-
másba kapcsolódó láncoron — a valódi transzcendensbe űzi. Ez kényszeríti az embert arra, hogy elfogadja értelmének „radarjelzéseit”, ami a „gyenge látási viszonyok” mellett komoly támpontot jelent a keresztény hitre kész-
séges ember számára. Talán itt értheti meg bárki a keresztény ember állás-
pontját.

1. A „nyiva hagyott ajtón” túl...

A lét és nemlét, a nappal és éjszaka mezsgyéjén állva tartjuk kezünkben azt a zsoltáros könyvet, amiből ezredévek óta erőt és biztonságot merített az Ember. Ez már több mint értelmi követelmény. Itt már a teljes emberi személy fordul a „túlso partról” érkező jelzések felé. Az értelem útjának irányába eső Titkot fogadja el az Ember a hit homályában.

*„Kezdetben Te a földet teremtetted,
Az egek a Te kezedből születtek.
Elmúlnak mindezek — Te megmaradsz;
Mint ócska köntös úgy avulnak el,
Mindent, mint rossz ruhát, a változásnak adsz,
Te pedig ugyanaz vagy
És éveid nem fogyatkoznak el.”* (Zsolt. 101, 26—29.)

Igy a keresztény ember végső biztonságát az értelmes, mindenható, személyes Isten adja meg, aki nyitva hagyta maga felé létünk ajtaját, aki ott áll életünk „huzatos kerítésének” mindkét oldalán. Isten az Elindulás, az Út és a végső Allomás. Talaj a lábunk alatt, összeácsolt tutajunkat ringató Víz. Part minden hullámszél végén, és a naponként remélt abszolút Jövő. Isten az, aki elindított, és Ő az, aki haza vár.

A keresztény hit megsejti Istent az emberlét kielégítetlen éhségében, Ő jelentkezik a lét bizonytalanságának félelmében, és el nem égő csipkebokorként lángol az emberi alkotás lázában. Isten rejtőzik az elénk tóduló lét áramlása mögött és a bennünk feltűnt életben. Végső okként ott áll értelmünk követelményében, megjelenik az emberélet alkonyán és a hitben várt örökélet pirkadó derengésében.

Mindennek és mindenkinek fölösleges lehetek egy napon, de Isten az, akinek mindig fontos vagyok, mert akarta lételemet — személy szerint és meg nem ismételt egyetlenségként. Szabadon teremő szeretetében kaptam létet, amikor a csillagkavaró viágegyetem forgatagában és az emberek milliói mellett — mégis megszólított.

A hit az ember tudata a világban elfoglalt állásáról, mely őt bizonyos cselekvésekre kötelezi.

T o l s z t o j

Valamennyi ember egyenlőségének elismerése elkerülhetetlenül alapja minden vallásnak.

T o l s z t o j

MÉCS LÁSZLÓ VERSEI

TÜSKEVÁR

Fent a híres Somló vára
dacolt törökkel, tatárral.
Úri vár volt. Büszke vár.

Fent szivárvány, hír, dicsőség
övezte a harcok hőseit,
s boldog volt a büszke vár.

Lent a paraszt jobbagyfalva
gazzal volt körülszürdalva.
Csúfolták is: „Tüskevár.”

Lent a szérűk és a pajták
közt az egész magyar fajtát
védte munka s Tüskevár.

Somlón szőlő, mámor termett;
zengtek fent a lovagtermek,
ha győzött a büszke vár.

Fent Somlóvár múlik-málik,
úri népe mind egy szálig
eltűnt s rom a büszke vár.

Lent kenyér, gond, bölcső termett,
munkahőst-termő szerelmet
védett a kis Tüskevár.

Lent, mint Krisztus, a tövissel
koronázott fejű Isten,
él a nép, él Tüskevár.

EPERCSOKOR A KORMOS KALAPON

Szombatesti erdőszéli séta.
Pírban ég a sok-sok margaréta.

Szénégető legény jön a hegyről,
ideköszön, de csak úgy foghegyről.

Egész héten nem volt fekte-kelte:
ülve szunnyadt itt-ott. Teste-lelke

kormos lett, míg a boksája égett.
Váltani megy inget, emberséget.

Lázba ejt a nagy fekete ember
kalapján a csokornyí eperrel.

nem is tudtam, hogy már így megérett!
Hogy ott jártam, csak virág fehérlett.

Piros gyümölcs lett a Kősziromból,
mint vérbő csók szűzfehér álomból.

Kinek viszi vajon? nem anyjának,
nem öccsének, nem harminc hűgának!

Valaki más gyönyörködik benne,
s csipegeti, mintha gyöngyszem lenne.

mint galamb a piros mézes búzát,
ő meg áll majd s bámúlja a blúzát.

Elment. Lám csak az eper megérett!
Ezt forgatom, amíg haza érek.

Egész éjjel eperről szól álomom:
a nagy hegyet végigszaladgálom.

Az egész hegy eperszínű végig.
az oldalán kis rőzsetűz fénylik.

Mellette a földdel beszórt boksa,
bent parázslík a holt fa pirosra.

Halott fából fojtott tűzű szén lesz.
 Hasonlít e mesterség enyémhez;
 holt élményből parázs is lesz, szén is,
 magam vagyok, legény vagyok én is.
 Hétköznaptól kormos leszek én is,
 ünnep előtt inget váltok én is,
 fölveszem a Boldog Ember ingét,
 s viszek mindég piros csokrot innét.
 Emberek közt akkor támad ünnep,
 ha jó népek szent dolgokra gyűlnek:
 szeretetre, szűz csókra, misére:
 kenyér, bor, szív istenülésére.
 Egész éjjel így szövődik álomom,
 míg a hegyet végigszaladgálom.
 Reggel tényleg fölmegyek a hegyre,
 mosolyogva, epercsokrot szedve.
 Fel is tűzöm hetykén kalapomra,
 gondok kormát hordó alakomra.
 Kinek adjam? Akárkinek adnám:
 akkor is csak mindenkinek adnám.
 Költő azért van, hogy izesítsen
 álmot másnak, bár senkije sincsen.
 Jó illattal feljen meg az ünnep,
 ha jó népek szent dologra gyűlnek.
 Szagos lesz az út, egy emberöltő
 ha csokrával végig megy a Költő.

AZ UTOLSÓ POSTAKOCSI

Krúdy Gyula emlékének

Osz-vég. Jön, jön a Tél. Szegény
 kis kikirics szűz félsszel int.
 Szindbád, te örök vőlegény,
 nézd, virág-menetrend szerint
 megjött az utolsó kicsi
 sóhaj-vivő postakocsi.

Be más volt a pólyásbaba-
 mosolyú hóvirág-fogat,
 más az ibolyák fogata
 s másképp hozott-vitt titkokat
 a rózsák vagy a pipacsok
 batárja, melyből tűz csapott.

Míg jöttek s eltűntek tova,
 álmodtál özvegy vőlegény,
 s nem mentél velük sehova!
 Félábbal már a Tél jegén,
 siess, sóhajts, vallj vén csacsi:
 ez a végső virágkocsi!

Sójajtvá vall: „Szeretni jó:
 míg a Halál kaszája int,
 csodálni az ősszel nyíló
 lilácska agglégényi csínyt
 s szerenádozni idegek
 hárfáján neki rács megett.

Csók nélkül szerettetni jobb!
 A szeretet szent mágia,
 melytől hőssé tud válni Jób,
 a szenvedések jérfia,
 ha rárajongják hű szemek
 a jókat, mik már nincsenek!”

Sójaj-levéllel így üzen
 Szindbád, — aztán még egyszer int
 a lila Látomás szűzen
 s a virág-menetrend szerint
 eltűnik. Ő áll s álmodó
 hőember lesz, míg hull a hó.

UTAZÁS A VALÓSÁG KÖRÜL

(AZ ESSZÉÍRÓ KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL)

Tíz esztendő telt el, amióta Kolozsvári Grandpierre Emil utolsó tanulmány-gyűjteménye, a *Legendák nyomában* megjelent, s a sűrűn jelentkező szépiró most új, reprezentatív esszé-kötettel summázza az idáig megtett utat. Az *Utasítás a valóság körül* felszívja a korábbi kötet jelentősebb írásait, s az új anyaggal együtt mintegy körképet alkot; a szerző irodalomról, valóságról s a hazai gondolkodásról vallott felfogását és észrevételeit növeli szintézissé. Kolozsvári Grandpierre kritikus szeme roppant területet pásztáz, vizsgálódásainak íve a hazai vonatkozásokról szinte észrevétlenül lendül át az európai kultúra világába, és nincs más szándéka, mint hogy a leszűrt tanulságokat, eredményeket a magyar művelődés szolgálatába állítsa. Ezt a missziót egyéni módon tölti be, meglátásai és közlései sok esetben „kényelmetlenek”; harcolnak — egyre-másra hasítja fel a megcsontosodott, *a priori* véleményeket. Csak egy hirtelen kiragadott példa: irodalmunk ismeretlenségét eddig nyelvünk elszigetelt jellegével magyarázták, Kolozsvári Grandpierre rámutat az okfejtés „önsimogató” voltára és a levont konklúzió nem kíméli a túlzott hazai érzékenységet: mi nem tudunk európaiul — legalábbis világméretben nem.

Az új kötet ízeletése során az olvasó előbb-utóbb fellapozza a tartalom-mutatót, és itt tapasztalnia kell, milyen tartós építési anyagokból állt össze a könyv; már az első három ciklus — Magyar Panoráma, Mai gondok, Ember és stílus — mélyreható, színes és korszerű tanulmányokat ígér. Minden bizonnyal Kolozsvári Grandpierre módszerét követjük, ha a személyéhez és írói munkásságához tapadó, elnagyolt vagy felületes véleményeket még az elemzés előtt lehántjuk, szabaddá téve azt a vágányt, amelyen új kötete valós értékeihez méltóan közlekedhetünk.

Kolozsvári Grandpierre Emilt regényei és novellái alapján az olvasók többsége szellemes, jóhumorú írónak tartja, a szépprózát olvasmányossá formáló könnyedség azonban gyanússá válik, mihelyt más műfajban — akár az esszé területén is — érvényesül. Amíg a külföldi irodalmakban — elég, ha a fiatal Bernard Shaw példájára livatkozunk — egy clown jelmezéből is korszakos jelentőségű kritikus bontakozhatott ki, nálunk az efféle színrelépés az illető személyt rövid idő alatt az irodalom periferiájára sodorta. A hazai irodalomszemlélet évtizedekkel ezelőtt nehezen tűrte el a meglevő kezek fellazítását; Szerb Antal gátszakító irodalomtörténete sokan szentségtörésnek érezték, mert a száraz, akadémikus hangvétel helyett közvetlenül, természetesen szólt az irodalom jelentős műveiről és alkotóiról. Kolozsvári Grandpierre Emilt hiába erősítette széles körű műveltsége, fonákságokat meglátó szeme és stíluskézsége, — ítélkezései során nem öltött drámai álarcot és kothurnust, s ezért pontos meglátásaival, szellemes rátapintásaival sem tudta megmozgatni az irodalmi közvéleményt. A legfőbb akadályt maga a „félkomoly” attitűd, s nem az amire általában hivatkoznak, a cikkek alkalmi jellege okozta. Kolozsvári Grandpierre sem volt eléggé körültekintő: egy-egy megjegyzésével hozzájárult ahhoz a hiedelemhez, hogy esszéit, irodalomról alkotott nézeteit nem kell komolyan venni, holott mesterségbeli tudása, írásainak belső értéke jóval meghaladta az őt bíráló cikkek fajsúlyát. Hivatásáról vallott sorai pedig korántsem felületesek vagy komolytalanok; őszintén feltárja, hogy két író oeuvre-je marad utána, kik közül a rosszabb eltartotta a jobbat. Önmaga fenntartásának érdekében sietve és rengeteget kellett

írnia, s így a nagyobb elmélyülést kívánó esszé sokszor áldozatnak minősült az író számára, — mégis gyakran meghozza ezt az áldozatot, s ennek következtében az életmű egyre inkább pazar vonalvezetésű esszékkal és tanulmányokkal gazdagodik.

Jól kamatoztatta múltbeli tapasztalatait, mert az *Utazás a valóság körül* felépítése, problémaköreinek csoportosítása és egységes szellemi fegyverzete révén átfogó köteté erősödött anélkül, hogy az írótlól elütő pózba merevítette volna. Az elvi tanulmányok, az eredeti hangú írói portrék és a kulturális élet időszerű kérdéseit tartalmazó cikkek közös eszmei fonala: a valóság javallása és keresése szellemi világunkban. Irodalmunk gazdagon áradó értékei mellett egy sereg visszahúzó erő gátolja és teszi töredékessé a nagynak induló életműveket és korszakokat; az esszéírónak — bármennyire hálátlan feladat — erre a negatív számvetésre is vállalkoznia kell, s így a kötet tetemes részében a hiányok, a negatívumok összegezése jut osztályrészéül.

A kezdeti impulzust egyik korai regénye és Babits *Magyar irodalom* című tanulmánya adja meg; a cselekvés vagy a gondolkodás útján való eligazodás (más szóval: boldogulás) irodalmi példái ekkor kísértik meg első ízben. A hazai példák lesújtóak: mi, magyarok nem hiszünk a cselekvés, a gondolkodás célszerűségében, és kételkedésünk annak az anekdotázó, „emésztési eltoppultságot árasztó töltöttkáposztás-dagadós” székepszisnek az ötvözte, melyből éppen a székepszis értéke, „az értelem feszültsége és ébersége” hiányzik. Kemény szavak, s az érvelést súlyosbítja Mikszáth és Eötvös Károly nevének és írói sajátosságainak említése is; az öncsalás, a hamis önérzet „kitenyészése” nemzeti és egyéni vonatkozásban olyan hibák, melyekért ktemelkedő íróink, Jókai és Mikszáth is felelősek, — Kolozsvári Grandpierre még sok ilyen érdes, kegyeletet és érzékenységet feltéplő észrevétellel járul hozzá a számvetés mentől hitelesebb elkészítéséhez.

A legtöbb „kórokozót” azonban nem írók és alkotásaik terjesztik; a múlt században az európai kontinensen szinte egyedülállónak tűnik a magyar társadalmi és irodalmi élet közötti aszinkronitás, ezt a szakadékot az egymást követő nemzedékek legjobbjai sem tudják áthidalni. A gúzsbakötöttség, a cselekvésre való képtelenség jellemzi a hazai viszonyokat, már Babits ráta-pint, hogy tragikus hőseink bűne többnyire nem cselekedet, hanem mulasztás, — Kolozsvári Grandpierre szerint „regényirodalmunk története voltaképpen elkeseredett küzdelem az epikával”. az írónak egy novellányi cselekményért alaposan meg kell szenvednie. Az is bajt okoz, hogy egy-egy jelentős írónk módszere nem mindig alkalmas a lényeges dolgok kifejezésére, — az írás bonyolultabb művelet, mint a képletek behelyettesítése — a leg-égetőbb feladat az irodalom és a valóságos élet közötti összhang megte-remtése volna.

Nem véletlen, hogy Kolozsvári Grandpierre-t a valóságérzés belső igénye — a magyar irodalom vizsgálatában, orvoslásában és önmaga kifejezésében egyaránt — az esszé műfaja felé kényszeríti. Az esszé a magyar irodalomban a húszas-harmincas évektől kezdve túlnó eredeti funkcióján, nem pusztá „kísérlet”, hanem minden műfajt magába olvasztó összegezés, a beszűkült jelenből való kitekintés a világra. A *Csonka stíluseszmény* — *csonka emberlátás* pontosan megállapítja a magyar esszé genezisét: „Kosztolányi és Babits törte meg a magyar prózára nehezedő rontást. Ők tágitottak a széppróza szűk eszményén, s harcoltak a provincializmusba ragadt irodalmi nyelv ellen. Kezdeményük azonban éppúgy kárba veszett volna az egyetemes magyar művelődés szempontjából, mint Bethlen Miklóse vagy az Eötvöse, ha egy egész írónemzedék nem indul meg az általuk vágott csapáson. Az úgynevezett „esszéíró nemzedék.” Ez a nemzedék korát és világnézetét tekintve nem teljesen homogén, de az írói lívatás lobogása és a humanitás közösségbe forrasztja őket; — Halász Gá-

bor, Szerb Antal, Illés Endre, Bóka László, Rónay György, Sötér István valóban olyan nevek, akik „új fordulatokkal” gazdagítják irodalmunkat, „átfogó kíváncsiságot” oltanak a fogékony olvasóba és a magyar irodalmi nyelvet újra összekapcsolják az európai műveltséggel.

Úgy tűnik, Kolozsvári Grandpierre látszólagos különállása, excentrikus írói volta ellenére is rokonságot érez ezzel a nemzedékkel; új kötetének gyökerei, az esszék minősége már meggyőznek arról, hogy szervesen hozzájuk kapcsolódik. Írói portréiban átfűtött sorokkal emlékezik meg a korán elhunyt Halász Gáborról és Szerb Antalról. — Illés Endre kritikusi helyét pedig a kortárs tisztánlátásával és együttérzésével jelöli meg irodalmunk jelenében. A Halász Gáborról szóló írás már címében, indításában is a lényegre ragadja meg; Halász „korszerűtlenségének” jellemzésével néhány sor után előttünk áll az író, aki „a jelenségek kusza szövevényében” fölfedezi az értelem rendjét. De kirajzolódik az ember nemes, szerény profilja is, éppen azáltal, hogy esszéiben a művek iránti alázattal hátrahúzódik: „az értelem sugárzó fényében élesen és határozottan különválva mindentől, ami nem ő, azt látjuk egyedül, akiről beszél, mint egy számtalan oldalról megvilágított alakot.”

Szerb Antal munkásságát is árnyaltan, igényesen elemzi, „ellentmondások játékának” nevezve mindazt, ami a háromkötetes *Világirodalom történetében* — értékei mellett — eszmei téren kuszáltnak, ellentmondásosnak látszik, de nyíltan elismeri a *Magyar irodalomtörténet* olvasmányosságát, újszerű szempontjait, korról és művekről színesen, egyénien valló fejezeteit. Pontosan látja, hogy Szerb Antal az irodalom folyamatosságára, belső összefüggéseinek feltárására törekedett, írásai nyomán „a klasszikus irodalom mintegy összefonódott a jelen irodalmával, megmutatkoztak az utak és csatornák, melyeken keresztül jelen és múlt érintkezik, s kölcsönösen gazdagodik.”

A magyar próza intellektuális ága a fölmerülő problémák és Kolozsvári Grandpierre egyéni vonzódása következtében többször is előbukkan a kötetben; szellemi életünk nagy mozgatóerejének érzi a prózaíró Babitsot, írásaiban a megnyilatkozni akaró szellem örök küzdelmét fedezi fel. Nem túlzás, hogy Babits a világirodalom közös nyelvének magyar változatát hozta létre Dante-fordításával és esszéivel.

A *Korszerű műveltség* százötven lapra duzzadó tanulmánya dialógusok formájában a magyar művelődés problémáinak teljes arculatát próbálja bemutatni. A szerteágazó témakört Grandpierre nem annyira száraz, didaktikus módon, mint inkább a kényelmes csevegés feszelen könyvnyedségével fogja át, de a mondanivaló és az érvelés mindig komoly, lényegre mutató. Egy-egy észrevétele szinte újabb esszék forrásává válhat, — rendkívül érdekes például a hazai „huszár-mentalitásról” szóló okfejtése. A három évszázados alkalmazkodásnak máig kísértő emléke a huszáros gondolkodás, — amelyet a törökkel folytatott végvári, rész-harcok alakítottak ki —, ennek következtében gyakran megtorpanunk az első gondolatnál és cselekvésnél, s nem tekintünk a közvetlen célon túlra, nem érzékeljük a folyamatokat és összefüggéseket. A párbeszédnek kitérnek gyakorlati kérdésekre is: az oktatás általános hibáira — a hiányokat mindig több ismeretanyaggal igyekeznek betölteni, s ez előbb-utóbb megbosszulja magát —; a városrendezés egyoldalúságára; az elburjánzó értekezletekre — mindezt kollektív védekezésnek tartja a felelősség ellen —; a szakbarbárság veszélyeire — és a látszólag mozaikszerű témák végül is egy közös pontban, a valóság gyújtópontjában találkoznak.

A címben feltüntetett utazás végül is nem marad pusztia ígélet, a kötet egy-egy változatos szakasza arra serkent, hogy a megismerés és az élmény örömeért tovább kísérjük az íróat érdekes szellemi körútján.

A NYÁR HAMUJA

Írta GERLEI JÓZSEF

Vasárnap kezdődött, a nyár utolsó vasárnapján.

Mikor kijöttünk a miséről, a hőségben áfutott rajtam a hideg. Magam sem tudom miért, hirtelen gyanússá vált szememben a fény, s hogy a park fái roskadoznak a nap terhe alatt. Emil jókedve s a magam elégedettsége is így hatott rám. Mégis, szinte oktalanul, átadtam magam nekik.

— Erre menjünk — mondta Emil; görcsösen és mélyen szívtá a cigaret-táját.

— Jó — mondtam, s arra mentünk, ahol a sétányon egy magányos nő jött szembe velünk.

Micu talán érzett valamit, húzni kezdte apja kezét.

— Ne erre, apu, hanem arra!

Miért képzeltem, hogy az a nő ott magányos, én pedig boldog anya vagyok? Nem tudtam magamtól megtagadni ezt a természetes kis diadalt.

A nő lassan közeledett, mintha kiszemelt volna magának minket. Mikor elment mellettem, alulról fölfelé, majd fölülről lefelé végigmért. Nem volt benne megvetés, mégis megállt bennem a vér.

— Ki volt ez a nő? — kérdeztem Emilt, mert mindenem azt súgta, hogy ismeri.

— Hát... senki — mondta zavartan. — Hogy is mondjam...

— Miről beszélsz? Ismered talán?

— Ahogy vesszük — mondta. — Ott dolgozik...

— Hol? — S megálltam. — Akkor miért nem köszöntél neki?

Azt a szót vártam, ami leleplezi.

— Hát... szóval mert látni akart téged.

— Engem?... Mi közöm nekem... — De már tudtam, hogy van közöm hozzá, mert Emilnek is van.

Ijedtemben nem tudtam, hová tegyem ezt a jelenetet. Kérjek magyarázatot itt a gyerek előtt? Vádoljam Emilt olyan dologgal, amiről talán nem is tehet? Mérgesítem el a helyzetet, adjak lehetőséget — még többet a nőnek?

Magasabb volt nálam, talán műveltebb is, de járásában volt valami bizonytalan. A gazdtalan nők járása csak látszatra szabad és fesz-telen, valójában nem az. Lehet, hogy ez a nő csak tolakodik (mint az unatkozó nők általában), vagy érdeklődik csupán (nem ártatlanul, persze), s csacsíság az egész.

S mi van, ha régóta folyik ez az ügy, s elérkeztünk az utolsó felvo-náshoz? Ha Emil tudatosan árulta el magát, hogy elindítsa a leszámolást? Ha gyilkosaim elhagyták rejtekhelyüket, s kiálltak elé az útra?...

— Megfájdult a fejem — mondtam. — Menjünk haza.

— Nem csoda — mondta Emil pimaszul. — Nagy a hőség.

Úgy mosolygott, mint akinek arcát más nap süti — nem az én napom. Az előbb még arra gondoltam, tegnap jött meg a Balatonról, egy kongresszuszról, s félig még ott van. De a kongresszus csütörtökön befejeződött (a lapok véletlenül megírták). És a péntek meg a szombat? Eddig sosem kérdeztem magamtól ilyet... Hol volt Emil két nap nélkülem?...

Fél óra sem telt bele, s minden a visszájára fordult. Kettőnk bizalma és őszintesége is, melyre már csak egyetlen szerep várt: hogy tisztázza válásunkat.

Előbb azonban hétfő jött, kedd és szerda, rekkenő hőséggel. S Emil bujkálása kettőnk magánya elől. Sápadt, ugrásrakész közöny. Rajtam pedig az áldozati állat némasága és kábultsága a tagló előtt. Az ég úgy vakított, hogy nem lehetett semmit elhinni neki. Pedig minden lehetséges volt még — minden és semmi.

Végre csütörtökön elkaptam a szemét.

— Velünk vacsorázol ma este?

— Igen — mondta gyorsan. — Miért ne?

Hangja a régi volt, én mégis kihívást olvastam ki belőle.

Hát két ember kapcsolata nem lehet meg anélkül, hogy egyszer meg ne nyíljon alattuk a kételkedés szakadáka? Nekem már az is pokol volt, hogy ez az eszembe jutott.

Vacsora alatt alig beszéltünk. Együtt nyúltunk egyszer a kompótos tál után, de Emil szó nélkül átengedte nekem. Arra kellett gondolnom, hogyan válhatna árulómmá az, akinek keze még most is együtt nyúl velem a tál felé?...

A kávé után Emil cigarettára gyújtott. Újra az a görcsös mohóság; egész a körömhegyéig szívta a csikket. Majd hátralökte a széket, s felállt.

— Sétálok egyet — mondta. — Nehéz napom volt.

Éjfél körül jött haza. Micu már rég aludt. En néztem a falat, fülemben a hátralökött szék recsegése. Meglepte, hogy ébren várom. Hozzám lépett, hogy befejezzon egy régi mozdulatot, mely már az életünkhöz tartozott. De félúton abbahagyta. Így is megéreztem rajta az idegen parfümöt.

Ez az utolsó inger felkorbácsolt.

— Júdás! — kiáltottam, de abban a pillanatban tudtam, hogy gyerekes és nevetséges vagyok. — Elárultad a szerelmünket, a gyermekünket, mindent!...

Első ízben kellett látnom, hogy a szavak már nem ugyanazt jelentik neki, mint nekem. Valahol szörnyű repedés tátong, elnyeli a hangot, az én hangom, s nem adja vissza.

— Jó — mondta, s ágyam szélére ült. — Beszéljük meg!

Iszonytató éjszaka következett. Már fél éve ismerik egymást. Minden szabad percét nála tölti, azt is, amit a betegeitől rabol el. Júliusban kivett egy heti szabadságot, amikor én Micuval az anyámhoz utaztam. Azt is vele töltötte egy pilisi menedékházban. A kongresszusra is magával vitte. Nem tud lemondani róla. Tudja, hogy örültség, mégis! Ha akarom, itt alszik néha, a gyerek kedvéért. Mert Idának így is jó, ugyanis albérletben lakik, s nem fogad el semmit. Ha pedig elhagyná, Ida öngyilkos lenne...

— És én, én? — néztem rá, akár egy örült. — Ha én öngyilkos leszek?...

— Te erős vagy, nem féltelek.

— Erős? — mondtam. — Nézz rám! Az én erőm te voltál.

— Nem — mondta. — A te erőd máshol van. Nincs szükséged rám. De őt nem hagyhatom magára.

Befogtam a fülem:

— Ne folytasd!

Ránkvirradt. A hamuszürke levegőben Emil arca is kifosztottnak látszott. Pedig talán csak kialvatlan volt. És hazug. Azt hazudta magának, hogy talált végre valakit, akinek ő lehet a támasza. Valakit, akit megmenthet, pedig éppen ő tette szerencsétlenné. S minket hagyott itt támasz nélkül, kiszolgáltatva a halálnak...

Ördögi volt — nem a gonoszsága, hanem a kuszáltsága.

A redőny résein át megjelent a gyilkos nap. Emil kiment a fürdőszobába, lemosdott, s felöltözve jött vissza.

— Megbeszélem vele a dolgot — mondta.

Még hat óra sem volt.

— Tégy, amit akarsz — mondtam már az ajtónak.

A bútorokból egyszeriben kifutott minden vér. Az élet máshová költözött, itt csak egy élőhalott maradt. Vagy jóra fordulhat még minden? Mit akar Emil megbeszélni azzal a nővel? Semmi sem adhatott már kárpótlást ezért az éjszakáért, mely jobban megalázott, mintha eladtam volna magam.

— Nem akarok élni nélküle — mondtam annak az összeesett, megöregedett szőke asszonynak, aki visszanézett rám a tükörből.

Tudja egy férfi, mivé válunk — porrá és hamuvá —, mikor bevallja, hogy fel tud cserélni bennünket mással? Nem tudja, különben nem tenne ilyet. Vagy hazudna, és tagadna körömszakadtáig, mert a hazugság is jobb, mint ez a bizonyosság.

— Anyu — állt meg mögöttem a tükörben Micu.

Visszavitettem ágyába, de nem akart tovább aludni. Apja papucsába lépett, kezét pedig magassarkú cipőmbé csúsztatta, s így mászta körül négykézláb az asztalt.

— Nem teszed le azonnal! — kiáltottam rá. S különös, Micu nevetésében vettem csak észre, hogy az ablak alatt a fán egy rigó már pirkadat óta egyfolytában fütyül.

Megfésülködtem, s lementem Micuval a parkba. A fák fölött a kiméletlen ég kései lobogása, egyetlen felhő vigasztalása nélkül. Belenéztem a napba, majd le a földre, hogy hamunak lássak mindent. Az emberek feketén kóvályogtak a hulló pernyében. Már csak megszzenesedett csontjaikat láttam.

— Iszonyú, iszonyú!...

— Erre menjünk, anyu! — húzott Micu a templom felé. Nem azért, hogy bemenjünk, hanem mert gazdáik minden reggel arra sétáltatták a kutyákat, s Micu meg akarta simogatni őket.

Leültem az egyik padra. Szemem előtt a templom falai. A szentély egyik színes ablaka mély tűzben égett, mintha nem a naptól kapná fényét, hanem belülről.

„Te erős vagy, nem féltetek” — hallottam Emilt. Soha hazugabb vigasztalást ember nem mondhat az embernek. Mert akit nem féltenek többé, erőtlenné válik. Az embert csak a személyes féltés, a szeretet féltése mentheti meg, hogy gyöngeségében el ne merüljön.

S arra kellett gondolnom, aki a szentély ablakának belülről azt a másikat fényt adja. Arra a személyes megsemmisülésre, amely a szeretet féltésével tölti be ezeket a falakat. S azt az űrt is, amit az élet hagy untalan maga után. A nagy hiányt s az örökös kis sivárságokat. Azt is, azt a semmit, amivé én váltam.

Nem emlékszem, meddig ültem ott. Percekig? — órákig?...

— Micu, Micu! — kiáltottam, mert nem láttam sehol. — Gyere, otthon vár apu!

Ez hatott. Micu már rég nem a kutyákkal játszott, hanem a fűben egy szelíd rigót kergetett. A rigó nem szállt el, csak ugrált előtte, mintha játszana vele.

Micu otthagytá, kezét gyorsan a kezembe adta, s indultunk haza.

— Apu vár, apu vár — ugrált mellettem.

De otthon nem várt senki. A lakás teljes nappali fényben olyan volt, mintha dulakodás nyomait viselné. Mintha meggyilkoltak volna benne valakit.

Micu sírni kezdett.

— Anyu, te hazudtál. Hol van apu?

Lerogytam egy székre, Micut két térdem közé állítottam.

— Nézz rám, Micu — mondtam. — Anyu sohasem hazudik.

Magam is hittem, hogy nem hazudom, annyira akartam, hogy Emil ebben az órában hazajöjjön. Pedig erről szó sem lehetett már, hiszen elmúlt tíz óra, Emil kilenckor megkezdte a rendelést.

Felhívtam a rendelőt. A nővérke vette fel a kagylót. Emil még nem volt benn, de telefonált, hogy késik. Ha megérkezik átadják, neki az üzenetemet, hogy hívjon vissza.

— Látod — mondtam Micunak. — Apu azért nem jött meg, mert sürgös dolga akadt. De fel fog hívni.

Mostmár ez mindig így lesz? Elkezdődött Micu számára is a hazugság korszaka? — a felnőttek hazudozásáé?... Azé a hazugságé, melyre az életnek szüksége van, hogy elfödje a tengernyi becsstelenséget?... Én talán kibírom, de Micu belepusztul. Lassan, a szemem előtt, s mire felnő, nem ismerek rá, s ő sem ismer meg engem. Az apját pedig talán megveti, de majd így mentetgeti: „Ha nem értettétek meg egymást...”

Hogyan magyarázzam meg majd neki, hogy az ő élete sem a megértés hiányának esett áldozatul?... Hogyan adjam vissza neki a hitet az emberekben?... Hogyan óvjam meg attól a hamis okoskodástól, hogy a meg nem értés mögé bújjon egyszer majd ő is az adott szó, a hűség és az áldozat elől?...

Mindenki csak az életével bizonyíthat. De lesz-e alkalmam arra, hogy Micu előtt más férfiak közeledését, azt a bizonyos megértést, mely bitorolni akarja a hűség és az áldozat helyét, visszautasítsam?...

Lerúgtam a cipőmet. Micu menten lecsapott rá, cipőstől belelépett, s klappogva végigsétált a szobán, majd a tükör előtt kezdte illegetni magát.

— Anyu, olyan szép akarok lenni, mint te.

— Olyan leszel — mondtam. — A cipőm azonban tedd le.

— Jó, leteszem — mondta. — Éhes vagyok.

Enni adtam neki, aztán nekiláttam a lakásnak. Azt akartam, mire Emil váratlanul beállít, rend legyen. Semmi se emlékeztessen az elmúlt éjszákára.

Éppen végeztem, mikor megszólalt a telefon.

— Este ne várj — mondta a kagylóba Emil. — Az eredmény semmi.

— Igen, semmi. — S a villára ejtettem a kagylót.

Álltam a lakás közepén.

Valaki a napba újra szórni kezdte a hamut.

ESŐ

*Csönd várja itt az ifjú lovagot.
Útját gímszarvas állja hirtelen,
fején kereszt; fényét nem állja szem.
Sebet, halálost, a vadász kapott.*

*Lova meghőköl; kopója nyüszít,
a furcsa vadra fogat vicsorít;
maga elsápad, szólni képtelen.
Bár talpig díszben üli meg lovát,
teljes hosszában veti már magát
Ura elébe, koldusmeztelen.*

*Eső zubog. A kerti szék magát vizesen
összehúzza. Kék madárhad fönn a szélben,
száll a tolla. Fákról földrepördül egy levél,
a sár lefogja. Vén büroksereg mereng az árkokon,
hallgatom: dombokon kerék zörög, malom
dohog, néma halottak combja suhog,
görbe anyák vonulása körbe a holdon,
tág szemekkel, megölt gyerekek harangölkében,
csukott tenyérrel arcukon.
Temető alvad, libavérben néhány öreg
csoszog puhán, prэшáz falán fény dobog
váltott lovon, nagyapám kaszát fen csillagon,
ősz halottak, csontjegenyék,
eső zubog.*

Kelényi István

EGY RITUÁLIS SZÍNHÁZ MODELLJE

Grotowski *Laboratórium Színházának* nincs székháza. Wrocławban a régi városháza épületének egy emeleti termében játszanak. Az előadás megkezdése előtt harminc-negyven főnyi közönség kint áll az előcsarnokul szolgáló folyosón; a falon a színház előző előadásainak színlapjait láthatjuk, melyek közül az *Akropolisz* és a *Hajlíthatatlan herceg* világszerte sikert aratott. Grotowski legújabb előadása az *Apocalipsis cum figuris* címet viseli. A színlapról egyelőre csak annyit tudunk meg, hogy az előadás irodalmi forráskönyvét is a rendező Jerzy Grotowski állította össze a Bibliából, T. S. Eliot, Dosztojevszkij és Simone Weil műveiből.

A nézők csak közvetlen a kezdés előtt lépnek a terembe. A fekete drapériával bevont falak mentén fekete padok: itt foglalunk helyet. A földön öt világos vászonöltözetű alak, az egyik sarokban a dráma egyetlen névtelen szereplője: a Sötét. A figurák felemelkednek a földről, egymás szavába vágva recitálják szövegeiket, elkezdődik az előadás.

A dráma mai szintjén öt fiatal bibliai szavakkal csúfolja a küszöbön talált csavargót vagy koldust, a Sötétet. Vezérük, a „játékmester” rövidesen ki is osztja a szerepeket: magát Simon Péternek, a többieket sorban Judásnak, Lázárnak, Mária Magdolnának, Jánosnak titulálva. A bibliai nevek és idézetek (főként a *Jelenések könyvéből*) gazdag lehetőséget nyújtanak Grotowskinak a több szintű apokaliptikus dráma megelevenítésére. A Sötét alakja Rouault híres Krisztusát idézi fel a nézőben, s a cselekmény is lényegileg Krisztus passióját követi a kereszthalálig.

És mégis ki ez a Sötét? Fekete köntösben, a vakok fehér botjával: ő a „más”, az „idegen” sőt „idéltlen”, a „bolond”; de ugyanakkor ő a legigazibb, aki akaratlanul is irányít, akinek csúfolói is a kezében vannak. Próféta? Megváltó? Messiás? Húsz évszázad minden prófétájának Krisztusban megmintázott archetipusa? Vagy valóban csak egy csavargó? De még inkább: „... a kezdődő mozgás — az Örök Forradalmár — a test kínjai mögött — a Lélek”. A „Lélek” az, aki újból és újból kísérletet tesz, hogy az anyagi-testi mivoltukba bezárult *többieket*, akik egyszerre tanítványai és megcsúfolói, megközelítse, eljusson hozzájuk. De sikertelenül. Ő képtelen elhivatottságától szabadulni, s amazok — a világ okos fiai — mégcsak meg sem sejtik, hogy okosságuknál több a Sötét elhivatottsága.

A sűrű szimbolikájú jelenetek kísérteties dialektikával ábrázolják e dialektikusan értelmezett Krisztus kálváriáját. A megcsúfolás aktusa lélektanilag lesz *kegyetlen*: a meg nem értés, a kapcsolat hiánya — a keresztrefeszítés. Míg a *többiek* torz és zabolátlan táncot járnak, míg egyre gyötrőbbben ismétlődik a „Guantanamo” refrénje, arcukat előnti a kéj: a Sötét kétségbeesett, ugrándozó futással kering körülöttük, mint egy úzótt fekete bárány. De ők tudomást sem vesznek róla. Végre berántják maguk közé a körbe, az úzótt bárány cikázik, vergődik még, majd elhullik. Simon Péter tógája eltakarja a terem sarkában levő reflektort, kialszik a fény. Nem hallatszik más, csak a bárány nyüszítése, szaggatott, kopogó léptek. Simon Péter gyertyákkal lép a terembe.

S ami ezután következik, szinte ránk zuhan: az utolsó vacsora, a hátborzongató stilizált-rituális keresztrefeszítés, a Sötét utolsó lázadása (mint Jézus a kufárokat a templomból, kiűzi a színről a játék szereplőit), Simon Péter utolsó vádbeszéde az áldozat „értelmetlenségéről”. A megtiport, megszenteltelenített Krisztus Jób könyvéből énekel latinul. Simon Péter ezalatt sorban kioltja a gyertyákat. „Ierusalem, Ierusalem, converte ad Dominium, Deum tuum” — ezek az utolsó szavak már a teljes sötétségben hangzanak.

A Sötét bukása végleges. *Mégis*, mondhatnánk, *következésképpen* valami belső fényesség gyúl benne: a tiszta önfeláldozás világosítja át.

A rituális színház

Míg a filozófia következtetéseket von le emberi megismeréseinkből, a művészet, a valóság struktúráját kívánja újratерemteni, s ebből a struktúrából jut el a gondolatig, az ún. mondanivalóhoz. Minden vallásnak és minden egyéni vallásszágnak megvan a maga tartalmi és formai aspektusa, melyek egyébként szorosan összefüggenek: *a tartalom*on mégis inkább az adott vallás hittételeit, tanítását értjük, *formán* a liturgiát, a tartalom rituális kifejeződését. A művészet mindezekelőtt az ember vallásos énjének e formai aspektusával találkozik, s mintegy ezen át jut a tartalomhoz. Ez a belső, mondhatnánk, pszichikai találkozás a vallásos élmény és a művészi élmény között legszembetűnőbben talán a színházban, a színjátszásban — az emberi gesztus, a cselekedet művészetében — érvényesül. Vannak, akik ezért a színházat eleve szakrális művészetnek tartják. Nem véletlen, hogy a középkor „színháza” a templom volt, sokszor az oltár előtt, sokszor az egész templom (kórus, ambó, altéplom stb.) bevonásával adták elő a liturgikus játékokat, misztériumdrámákat, moralitásokat.

A színház eredetét keresve, úgy látjuk, a színjátszás mindig a vallási közösség kollektív művészete volt. Az évszázadok során, ahogy a színjáték művészete egyre inkább veszített szakrális jellegéből, megindult a színész és a néző elidegenedésének folyamata. A színház egyre nagyobb technikai apparátust épített ki magának, hogy elhitesse a nézővel trükkjei igazságát. De a XX. század második felére, úgy tűnik, mindinkább tudatosul a belső meghasonlás. A hagyományos színház újabb és újabb trükköket eszel ki hitelességének igazolására, lassan azonban *eleve* belátunk a kulisszák mögé. Érthető, hogy a legalkotóbb gondolkodású színházi emberekben nosztalgia ebred az után a színház után, mely — mint Grotowski írja — „még a vallási élet része volt, de *már színház* volt”. Innen erednek a rituális színház megteremtésére irányuló olyan kísérletek, mint *Peter Brook*é Angliában, *Julian Beck*é Amerikában, *Eugenio Barba*é Dániában vagy *Grotowski*é Lengyelországban.

Jerzy Grotowski kiindulópontja is elsőrendűen „szakmai” jellegű, amikor a trükkökben *gazdag* színház helyett szegény, de *a jelenlét hitelével* ható színházat akar teremteni. Grotowski a vallási életet is formai struktúrája alapján közelíti meg (mint művész csak a struktúra révén juthat el a tartalomhoz), s így mindjárt alapvető nehézségre ütközik. Az egykori rituális színház közönsége — akár a görög, az indiai stb., akár a középkori keresztény színjátszásé — vallásilag-mitológiailag egységes volt. Ma viszont „a közösséget nem határozza meg a vallás” — állapítja meg —, a közösség és a mítosz kapcsolata rendkívül megoszlott.

Nem mintha a modern ember elvesztette volna igényét a szakrálisra, a transzcendensre, hanem sokkal inkább úgy tűnik — ismét Grotowski szóhasználatával élve —, hogy „a mítosz hagyományos formái... az eltűnés és az újbóli inkarnáció állapotában vannak”. Mert „az *abszolútumot* nem lehet kiirtani, legfeljebb degradálni — írja a neves francia vallástörténész, *Mircea Eliade* *Traité d'histoire des religions* című művében. — Az archaikus lelkiség, a maga módján ekkor is tovább él, nem mint *aktus* és nem mint lehetőség, melyet az ember valóságosan beteljesíthet, hanem mint alkotó *nosztalgia* az olyan autonóm értékek után, mint a művészet, a tudomány, a társadalmi misztika stb.” Grotowski mégis a „beteljesülés” igényével lép fel, ami viszont csak a mítosz degradálásának valamiféle ellenpontosásával lehetséges. Kritikusan ezt a leginkább „a gúny és az apoteózis dialektikájának” nevezik.

Nem kisebb „szakmai” feladat előtt áll tehát, mint hogy a vallásilag-mitológiailag megosztott színházi közösség számára *közös mítoszt* teremtsen. Nem kell reménytelennek hinnünk e vállalkozást, hisz „az abszolútumot nem lehet kiirtani”, valamennyiünkben él a nosztalgia. A mítosz alkotóelemei viszont csak konkrétetek és maguktól értetődőek lehetnek. Ezért Grotowski az *emberi test mint tabu* alapelemmel kísérli meg a közösség mitológiai egységének megépítését. Erre utal

akkor is, amikor megállapítja, hogy egyedül az emberi test — a maga fiziológiai mivoltában — szolgálhat tabuként. S ha megvan az alapvető „tabu”, már számolhat a nézőkben meglevő „autonóm értékek” utáni vággyal. Az olyan „mitológikus”, azaz vallásetikai alapigazságok, mint az önfeláldozás, elhivatottság, lemondás stb., a maguk eredeti mitológikus megfogalmazásukban sokszor elkoptak, s a hozzájuk tapadt sokféle hamis vagy téves értelmezés következtében nehezen találhatják meg az utat a mai emberhez. Amint Eugenio Barba Grotowski színházáról írt könyvében (*Alla ricerca del teatro perduto*) megállapítja: a színháznak ezeket az alapigazságokat a gúny és az apoteózis kettős feszültségében, mintegy szerkezetükben kell megmutatnia. Erre szolgál Grotowskinál a tabu megtörése: az *Apocalipsis cum figuris*-ban csak a „sötét” Krisztus keresztfeszítése, önfeláldozása kaphat autentikus értéket. A tabura tehát azért van szükség, hogy a tabu megtörése által eljussunk az autentikus értékek apoteózisához.

Az „áldozat”

„A ritus az ősi idők egy fragmentumának megismétlése. Az ősi idők minden idők számára modellül szolgálnak. Az, ami egykor történt, állandóan ismétlődik. Elegendő megértenünk a mítoszt, hogy megértsük az életet” — idézi Eliade említett művében *Van der Leeuw*-t. Ez azt jelenti — fűzi hozzá —, hogy minden mélyebb értelmű tevékenység a mítoszt teremti újjá. Így a színház „ritualitása” abban áll — megmaradva Eliade strukturális szempontjainál —, hogy a színháték az „ősi idők fragmentumának megismétlése”, azaz „liturgikus” cselekvések által rekonstruálja a mítoszt.

Szorosan kapcsolódik ez az „autonóm színház” gondolatához, melyet a század színházi forradalma hozott létre. A forradalmat Sztanyiszlavszkij indította el azzal, hogy a színészi metodika megújulásában a technikai kifejlesztésében látta az új színház megteremtésének lehetőségét. Ez az új látásmód, melynek kialakításában megvan a maga helye mind Meyerhold biomechanikájának, mind Artaud költői víziójának, a színészt, vagyis a színészi *cselekvést* helyezte a színház középpontjába. Grotowski ezen az úton minden eddigi kísérletnél messzebbre ment. Az *Apocalipsis cum figuris*-ban a dráma már teljesen a színészi organizmusokban és a közösségben zajlik, amihez csak eszközül szolgál a szöveg (az idézeteket maguk a színészek válogatták össze — Grotowski irányításával — az egyes szituációkhoz).

Grotowski saját korábbi előadásainál is teljesebben realizálta azt az elképzelését, hogy a színház „testisége”, „fiziológiai kézzelfoghatósága” miatt a színésznek mintegy önmagát, saját intimitását kell feláldoznia, ahogy érthető szemérmességgel írja: „valaminek, amit rendkívül nehéz meghatározni, de amiben benne van Eros is, Charitas is”. A Sötétet alakító *Ryszard Cieslak* a saját testében formázza meg Krisztus kiszolgáltatottságát és szenvedését. A színész szembesíti, „provokálja magát” Krisztussal, s feláldozza mindazt, ami benne nem tiszta érték. Ugyanakkor sztereotipikus Krisztus-képünket is provokálja: mindvégig a „világ fiainak” szemével ábrázolja önmagát „megszállottnak”, „őrültnek”, kibontva a megváltó áldozat lényegét, amit „testi konkrétságában” mindenki érthet, felfoghat. Ez az „áldozat” amit Grotowski „lemeztelenedésnek”, „lelepleződésnek” is nevez, etikai erejénél fogva szinte már szakrális szférában történik.

Grotowski, amikor színházról ír, mindig megmarad a „szakmai” szempontonál. Ezért is idézi Sartre-t, akinek ismert mondása szerint minden technika metafizikát teremt. De gondolatilag közelítve előadását, a gyakorlati eredményt, melyet az *Apocalipsis cum figuris*-ban elért, megállapíthatjuk, hogy technikája mély értelmű metafizikát „teremtett”. Megdöbbentő erejű képeket idézhetnénk az *Apocalipsis cum figuris*-ból: a törékeny testű Krisztus meghajszolására, az orgiát idéző „Guantanamera” táncra és a bárány üzetésének képsorára a finálé egy felejthetetlen motívuma felel: két figura talpig feketébe öltözve visszajön a színre, megmossák egymás lábát: ők már beöltöztek a „sötét” Krisztusba.

A SZEGÉNY SZÍNHÁZ FELÉ

„Milyen forrásai vannak kísérleti színházában végzett munkájának?” Gyakran tesznek fel nekem ilyen és ehhez hasonló kérdéseket, s be kell vallanom, hogy e kérdések reflexszerűen türelmetlenséget ébresztenek bennem. Kísérleti előadásokon általában mellékes vállalkozásokat szoktak érteni, melyek minden alkalommal mintegy előről kezdve „valami újjal” próbálkoznak. A leggyakrabban ez nem más, mint a divatos dráma vagy színpadkép realizálása, mely felhasználja a képzőművészetben jelentkező időszerű áramlatokat (tassizmus, fakturalizmus stb.), a modernnek tartott zenét (például elektronikus vagy konkrét zene), míg a színészek mindebben majdnem függetlenül mozognak, saját rutinjukra támaszkodva, melyet esetleg kiegészítenek a cirkusz vagy a kabaré szterotípiáival. Tudom, mi-ből áll ez, magam is csináltam.

A mi munkánk másra irányul. Egyrészt arra törekszünk, hogy megszabaduljunk az eklekticizmustól, attól, hogy a színházat a különböző művészeti ágak színlelésének tekintsük, azaz annak pontos meghatározására, hogy mi a színház sajátossága, mi az, amiben más dramaturgiai műfajok nem múlhatják felül, amiben nem utánozhatják. Másrészt munkánknek, mely arra összpontosul, amit a színház lényegének tartunk, vagyis a néző-színész viszonyra, valamint a színész lelki és kompozíciós technikájára, hosszútávú kutató jellege van.

Könnyebb lenne az ilyen típusú tevékenység hagyományairól beszélni, semmint konkrét forrásairól. *Sztanyiszlavszkij*on nevelkedtem, s neki köszönhetem a színészi játék metodikája iránti érdeklődésemet. Bizonyos mértékig mint ember is példaképem, éspedig azért, mert makacs szenvedélyességgel kutatót, rendszeresen megújította szempontjait és szüntelenül polemizált önmaga korábbi meglátásaival. *Sztanyiszlavszkij* a módszer tekintetében feltette a kulcskérdéseket. A mi válasszaink azonban, melyeket e kérdésekre adunk, eltérnek *Sztanyiszlavszkij*től, sőt sok esetben ellenkező előjelűek.

Lehetőségeimen belül, amelyekkel rendelkeztem, igyekeztem megismerkedni az európai és az Európán túli színészképzés irányzataival. Különösen figyelemre méltónak tündek *Dullin* testritmus-gyakorlatai, *Delsarte* kutatásai a centripetális és centrifugális reakcióknak az emberi viselkedésben játszott szerepét illetően, *Sztanyiszlavszkij* a „fizikai cselekvések” terén, *Meyerhold* biomechanikus tréningje és *Vahtangov* próbálkozásai az ilyen jellegű külső expresszió és a *Sztanyiszlavszkij*-iskola összekapcsolására. A keleti színházban, például a pekingi operában, az indiai Kathakali színházban és a japán No színházban is az iskolázás módszere érdekelt, főként pedig a színészi tréning.

Lehetne még szaporítani a neveket és a színházi szisztémákat. De a módszer, melyet mi kidolgozunk, nem a különféle helyekről kölcsönzött metodikai tényezők szintézise, annak ellenére, hogy nemegyszer felhasználjuk idegen szisztémák elemeit is, melyeket egyébként adaptálunk és átdolgozunk. E módszer lényege abban áll, hogy nem akarja a színészt meghatározott jártasság kialakítására nevelni, sem pedig arra, hogy kifejezési eszközeinek ún. „kelléktárát” kiépítse. Nem deduktív út ez, mely a megtanult hozzáértést összegezné. Minden figyelmünket a színész lelki folyamatára összpontosítjuk, melyet a szélsőségeség, a teljes leinezteleenedés, önnön intimitásának leleplezése jellemez, de nem egoista módon, nem úgy, hogy saját élményeiben (érzelmeiben) gyönyörködjék, hanem épp ellenkezőleg, *mintegy az önfeláldozás aktusa* által. A „transz” és az integráció színháza ez, mely a színész minden lelki és fizikai képességét igénybe veszi, amelyek az intim ösztönzónából felemelik az „átvilágosulásba”.

Ebben a színházban a színészképzés módszere nem arra irányul, hogy a színész megtanuljon valamit, hanem azoknak az akadályoknak az eltávolítására, melyeket saját szervezete állíthat elé lelki folyamataiban. A színész szervezetének

a belső folyamat tekintetében meg kell szabadulnia mindenféle ellenállástól, és pedig oly módon, hogy valójában semmiféle különbség ne legyen a belső impulzus és a külső reakció között, hogy az impulzus önmagában már reakció legyen; szó, míg a test mintegy megsemmisül, elég, és a néző csak a lelki impulzusok látható folyamatával találkozhat. Ebben az értelemben *vita negativa* ez: nem a hozzáértés összegezése, hanem az akadályok eltávolítása.

Azt is mondhatnánk, hogy e módszer szerint maga a lelki folyamat, mely a színészen végbemegy, a „hozzaértés”; de ez így pontatlan. Hisz ezt a folyamatot nem lehet megtanulni. A munkával és a speciálisan megkomponált gyakorlatokkal teli évek (e gyakorlatok csak látszólag kötődnek a fizikai-plasztikai vagy hangtréninghez, de lényegileg a helyes koncentrációt kívánják kialakítani) rendszerint képessé teszik rá a színészt, hogy fellárja magában a folyamat eredetét, s ekkor megfelelő segítséggel már lehetséges lesz annak fejlesztése, ami így felébredt benne. Bár a folyamat, melyről itt szó van, a koncentrációval, a bizalommal, a nyitottsággal és szinte a hivatásban való teljes elveszéssel függ össze, mégsem önkényes. A passzivitás állapotát követeli meg (passzív készség az aktív partitúra realizálására), azt a pszichikai magatartást, melyet nem annyira az „ezt nem akarom tenni”, inkább a „lemondok a meg nem tevésről” határoz meg.

Színházunk legtöbb színésze az önhelyesbítés szakaszában van, útban az ilyen jellegű folyamat lehetősége felé. Az ő napi munkájuk nem a lelki technikára összpontosul, hanem a szerep megkomponálására, a forma megszerkesztésére, a jelek partitúrájára, egy szóval arra, amit szívesen nevezünk „művészi alakításnak”. Mert a színész belső technikája és a „művészi alakítás” (a szerep jelekben való artikulációja) nem állítható szembe egymással. Az általános meggyőződéssel ellentétben úgy hisszük, hogy a lelki folyamat, melyhez nem társul formális artikuláció, fegyelem, struktúráteremtés, alakatlan lesz, széthullik. És fordítva: a szerepkompozíció mint adott jelrendszer, mely túllépi az — igazság megismerésére szolgáló — átlagos természetességet, s azt demonstrálja, ami a reakciók mögött rejlik (azaz leleplezi az átlagos látásmódunkat s felfedi az emberi reakciókban rejlő antinómiákat), *elvezet* a lelki folyamathoz, és nem korlátozza azt.

A félelem, az életveszély vagy a rendkívüli öröm okozta pszichikai sokk pillanatában az ember nem „természetesen” viselkedik, hanem „másképp”, mintegy „művészen” — az objektív megfigyelő szempontjából. Az ember az elragadtatás, a lelki maximum állapotában jeleket teremt, táncolni kezd, ritmikusan artikulálni, énekelni; ez a *jel* és nem az *átlagos természetesség* a mi megfelelő elemi expresszióink. És végül a belső folyamat és a forma között kölcsönös feszültség születik, melyet mindkét említett tényező erősít; a forma mint fém, mint kötelék, a belső folyamat, mint természeti erő, mint egy állat, mely el akarja tépni kötelekeit, hogy annál erősebben vesse bele magát spontán reakcióiba.

A formatechnika terén sem törekszünk a jelek *gyűjtésére* (ahogy az a keleti színházban történik, ahol a jelek ismétlődnek), inkább arra, hogy a természetes emberi impulzusokból állandó elvonással desztilláljuk a jeleket, azaz megtisztítsuk mindattól, ami az átlagos viselkedés árnya a tiszta impulzuson. Még az ellentmondásokban is (a gesztus és a hang, a hang és a szó, a szó és a gondolat, az akarat és az ösztön közt stb.) desztillálódik — majdnem mesterségesen — rejtett lényegük. Tehát *via negativa* ez is, bár alacsonyabb szinten.

A lemondás színháza

Nehéz nekünk magunknak megkülönböztetni a tudatosan felállított programtól azt, ami mintegy a mi képzeletünk struktúrája. Elég gyakran feltették például nekem a kérdést, hogy előadásaink bizonyos elemei, melyek a középkori színházat idézik, a „gyökerekhez”, a rituális színházhoz stb. való tudatos visszatérés következményei-e? Nem tudok erre egyértelmű választ adni. Valójában a szakmai tudat azon állapotában, melyben jelenleg vagyok, a mítosznak, a „gyökereknek” az elemi emberi szituációknak kézzelfogható jelentősége van. Csakhogy ez nem valamiféle megalapozott művészetfilozófiából, hanem a gyakorlatból következik, azaz

mintegy a szakma objektív törvényeinek szóhoz engedéséből. És ebben az értelemben egyetérttek Sartre-ral, amikor azt írja, hogy „minden technika metafizikához vezet”.

Nem volt könnyű ezt megértenem, és sok év telt el a gyakorlat kísértései és az *a priori* elfogadott alapelvek közti vívódással. Elsőnek *Ludwik Flaszen* kritikus, barátom és személyes recenzióim hívta fel erre a figyelmet, megállapítva — egyébként meglehetősen drasztikus formában —, hogy az, ami az előadásban belőlem spontán születik, a szakma belső struktúrájából, új nézőpontokat tár fel, míg az, amit tételként elfogadok, inkább arról árulkodik, hogy nem az értelem, hanem személyiségem más oldalai a fejlettebb tényezők. Következésképp saját előadásaink szemmel kísérése és annak megfigyelése, hogy csak belőlünk születhet meg a tudatosság, és nem valamilyen *a priori* tudatosság eredményei, mindennek előtt pedig a módszertanra való koncentrálódásom valamikor 1960–61 körül, indokolja, hogy Sartre meghatározása, úgy hiszem, alkalmazható színházunkra.

S így az a kísérlet, hogy a gyakorlatban feleljek a kezdet kezdetén már feltett kérdésre (mi a színház? mi az, amiben nem versenyezhet vele a film és a televízió?), két konkrét elvet kristályosított ki bennem: először a szegény színház elvét, másodsor pedig azt, hogy az előadás a transzgresszió aktusa. Nem szándéksom színházlátásunk e két aspektusával részletesen foglalkozni. Mindenesetre azért, hogy az előadásból fokozatosan lebontottunk mindent, amit le lehetett bontani, mintegy tapasztalatilag kimutattuk, hogy létezhet színház karakterizáció nélkül, autonóm jelmez és díszlet nélkül, elkülönített színpad nélkül, fényjáték, zenei aláfestés stb. nélkül. De nem létezhet, ha nincs meg a színész-néző viszony, a színész és a néző kézzelfogható, közvetlen, „élő” érintkezése.

Elméletileg ez régi igazság. De ha a gyakorlatban végigjárjuk, fontos következményeket von maga után. Meg kell kérdőjeleznünk azt a koncepciót, mely szerint a színház a különböző művészeti ágak, vagyis az irodalom, a képzőművészet, festészet, építészet, fényjáték, színészet szintézise (az inszcenizátor vezénylete alatt). Ez a „színház mint szintézis” szemlélet valójában az uralkodó színház igazolásához vezet, melyet szívesen neveznek gazdag színháznak, de éppen gyengeségeiben gazdagnak.

Mi a gazdag színház? A kleptománia művészi formája, hisz a tőle idegen művészeti ágak alkotó elemeit és fejlődésének eredményeit legeli fel, hibrid előadásokat épít, vegyes eredetű formákat tákol egybe, ennél fogva nincs integritása, s elvesz benne a színház mint különálló „személyiség”. A gazdag színház az eltulajdonított elemek halmozásával próbál kijutni abból a zsákutcából, melybe a film és a televízió részéről fenyegető konkurencia szorítja. Minthogy a film és a televízió maguk mögött hagyták a színházat a mechanikai operativitás tekintetében (montázs, helyszínváltoztatás a cselekményben, keretkompozíció stb.), a gazdag színházban mintegy freudi kompenzációs alapon megjelent a „totális színház” igénye, mely szinte *ad absolutum* fokozza az előadásban a különböző művészeti ágak színpadi lehetőségeinek összekapcsolását, s nem riad vissza a filmvászon közbeiktatásától sem, különösen pedig azokat az elemeket kedveli, melyek a széleskörűen kialakított színpad- és nézőtérmechanika által mozgalmassá teszik a színházat: áthelyezhetőek és dinamikusak lesznek a játék színhelyei, sőt a nézőtér és a színpad alapszintjének megváltoztatásával lehetséges lesz az is, hogy a cselekmény szemmel kíséréseinek perspektívája is változzon. Mindez hamis.

A színház, építse ki bár az eddiginél sokszorta jobban technikai apparátusát, mindig szegényebb marad — e téren — a filmnél és a televíziónál. Ezért mi azt a követelményt állítjuk a színház elé, hogy fogadja el a szegénység állapotát. Mi a gyakorlatban még a színpadról és a nézőtérrel is lemondtunk, nélkülözhetetlennek egyszerűen csak egy üres terem bizonyult, melyben minden bemutató előtt újból megállapítjuk a színészek és a nézők helyét. Így különféle típusú relációk lehetségesek. A színészek cselekedhetnek közvetlenül a nézők között, mintha azok emanációjából születnének s mintegy a közösség korifeusai lennének, s ekkor

közvetlen kapcsolatban állva a közösséggel a nézők drámai szituációját (a cselekményben foglalt passzív szerepet) is megteremtik saját cselekvéseik által.

De a nézőket el is távolíthatjuk a színészekről, elhelyezhetjük őket például egy magasabb palánk mögött, ahonnan csak a fejük látszik ki; s innen a magasból, ebből a speciálisan eltorzított perspektívából kísérik szemmel a színészeket, mint az állatokat a kifutón; olyanok, mint a bikaviadal nézői, mint az orvostan-hallgatók, akik egy operációt tekintenek meg, s végül mint akik egyszerűen figyelnek, s ezzel a színen folyó akciónak *a priori* morális kihágás jellege lesz. A színészek cselekedhetnek a nézők között úgy is, hogy nem vesznek róluk tudomást, átnéznek rajtuk, mintha üvegből lennének, konstrukciókat emelnek közéjük, s bevonhatják őket, már nem a cselekménybe, hanem mintegy a cselekmény architektúrájába, vizuális értelmet adva nekik, vagy azt a funkciót, hogy összeszorítsák, sűrítsék, korlátozzák a játéktérrel. Végül az is lehetséges, hogy az egész termet egy nagyonis konkrét helynek értelmezzük: Faust „utolsó vacsorája” a kolostori reflektóriumban, ahol nagy asztalok mellett fogadja vendégeit. Olyan ez, mint egy barokk lakomán, Faust a vendégeket saját életének epizódjaival kínálja, melyek az asztallapokon, a nézők közt peregnék le.

A lehetőségek száma korlátlan; a kisméretű színházban az egész teremnek az egyes előadásokhoz való átépítése a legegyszerűbb megoldásnak tűnik, s — zárójelben megjegyezve — nem drágább, mint az ún. normális díszlet. De szögezzük le, hogy a kérdés lényege a különálló színpad és nézőtér felszámolása; mi e tekintetben szinte laboratóriumi tiszta állapotot, vizsgálódásaink számára kedvező helyzetet teremtettünk, elsősorban mégis arra törekedve, hogy az egyes előadások előtt megkeressük a megfelelő néző-színész viszonyt és levonjuk belőle a következtetéseket az előadás terének kialakítására vonatkozólag.

Lemondtunk a fényjátékról — és feltáruztuk a lehetőségek egész birodalma, melynek lényege, hogy a színész a mozdulatlan fényforrásból eredő világítást a legkülönbözőbb módon kiaknázhathatja, felhasználhatja az árnyékokat, a megvilágított pontokat stb.; s különösképp annak nyomára vezetett ez bennünket, hogy a megvilágított, tehát látható néző, a dolgok erejénél fogva az előadás részévé válhat. De kiderült az is, hogy akár El Greco képein az alakok, a színész is a lelki technika által kigyúlhat, „illuminálódhat”, „lelki fény” forrása lehet.

Lemondtunk a karakterizációról, a felragasztott orról, a kitömött hasról, egyszerűen mindarról, amit a színész a színre való kilépés előtt az öltözőben készít elő magának. S ekkor láthattuk, hogy ami teatrális, ami a maga teatralitásában mintegy „mágikus”, elbűvölő, az nem más, mint a színésznek az a képessége, hogy a nézők szeme láttára átlépjen az egyik típusból a másikba, az egyik jellemből a másik jellembe, az egyik sziluettből a másik sziluettbe, *szegényen*, azaz csak saját szakmájának segítségével. S így például az, hogy a színész maga építi meg maszkját arcából, saját izmai és belső impulzusai segítségével, a nézőnek különleges színházi transzszubsztancia érzését adja, míg a képzőművész és a jelmeztervező által készített maszk csak egyfajta trükk.

Kiderült, hogy a jelmez, ha megfosztjuk autonóm értékétől, ha „nem létezik” a színészen és cselekvésein kívül, a néző szeme láttára transzformálódhat, kontasztot képezhet a színész cselekvéseivel stb. Azoknak a képzőművészeti elemeknek az eltávolítása a színházból, melyek a cselekmény (vagyis a színész mint élő csomópont) helyett beszélnek, feltárta előttünk annak lehetőségét, hogy a színész a legelemibb és legegyszerűbb tárgyakból, melyek cselekvési körében állnak, új tárgyakat teremtsen, hisz a színész gesztusai és cselekedetei a padlózatot átlenyegíthetik tengerre, az asztalt gyóntatószékké, egy darab vasat szinte élő partnerré stb.

Kiderült, hogy a mechanikus vagy a színész szempontjából autonóm, zenekarral teremtett zene eltávolítása a színházból lehetővé teszi az előadás saját zeneiségének létrehozását; hisz lehetségessé válik a zenei építkezés magán a színházon belül, azaz az emberi hangoknak, a tárgyak egymáshoz ütéseiből, a cipők padlóhoz veréséből stb. származó effektusoknak megkomponálása. Megértettük.

hogy a szöveg önmagában nem uralkodhat a színházon, s hogy csak azáltal jut be a színházba, amit vele a színész tesz, vagyis mint intonáció, mint hangtársítás, mint muzikalizált nyelv.

A színház szegénységének elfogadása, kivetkőztetése mindabból, ami nem színház, figyelmünk összpontosítása arra, ami a színház élető ereje, gyökere, egy másfajta gazdagságot tárt fel előttünk, mely mintegy a színház lényegében, azaz a szakma hatókörén belül rejlik.

Mítosz és színház

És most szóljunk az előadásról mint transzgresszív aktusról. Miért foglalkozunk művészettel? Hogy átlépjük gátjainkat, hogy kilépünk korlátaink közül, hogy feltöltsük azt, ami pusztá és fogyatékos bennünk, hogy realizálódjunk, vagy — én így szeretem mondani — hogy beteljesüljünk. Nem állapot ez, nem egyszerűen valamiféle kondíció, hanem folyamat, keserves emelkedés, melyben az, ami bennünk sötét, átvilágosul.

A magunk igazságáért, az életben hordott maszkjaink levetéséért folyó küzdelemben a színházat kézzelfoghatósága, testisége, mondhatnám, fiziológiai miavolta miatt régóta a provokáció helyének éreztem, ahol hadat üzenünk önmagunknak s ezáltal a nézőnek is (vagy fordítva: a nézőnek s ezáltal magunknak is), ahol látásmódunk, érzéseink sztereotípiáit megtörjük, drasztikusan megtörjük, mert az emberi szervezetben, a testben, a belső impulzusokban mintázzuk meg e megtörést; nem más ez, mint a tabu megszegése, a *transzgresszió*, amit csak a sokk, a maszk letépése, a teljes lemeztelenedés, lelepleződés tesz lehetővé, hogy meztelenségünkben feláldozzuk magunkat valaminek, amit rendkívül nehéz meghatározni, de amiben benne van Eros is, Charitas is.

Erősen vonzott az a lehetőség, hogy vizsgálódásaimban a hagyomány által szentesített, elemi, archaikus szituációk, a tabu-szituációk (vallás, nemzeti hagyomány stb.) keretein belül maradjak. Szükségét éreztem, hogy összeütközzem ezekkel az értékekkel, melyek ugyanakkor elbűvöltek, sőt belső rettegéssel töltöttek el, de egyúttal kísértett „káromlásuk”, azaz megtörésük, áthágásuk is, vagy még inkább a velük való szembesülés, mely bár az egyéni tapasztalatok pozíciójából történik, de ezek sosem függetlenek a kor tapasztalataitól és ítéleteitől. Egyes kritikusk előadásainkban ezt a tényezőt „a gyökerekkel való megütközésnek”, mások „a gúny és az apoteózis dialektikájának” nevezték, vagy úgy határozták meg, mint „vallást, mely káromlás, szeretet, gyűlölet által fejeződött ki”.

Abban a percben, amikor a gyakorlat és annak megfigyelése, amit csináltam, az öntudatlanból mintegy átment a tudatosba, azaz a gyakorlatból módszer lett, szükségét éreztem, hogy újból végigtekintsek a színháztörténeten s az emberi tudás olyan más területein, mint a kultúranthropológia, a pszichológia, s elvégezzem magam számára e problémakör bizonyos fajta racionalizálását, értelmi felülvizsgálását. Ekkor már egyértelműen a mítosz kérdésébe ütköztem. A mítosz egyrészt mint elemi emberi szituáció rajzolódott ki előttem, másrészt viszont mint közösségi komplexus, modell, mely a közösség tudatában már függetlenül és számunkra tudattalanul inspirálja a közösség viselkedésének formáit és reakcióit.

A színház abban a korban, amikor még a vallási élet része volt, de már színház volt, a néző lelki energiáját a mítosz megtestesülése és ugyanakkori profanizálása, megtörése szabadította fel. E művelet eredményeképp a néző újonnan megláthatta saját igazságát a mítosz igazságában, s a rettegés eleme által eljutott a katarzishoz. Nem véletlen, hogy a középkorban született meg a „parodia sacra” fogalma.

De ma más a helyzet. A közösséget nem határozza meg a vallás, a mítosz hagyományos formái nagy „fordulat”, az eltűnés és az újbóli inkarnáció állapotában vannak, s így a nézőtér — tudatos és tudattalan — viszonya a mítoszhoz mint közösségi komplexushoz, rendkívül megoszott. Ugyanakkor sokkalta erősebben meghatároz bennünket értelmi meggyőződésünk. Mindénnek következtében

azt a sokkot, mely az életben hordott maszkjaink mögötti (autentikus) pszichikai rétegeinket kikezdhethné, sokkal nehezebb elérni, mint egykor; emellett pedig ma már a közösségi azonosulás a mítosszal, azaz az egyéni igazság identifikálása az általánossal, lehetetlen.

De akkor mi lehetséges ma? Először is a *szembesülés* a mítosszal *az azonosulás helyett*, vagyis az, hogy egyéni tapasztalatainknak és mindannak megőrzése mellett, ami szellemből és az idő tapasztalatából van bennünk, megkíséreljük a mítoszban való megtestesülést, azt, hogy magunkra húzzuk a mítosz „bőrét”, mely nem illik ránk pontosan, s ezáltal megismerjük problémáink viszonylagosságát a „gyökerek” perspektíváiból nézve, s a „gyökerek” viszonylagosságát mai perspektíváinkból nézve. Ha ez az eljárás brutális, ha valamilyen felsőbb engedelmességgel tesszük, ha lemeztelenedünk intim rétegeinkben és szinte odaadjuk, „feláldozzuk” hétköznapijainkban érintetlenül maradó zónánkat, akkor az életben hordott maszkunk összetörik.

Másképp ma, amikor végső fokon semmi sem biztos és már semmi se nyilvánvaló senki számára, s mind nélkülözhetetlenebb lesz a bizonyosság kérdése, melynek keretein belül korlátaink leküzdhetők, nem marad más, mint az emberi szervezet kézzelfoghatósága. Csak a színész fizikai jelenlétében, élő organizmusában testet öltött mítosz szolgálhat tabuként. Az élő organizmus intimitásának megtörése, a maga konkrét fiziológiai mivoltában és belső impulzusaiban való leleplezése, mely radikálisabb, semhogy egyszerű kilengésnek lehetne tekinteni, adja vissza a mítikus szituációnak a maga általános emberi konkrétitását, s válik az igazság megismerésévé.

Filozófiai találkozások

A racionális (az értelem által elfogadott) forrásokról kérdezősködni akkor, amikor a módszerről beszélünk, mindig kockázatos. Amikor olyan kifejezéseket használunk, mint például „kegyetlenség”, gyakran kérdeznék *Artaud*-ról, minthogy ő is használt ilyen kifejezéseket, csak hogy egészen más tapasztalatokból indulva ki s némileg más értelmet is adva a szónak. *Artaud* nem mindennapi látóka volt a színháznak; de nem volt lehetősége, hogy a gyakorlatban hosszútávú vizsgálódásokat végezzen, s talán ezért nincs írásainak metodikai jelentősége, ezért nem tartalmaznak semmilyen letisztult javaslatot. *Artaud* írásai jóslatok — megdöbbenőek, melyeket az idő igazol —, de nem határozott irányelvek.

Amikor ilyen szavakat használunk, mint „gyökerek”, „mítikus mélység” stb., *Nietzsche*-ről kérdeznék, de amikor ugyanezt „közösségi képzeteknek” nevezem, *Durkheim* nevét hallom, amikor pedig az „archetípusokat” említem, *Jung*-ról szoktak beszélni. De hiszen az, amit megfogalmazok, a szakma keretein belül születik, és nem más bölcsészeti ágak területére tett kiruccanásból (bár kétségkívül ilyen szempontból is elemezhető).

Amikor a jelek partitúrájáról beszélek, mellyel a színész él, a keleti színház jelfogalmáról kérdeznék, különösen a klasszikus kínai színházról, mert ismeretes, hogy ezt a helyszínen tanulmányoztam. De hisz a keleti színházban a jel változatlan, mint a néző számára ismert ABC betűje, mi pedig a szerepnek jelekben való kikristályosodásáról beszélünk, a színész pszicho-fiziológiai artikulációjáról, mellyel megformálja a jelentés partitúráját, azaz az emberi reakcióknak szinte csontig, lényegig való lemeztelenítéséről.

Nem akarom azt mondani, hogy az, amit csinálunk, nem tükröz különböző hatásokat, hogy abszolút értelemben valami újat teremtettünk. Sokszor öntudatlanul, mintegy a kontinens levegőjével együtt, mely életet és civilizációt adott nekünk, magunkba szívtuk az emberről és a művészetről való ismereteket, az előítéleteket, jóslatokat és reményeket, s ezek hatással vannak munkánkra, bármennyire is igyekeznénk megtagadni őket. Sőt *post factum*, mikor már a gyakorlat révén mindez tudatosan bennünk, s kezdünk összehasonlításokat tenni (azokkal, akiket fentebb említettem, és a külső jelenségekkel, melyekről szó van), bizonyos módosítá-

sokat eszközlünk „visszafalé”, arra való tekintettel, ami már köztudottnak számít, vagy azért, mert világosabban kezdjük érteni lehetséges perspektíváinkat.

Ha szembenézünk az egész nagy színházi reformmal Sztanyiszlavszkijtől Dullinig, Meyerholdtól Artaud-ig, azt is megállapíthatjuk, hogy nem kezdünk mindent előlről, hogy valamilyen levegőt mi is magunkba szívunk; ha pedig gyakortaunkban idegen intuitív fényeket pillantunk meg (ami nem jelent föltétlen közvetlen hatást), alázattal elfogadjuk azt a tényt, hogy a szakmának megvannak a maga objektív törvényei, és hogy nincs más lehetőségünk önmagunk megvalósítására, mint egyfajta felsőbb engedelmesség, „komolyság” és „figyelem” révén — ahogy *Thomas Mann* mondta.

Közös növekedés

A színházban, melyet vezetek, meglehetősen speciális a személyi helyzetem; nem vagyok egyszerűen igazgató vagy rendező, inkább mester, aki a színház tevékenységét vezeti, sőt, ahogy néha mondták, „lelki instruktor”. Mégis félreértés lenne ezt a viszonyt egyoldalúan értelmezni. Ha a színháztér kialakításában velünk együtt működő *Gurawski* építész javaslataiban tükröződnek is az én meglátásaim, ezek mindig függnek tőle; s lényegileg a vele való több éves kapcsolat során fogalmazódtak meg bennem.

De igen intim és termékeny a színésszel való munkám, aki hisz nekem; ha készsége és az, amit pontatlanul bizalomnak lehetne nevezni, konkrét, éber és voltaképpen határtalan, határtalan lesz az én vágyam is, hogy az ő végleteit hozzam felszínre, nem a magam lehetőségeit. E növekedési vágyhoz a megfigyelés, a csodálat és a segítőkédv társul; az, ami az én emelkedésem, az én kivételésem órá, vagy inkább *magam megtalálása őbenne*, lehetővé teszi közös növekedésünket, ami egyfajta „kinyilatkoztatáshoz” vezet. Ez már több annál, mintha tanítanám; inkább azt jelenti, hogy elébe megyek.

A színésszel való munkában lehetséges lesz a „születés” sajátos, kétszemélyes jelensége. Amikor a színész — még egyszer — megszületik, nemcsak szakmai vonatkozásban születik meg, hanem sokkal inkább mint személyiség. Az ő „születéséhez” társul, mindig újonnan, a tevékenységét vezető mester „születése”, aki figyelemmel kíséri őt és aki — bocsássák meg e fogalmazást — közel áll az emberi lény végső elfogadásához.

Pályi András fordítása

ŐSZI VÁZLAT

*Hálót csomózott az őszi kövér lombok fölé.
Villan még néhányat a nyár kopott pikkelye.
Hegyek sörényén kolompot ráz a szél.
Bőffen a kertben egy jóllakott gyümölcs.
Porosan érkezik a csordával az alkony.*

Valahol becsuknak egy kaput.

*És a kezedhez szoktatott szerszámokról.
Mert ezekről is vallanod kell,
S hogy a lélekszikkasztó magány után társakra lőttél,
A munka testvériségének felemelő erős karjairól.
Beszélj már egyszer arról is, hogyan lettél az, aki vagy:
A munka felnőtt, hű fia.*

Kelényi István

JEGYZETEIMBŐL

Egyházi hetilapok

Hét vége közeledik, olvasgatom az egyházi hetilapokat (ilyenkor jelennek meg), és újra és újra, már nagyon sokadikszor, azon gondolkodom: vajon hisznek-e csakugyan, vagy csak abban hisznek, hogy hinni kell, mert a hit kell az embernek, a hit törvény a léleknek, útmutatást, eligazítást ad, vagyis a pap és az egyházi író ma már elsősorban csak közösségi szolgálatokat végez. Ha ő nem is hisz a szó régi, eredendő értelmében, de a vallási formaságok, erkölcsi és társadalmi szokások megtartó erejében hisz és ez talán elég ahhoz, hogy az életét erre adja.

Namármost: aki figyelemmel kíséri az én írásaim mindegyikét, rám foghatja, hogy én — a hitetlen — (csak egyházilag hitetlen) oportunizmusból írok rokonszenvvel és megbecsüléssel az egyházak szolgáiról.

Nem így van. Én a közösségi, népi-nemzeti szolgálatot értékelem. Egy vallásos és dolgozó, s hozzá gyermekeket is nevelő állampolgár az én számomra előbbivaló, mint a leghaladóbb, legdemokratább, de „élvezetvallású”, lusta vagy dologkerülő ember, aki ráadásul még gyermeket sem nevel.

Én a kereszténységet az emberi nem közösségi-erkölcsi egészségének, ízlésének, magatartás-normáinak a szempontjából is nézem. A „törvény” itt a szeméremben és az anyaság tiszteletében költészetté szépséggé, és egyben társadalmi igazsággá emelkedik. Amelyet éppúgy megsértének, mint más igazságokat, de mint eszményt s mint közösségi törvényt mindig érvényes.

Erdemes-e ma „igaz embernek” lenni?

Ha az ember ősi iratokat, énekeket, himnuszokat, prófétikus írásokat olvas, lehetetlen arra nem gondolnia: íme, nemes szép lelkek, igaz gondolkodók, a jó-ságot életre-halálra valló és vállaló emberek mindig voltak, amióta az emberi létezésnek valami szellemi, lelki vagy művészi nyomai vannak. Még az is kérdés, hogy aránylag több ilyen Szokrátesz és Jézus szellemű ember van-e ma, mint az ősmúltban volt. Amikor a Rossz nem szégyellt rossznak lenni, amikor még a képmutatónak se kellett gonosznak lenni, az igaz embernek még több alkalma és erősebb ihletettsége volt: ellenállni a gonosznak és csak azért is a Jó útján járni!

Az emberi világ műveletlen, barbár, erőszakos volt, de a Kambúzészek nem voltak szörnyetegebb alakok, mint a Hitlerek, azonban a velük szembezálló igaz embereket nem fékezte se a saját szkepszisük, se a szkeptikus bölcsek seregének a kaján pesszimizmusa, mint ma.

Ide tartozik: értsétek hát meg nagy tehetségű és nagy becsvágyú fiatalok: amikor az emberek igazi emberré szomjaznak akkor már érdemes „igaz ember”-nek lenni!

Anyá vagy „nő”?

A férfiak a nő általánosan nőstény mivoltában érzékelik, ezen nem segít semmiféle egyenjogúsítási eszme. Egyszerűen nem tehetnek róla, hogy a hím szemével nézik a nőstényt. De míg a legtöbb állatnál ez csak periódikus, az emberfajnál folytonos. Még az öregkorra is érvényes, különösen ami a férfinemet illeti.

Van ennek nyilvánvalóan előnye is. A szarvasbika s a legtöbb állat csak a párzás idején kénytelen harcolni a nőstényért, az emberhím mindig, egész életében. Vagy a magáéért, vagy a máséért. Ebből él a fél világirodalom s a művészetnek is a nagyobb fele.

Persze, a munka és a demokratizmus, mint egyetemes eszme sokat változtat a külső formákon s valamit jogilag is megfogalmaz belőle. Ezt törvényesen érvényesíti is, ami nagyon helyes. Nagyon helyes, de a lényegen nem változtat. Annnyira nem, hogy maguk a nők világszerte s mind-mind nagyobb arányokban a nemi jellegük túl-kidomborítására fordítják életenergiáiknak — a szellemi-lelkieknek is — a nagyobbik részét...

Egyetlen orvosság volt és van ez ellen: az anyaság. Az anya már olyan dolgozó nő, aki a saját gyermekei és a saját párja előtt nem kell, hogy örökké nőváltat demonstrálja. Ő a gyerekeknek elsősorban anya, a férjének élettárs és háziasszony, a kívülvilágnak egy család dolgos gondviselője. Ez a „törvény”.

Plakátdicsőség

Ha már halhatatlanságról van szó, és nem szobrász az ember, aki kőbe faragta, vagy festő, aki vászonra festette, amit látott, vagy amit a többi embernek mondani akart, hanem költő, író, zeneszerző, akkor csak annak van értelme, ha az emberek szívében és értelmében foglal helyet, véglegesen és nem olyan eltűnőt, feledésre ítéltet alkot, mint a filmjelenetek, a slágerszövegek, vagy az „izgalmas” olvasmányok, amelyek úgy elröppennek a fejből, mint maguk az izgalmak a szívből.

Egy-egy olyan sor, amit Vörösmartytól, Petőfitől, Arany Jánostól, Madách-tól, József Attilától őrzünk, többet ér mindennél, ha már azt kell számolnunk, hogy mi ér valamit ebben az egy életben.

A mindennapi megjelenés az újságokban, a nevünk a filmplakátokon, vagy akárhol, mind semmi. Csak az számíthat, amit Ady úgy fejezett ki: „Ifjú szívemben élek...”

Igen, ezt mindenki tudja. De változtat-e a tényen, hogy mind-mind több ember fut a plakátdicsőség után?

„Agitátorok”

Az agitátoroknak, legyenek azok egyháziak vagy világiak, politikaiak vagy világnézetiak, ritkán van magukhoz, illetve az ügyhöz való eszük. Az erőszakolt, belemenős, belemagyarázás módszer mindig dühíti az embereket, amikor nincsenek a tagadás vagy a kétségbeesés állapotában, vagyis amikor nem „keresik az igazságot”. Csak az igazi próféták érzik meg, hogy mikor vannak az emberek — a népek — olyan lelkiállapotban, hogy „hév lelkükben nincs hová lenni”, mert az eddigi hitük és életrendjük, a „törvény” felbomlott és nem hisznek már benne. De nemcsak hogy nem hisznek de már a rítusát se bírják. Ilyenkor persze jók a kis agitátorok is, ha már a Jézusok, Gandhik elindították az új hitre az emberek elejét.

Írni!

Nem az ibseni értelemben kiáltok fel, amely szerint „írni annyi, mint ítélőszóket tartani önmagunk felett”, mert ez is csak féligazság. Van, akinél ez van, amikor erre van szükség, ámbár a legtöbb esetben az írás mégis inkább apológia — védőbeszéd — mint vádirat, ha önmagunkról van szó. Még akkor is, ha a lelkiismeretről írunk és ha akármilyen őszintén írunk is, mert a lelkiismeretről szólni és őszintén beszélni már önmagában is erény. Ebből élnek a vallások. A megvallott bűn — erény.

A hithez nem elég a hajlandóság. A hit művészetét is tanulni kell és gyakorolni és tanulni, mint az éneklést.

Franz Werfel

A Z E G Y H Á Z A V I L Á G B A N

HANS KÜNG A ZSINAT UTÁNI EGYHÁZ PROBLÉMÁIRÓL

„A zsinat hibás-e mindenben?” — ezt a címet adta Hans Küng a neves német teológus, egyik, a *Publik* hasábjain megjelent írásának, amelyben rövid áttekintést nyújt mindazokról a problémákról, amelyek a zsinat utáni egyházat foglalkoztatják, heves vitákat váltva ki újszólóval mindenütt a világon, ahol katolikusok élnek.

„Mennyire megváltozott a katolikus egyház XXIII. János és a zsinat óta! — így kezdi cikkét Küng. — Át sem tekinthetjük: néhány katolikus visszavágódik XII. Pius pápa korába. És nemcsak a római Kúriában, ahol a Pacelli pápától inkább féltek, mintsem szerették, hanem mások is, akik vágyódnak az egyház régi biztonsága után. Micsoda nagyszerű egység, nyugalom, rend és stabilitás volt akkor! Mindenki tudta, hogy nálunk, mihez kell tartania magát: a hit, az erkölcs, az istentisztelet és az egyházi szervezet terén. Világosan kirajzolódtak a határok és az ellenfelek is. Aki pedig nem fogadott szót, az a maga bőrén érezte a következményeket: elítéltek, letették, önkritikára kényszerítették s ha szükséges volt, kizárták. Akkor még igazi erődítmény volt az egyház, szikla az idők hullámverésében. Igen, 50 évre lesz szükség, hogy XXIII. János tévedéseit jóvátegyük, így mondják Rómában, vagy esetleg másutt is; mindenben a zsinat a hibás!”

E meglehetősen éles hangú indítás után Küng kijelenti, hogy ezúttal nem kíván elmélyedni abban a kérdésben, hogy a fent említett egység, nyugalom és rend, Jézus Krisztus egyházának valódi egysége, nyugalma és rendje volt-e vagy az adott körülmények között csak pseudo-egység (uniformitás), pseudo-nyugalom (a temető nyugalma) és pseudo-rend (totalitárius szerkezet). Külön tanulmányt igényelne XII. Pius pápa alakjának megrajzolása is, aminél nagyon is óvakodni kell az egyszerűsítésektől. Az azonban mindenképpen valószínűnek látszik, hogy az emberek többsége a katolikus egyházon belül bármilyen csodálatlalt! adózik is XII. Pius bölcs és nagyszerű hieratikus alakjának, mégsem érzik a legcsekélyebb vágyat sem arra, hogy visszatérjenek az elmúlt idők, hanem azt óhajtja, hogy teljes mértékben érvényre jusson az, amit XXIII. János és a zsinat tett lehetővé: az új szabadság és az

új élet, az istentiszteletben, a teológiában és az egyház rendjében, a laikusok új nagykorúsága és felelőssége, és az egyház új hiteltérdeklődése kifelé.

Bármiként vélekedjék is azonban valaki ezekről a dolgokról, az mindenképpen igazságtalannak látszik, ha kijelenti, hogy mindenben a zsinat a hibás. A problémákat ugyanis nem a zsinat hozta létre, hanem csak föltárta őket. A népnyelv használata a liturgiában — ez csak egy példa a sok közül — 500, sőt voltaképpen 1000 éves probléma. S a II. vatikáni zsinat ugyanazzal az indokolással vezette be a népnyelvet az eucharisztia ünnepébe, mint amellyel javasloí már a középkorban is támogatták. Ugyanez áll a lelkiismereti és vallásszabadságra. A probléma legalábbis a fölvilágosodás óta már fennállott s a zsinat csak 200 éves késedelemmel állapította meg azt, ami annakidején már a francia alkotmányban is olvasható volt. Az egyházszakadások kérdésével is több évszázados késéssel foglalkozott valóban konstruktív módon a zsinat. Mindezeknek a problémáknak felvetődésében tehát a II. vatikáni zsinat éppoly kevésbé hibás, mint ahogy a tűzoltóság sem hibás abban a tűzben, amelyet eloltani igyekszik. S legfeljebb csak az a vád érheti; hogy ugyancsak későn érkezett a tűzhöz.

Amiben XXIII. János és a zsinat valóban és a szó legjobb értelmében véve „hibás”, azt Küng három pontban foglalja össze. „Hibásak” abban, hogy:

1. végre kritikai szemmel nézzük és elemezzük az egyház valóságos helyzetét a világban; és ez óriási jótétemény az egyházon belül és kívül élők számára egyaránt, és egy új és legalább elvileg pozitív viszonyt teremt a katolikus egyház és a többi keresztény egyház, valamint a más világvallások és általában a modern szekularizált világ viszonylatában és az egyháznak önmagához való viszonyában is;

2. megindítottak vagy legalábbis tervbe vettek néhány alapvető reformintézkedést, amely arra hivatott, hogy megszüntessen egy sor (nem annyira morális, mint inkább intézményi) helytelenséget;

3. a katolikus egyházon belül a gondolkodás, a beszéd és a cselekvés új szabadsága lett valósággá, a klérus és a laikusok számára éppúgy, mint a teológusok

giai kutatás számára; ha ezzel új problémák merülnek is föl, amelyeket korántsem sikerült még kiküszöbölni, mégis ez az új szabadság nemcsak a modern fejlődés világánál, hanem az újszövetségi üzenet világánál is olyasvalami, amit nem lehet eléggé méltányolni.

Mindez azt jelenti, hogy XXIII. János pápa és a zsinat révén rövid idő alatt olyan alapvetően megváltozott az egész egyházi helyzet, hogy XII. Pius pápa sok tekintetben már rá sem ismerne egyházára. És Küng szerint VI. Pál pápának éppen az a tragédiája, hogy mindkét elődjének utóda kíván lenni, holott „könnyebb lenne mindkét pápát egyidejűleg szentté avatni, semmint az egyházvezetés gyakorlatában egyidejűleg követni őket”; ha a két egyházkormányzati előképet azonos szintre helyezzük, akkor előbb vagy utóbb Pius pápának kell erősebbnek bizonyulnia, és Küng szerint ez a fő oka a megújulásban mutatkozó zökkenőknek. A történeti igazságság ugyanakkor azt is megköveteli, hogy a katolikus egyház kebelén belül jelentkező válságokat nagyobb távlatban is szemléljük.

Küng szerint az egyház évszázadokon át a problémák feltorlódásában szenvedett. Minthogy hosszú időn át nemcsak a megoldásokat, de még a problémákat sem vették figyelembe, most egyszerre vált sürgőssé az olyan kérdések megoldása, mint az egyház és Isten kérdése a világban, a dogmatika és a morál problémái, az istentisztelet és az írásmagyarázat kérdése, az egyházfegyelem, a válóságos jelenlét az Eucharisztiaiban, vegyesházasság és cölibátus, a laikusok részvétele az egyházban és a születésszabályozás. Ennyi problémával szemben egyszerre lett szükség sok türelemre és sok bátorságra.

Sok baj forrása volt a II. vatikáni zsinat határozataiban mutatkozó gyakori kompromisszum és kétértelműség. Küng példának hozza fel a népnyelv bevezetését a liturgiába. Itt ahelyett, hogy következetesen és azonnal az egész istentiszteletre nézve bevezették volna, csak apránként sikerült a reformot keresztülvinni. De nem az annyit dicsért „lépésről lépésre” haladásról volt itt szó, ha-

nem sokkal inkább tervszerűtlen botladozásról, engedményről engedményre, míg végül is nem egészen három évvel a zsinat befejezése után megengedetté vált a teljes népnyelvű istentisztelet. Amit meg lehetett volna takarítani, az nemcsak a megváltozott liturgikus szövegek állandó újranomása (ezek kisebb könyvtárrá nőttek közben), hanem a lelkipásztorkodó papság jogos bosszúsága is az új meg új kicsinyes részletrendelkezések miatt, amelyek szükségtelen zavart keltettek a hívők körében is. Hasonló kompromisszumokra és bizonytalanságokra került sor a házassági erkölcs, a cölibátus és a vegyesházasságok kérdésében is.

A zsinat utáni időszak harmadik baja Hans Küng szerint a keletkezett tekintélyi vákuum. A zsinat által megnyílt szabadság folytán hirtelen hatalmasat növekedtek a tekintélyekkel szembeni követelmények, s a tekintélyek erre nem voltak felkészülve. Régebben elegendő volt a hívatal, a cím, az egyenruha; ez a külső, formális tekintély ugyanúgy, mint az államban, a szülői házban, az iskolában és az egyetemen, az egyházon belül is megérdemelt válságba jutott. Belső, személyes tekintély után vágyód-
nak most az emberek, ami valódi bizalmat tud gerjeszteni, mert nemcsak a címen, hanem kvalitásokon, szakértelmen és munkatársi együttműködésen alapszik. És a katolikus egyházban egyelőre éppen ez a fajta tekintély hiányzik. A tekintélyvákuumot részben feltöltötte a teológusok tekintélye, és a zsinatnak éppúgy, mint az egyháznak csak javára vált, hogy a legjobb fajta és legrégibb egyházi hagyománynak megfelelően a püspökök (és a római püspök) lelkipásztori hithirdető és vezető hivatala mellé ismét odahelyezte a teológusok tanító hivatalát az egyházban. Ez utóbbi éppoly kevésbé helyettesítheti az elsőt, mint ahogy az első nem helyettesítheti a másodikat. Éppen ezért rendkívüli jelentőségre tett szert a legrátermettebb személyiségeknek nem aulikus szempontok szerint, hanem a lelkipásztori és hithirdető feladatok szempontjából történő kiválasztása a püspöki tisztségre.

A DEFREGGER-ESET

Mintha csak a Küng tanulmány fenti mondatát igazolná az az esemény, amely a nyár eleje óta foglalkoztatja a közvéleményt, és amelyet a „Defregger-
eset” néven emleget a katolikus és világi sajtó.

Matthias Defregger, a münchen—freisingi egyházmegye még a múlt évben kinevezett segédpüspöke áll a sajtóvita középpontjában. A *Spiegel* című német hetilap ez év július 7-i számában megírta, hogy Defregger püspök, aki a má-

sodik világháború alatt a német hadsereg tisztje volt és a háború végén századosi rangban egy híradó kötelekben teljesített parancsnoki szolgálatot, 1944 júniusában, az olaszországi Filetto helységben egy partizántámadás megtorlása kapcsán 17 ártatlan embert végeztetett ki, tehát voltaképpen „háborús bűnös”. A német hetilap cikke érthetően hatalmas visszhangot váltott ki. Szenvedélyes viták alakultak ki nemcsak a szenzációkat kedvelő napi sajtóban, valamint a rádióban és a televízióban, hanem komoly katolikus orgánumban is.

A hatalmas sajtóanyagot átolvasva az a kép alakul ki, hogy mindazok, akik ebben a kérdésben hangjukat hallatták, nagyjából két fő szempontot vettek figyelembe. Az egyik magának az esetnek jogi és erkölcsi problémája, a benne szereplőktől független elvi síkon. A másik Defregger püspöknek személyes problémája, kapcsolatban főpásztori beosztásával. Az idevágó legfontosabb megállapítások előtt azonban lássuk mi is történt 1944. június 7-én Filettóban.

Két figyelemre méltó beszámoló fekszik előttünk. Az egyik Filetto di Camarda község azóta meghalt plébánosának sebtiben írt naplóföljegyzése, a másik a frankfurti államügyészségnek ez év augusztus 14-én kiadott sajtóközleménye. A német bíróság régebben foglalkozott már a filettói ügyvel és azt le is zárta. A frankfurti államügyészség csak a széles körű sajtóvita nyomán rendelte el a nyomozati adatok kiegészítését, s ennek megtörténte után adta ki az említett nyilatkozatot.

Ferdinando Cinque filettói plébános naplója, amely a *Famiglia Cristiana* című olasz hetilapban került közlésre, a kivégzésről ezeket írja:

„Azt mondják vagy 700-an voltak. A férfiakat az egyik, a nőket a másik oldalra állították. Később a nőket átvezették a tóhoz vezető széles útra. Ott az egész éjszakát a gépfegyverekkel szemben kellett eltölteniük. A férfiaknak először teherautókat kellett meg rakniuk. Ez a biztonság érzetében ringatta őket. Később azután megkötözték és agyonlőtték őket.”

A megelőző partizántámadásról ezt írja Don Cinque:

„Június 6-án délután 4 óra volt, amikor hirtelen lövések hallatszottak a ház felől, amelyben a németek voltak elhelyezkedve. A partizánok egy írógépet akartak megszerezni, amelyet a németek potom áron adtak el egy bizonyos Mariano Morellinek. A partizánok belőttek a németek ablakán. Rövid utcai

harc keletkezett. Ennek során egy németet megsebesítettek és egy másikat megöltek. A partizánok aztán elmenekültek a hegyekre. A támadást túlélő két német egyike, aki kézigránatokkal volt fölfigyerve, motorkerékpárján elrobogott, hogy Camardában az esetről jelentést tegyen fölötteseinek... Közben sok férfi, akiknek semmi közük sem volt az ügyszó, elmenekült, mert megtorló intézkedésektől féltek. Hamarosan meg is érkezett egy egész oszlopnyi katonai teherautó tele katonasággal. Az első kivégzések után néhány sebesültnek sikerült elmenekülnie, mialatt a németek további katonaságot szállítottak oda. Azután újra kelepelni kezdtek a gépfegyverek. Ordítás, sikoltozás és a haldoklók nyöszörgése hallatszott. A tömeggyilkosság alatt fél Filetto már lánokban állt. A teherautók még hajnal előtt elhagyták az égő községet. Előzőleg azonban egy halom szalmára vonszolták a holttesteket és meggyújtották. Reggel az üszkök között találtak egy embert, aki nem égett el és még csak haldokolt. Később az elmenekült férfiak és nők visszatértek a faluba. Leirhatatlan jelenetek játszódtak le.”

A napló még elmondja, hogy az első áldozatot, Antonio Palumbót akkor lőtték le, amikor kilépett a házból, hogy megnézzé az érkező teherautókat. Mikor később a százados arra ment, az egyik Filettóban szolgálatot teljesítő altiszt sajnálkozását fejezte ki, Palumbo halála miatt. Nagyon sokra becsülte őt, — mondotta. Mikor azután ez az altiszt távolabb ment, szolgálattelvő társa agyonlőtte.

A frankfurti államügyészség sajtóközleménye a következőket mondja: „A Defregger ügyben azért került sor újabb vizsgálatra, mert az esetnek nyilvánosság előtti megtárgyalása során olyan tanúk váltak ismertté, akiket eddig még nem hallgattak ki. Az új vizsgálat lényegében megerősítette azt a képet, amelyet a történetekről a korábbi vizsgálatok nyomán lehetett kialakítani. Elsősorban bebizonyosodott az, hogy a filettói német kötelek elleni támadás során négy katona halt meg és egy további katona könnyű sérülést szenvedett. Bebizonyosodott annak az állításnak valótansága, hogy egy német katonát bajtársai azért lőtték volna le, mert megtagadta, hogy a megtorlásban részt vegyen. A partizánok egyike filettói lakos volt. Ő kezdeményezte a támadást. Ez derül ki a paganici carabinieri őrs 1944. június 17-én kelt jelentéséből, amelynek másolata az akták között van. A partizánokat a támadás so-

rán a falusi lakosság egy része tevékenyen támogatta, más falubeliek figyelmeztették a német katonákat a várható támadásra. Ezeket az agyonlövendők közül kiemelték. Nem sokkal a partizán támadás után a környékbeli legkülönbözőbb csapatok között riadókészültségeket indítottak útnak. Filetto irányában. Ezek átkutatták a falut és a lakosság egy szabad téren összetereltek. Lehet, hogy egyes falubelieket már ekkor agyonlőttek. Hogy ki és milyen körülmények között követte ezt el, azt nem lehetett kideríteni. Az akkori és időközben meghalt hadosztályparancsnok által kiadott parancsnak, amely szerint Filetto valamennyi férfitársát agyon kellett volna lőni, az akkori Defregger százados ismételtelen ellentmondott. Főlszólamlása során, bár a parancsot jogszerűnek tartotta, mégis emberi szempontból elvetendőnek tartotta az elrendelt intézkedést. Amikor felszólamlása eredménytelen maradt és a hadosztálytörzsből két tiszt jelent meg, hogy a parancs végrehajtását ellenőrizze, szakaszának egyik hadnagyára bízta a parancs teljesítését; ez a hadnagy kivezetette az agyonlövésre kiszemelt embereket a faluból, és gépfegyverből tüzet nyitított rájuk. Ez alkalommal a férfiak egy részét megölték, mások elmenekültek anélkül, hogy utánuk lőttek volna. Olasz megállapítások szerint a megölt falubeliek teljes száma 17 volt. Különböző külföldi bíróságok, amelyek hasonló esetekkel foglalkoztak, az ilyen megtorlás megengedhető voltát elvileg elismerték. Még ha nem is akarjuk ezt a jogfelfogást osztani, mégis nincs ok arra, hogy a hasonló esetekben már előzőleg hozott bírósági ítéletektől eltérjünk. Ez abból ered, hogy az ilyenfajta megtorlás nem alapul alantas indokokon és éppen ezért a büntetőtörvény 212. §-a értelmében mindenképpen emberölésnek minősül. Az ilyennek üldözése pedig egy 1944-ben elkövetett bűncselekmény esetében elévült.” Itt tudni kell, hogy a jogszolgáltatás általánosan különbséget tesz a gyilkosság és emberölés között, s az utóbbit enyhébben ítéli meg minthogy itt nincs szó előre megfontolásról.

A két idézett beszámolón túlmenően, a korábbi bírósági eljárást ismertető sajtóközleményekből kiderült, hogy Defregger százados mintegy hat órán át alkudozott a fölöttes parancsnokkal, Boelsen ezredessel. Előbb, amikor minden férfitárs kiirtásáról volt szó, arra hivatkozott, hogy gyermekek agyonlövése a hadijog szerint nem megengedett, majd másodízben, amikor az

újabb parancs a kivégzendőket a 16 és 60 év közöttiekre korlátozta, azt az ellenjavaslatot tette, hogy a falu férfitársakosságát kötelezzék a frontszakasz mögötti erődítések kiásására. Ezután ismételte meg Boelsen ezredes a parancsot és két ellenőrző tisztet is küldött. Defregger ekkor azt mondta, hogy hajtssák végre a parancsot ezek az ellenőrző tiszték. Azok azonban ezt visszautasították. A kivégzést végül is, Defregger megbízásából, P. Ehlert hadnagy hajtatta végre, Defregger nem volt jelen.

Mint említettük, itt elsősorban a személytől függetlenül erkölcsi és jogi problémák vetődnek fel. „Noha — írja több oldalas összefoglaló kommentárjában a *Herder Korrespondenz* — a tények megítélésénél éppen egyházi téren az erkölcsi szempontoknak kell a jogiakat megelőzően érvényesülnie, mégis minden vádlottnak, még ha ma segédpüspök is, joga van hozzá, hogy ahol jogi következmények forognak kockán, ott jogi kritériumok szerint járjanak el. Viszont hadi- és nemzetközi jogi szempontból éppen a megtorló és tűsz agyonlövetések problémája teljes séggel tisztázatlan.” R. M. W. Kempner, a nürnbergi perek amerikai fővádlója, akit szintén megkérdeztek az ügyben, elmondotta, hogy az ilyen esetek főleg azért kerültek gyakran hadbíróság elé, mert az agyonlövések nem álltak arányban a megtorlandó cselekménnyel. Kempner véleménye szerint egyébként Filettóban pusztá megtorlási akcióról volt szó, amelyre egyáltalán nem vonatkoznak a tűszokkal kapcsolatos nemzetközi jogi előírások. E. Müller—Meiningen jogászprofesszor szerint a tűszok agyonlövése és megtorló akciók semmiféle formában nincsenek nemzetközi jogilag szabályozva. Semmi másról nincs itt szó, mint egy kialakult szörnyű szokásról, amelyre csak az jellemző, hogy különböző fokú brutalitással hajtják végre. Hasonló véleményt fejtett ki J. Gründel freisingi morálfilológus, aki szerint a megtorló akciót, mint olyat, semmilyen körülmények között nem lehet erkölcsileg igazolni, még ha a partizánok részéről olyan cselekmények provokálták is ki, amelyek a maguk részéről erkölcsileg szintén nem igazolhatóak. Ez egyébként világosan mutatja, hogy minden bűnös cselekedet egy még súlyosabbat és még rosszabbat vonhat maga után és ezért került sor egy eredendően erkölcstelen világháború során a bűnösség nagyfokú eszkalációjára. Ez semmiképp sem akar — mondotta Gründel — olcsó mentség lenni az ilyen fajta magatartásokra, vi-

szont az igaz, hogy előfordultak olyan szerencsétlen zsákutcák, amelyekből az egyes ember nem tudott „tisztá kézzel” élve kimenekülni.

Arra a kérdésre, hogy a keresztény embernek milyen mérvű ellenállást és személyi önfeláldozást kell tanúsítania, ha tudatában van annak, hogy ártatlan emberek megölése jogtalan és erkölcsileg elutasítandó, Gründel ezt válaszolta: „Életének föláldozásáig”. Gyakorlatilag persze a helyzet sokkal bonyolultabb. Így például felmerül a kérdés, hogy a pusztá parancsmegtagadásal egyáltalán útját lehet-e állni egy erkölcstelen parancsnak. És hogy egy ilyen esetben másvalaki esetleg nem hajtja-e még könyörtelenebbül végre ugyanezt a parancsot. Az adott esetben sem tudhatjuk, vajon Defregger százados tárgyalásai révén nem tudta-e legalább némileg enyhíteni a parancsot, és a kisebbik rossz választásával így megakadályozta a nagyobbat. Persze Defregger a kisebbik rossz választásával sem szabadulhatott a bűncselekménnyel kapcsolatos felelősség alól, amely megállapítás, Gründel szerint, még nem dönti el személyes bűnösségét.

Az adott esetben, persze főleg katolikus szempontból, súlyosabban esik latba az a probléma, amit az a körülmény vet föl, hogy a nagy vihart keltett ügy főszereplője a katolikus egyház püspöke. S a katolikus lapok kommentárjai ezzel kapcsolatban három kérdésre keresik a választ. 1. Helyes volt-e a történetek után Matthias Defreggert püspöki méltóságra emelni? 2. Helyes volt-e Defregger püspök magatartása a botrány kirobbanása után? 3. Mi legyen a további teendő?

Bizonyos mértékig az első kérdésre adott válasznak fogták fel mindenütt azt a vezércikket, amely „Defregger” címmel az *Osservatore Romano* augusztus 13-i számában jelent meg. Ebből a cikkből idézzük az alábbiakat:

„Ezúttal szándékosan eltekintünk attól, hogy részletesebben taglaljuk azokat a szomorú eseményeket, amelyeknek főszereplője egy katona volt, aki később pap és püspök lett. A sajtó részletesen beszél róla és még mindig beszélt, úgy hogy az ügy lényeges pontjait többé-kevésbé mindenki ismeri. Azonkívül vizsgálatot indított az illetékes német államügyészség is az olasz államügyészség feljelentése nyomán. Eppen ezért helyesnek látjuk, hogy minden olyasmit elkerüljünk, amelyet okkal vagy ok nélkül a világi igazságszolgáltatás felelős munkájába való beavatko-

zásnak lehetne tekinteni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az eset egy »eljárás-megszüntetéssel«, vagy egy eljárás megindításával és az azt követő elítéléssel vagy fölmentéssel teljesen megoldható és tisztázható lenne. Az ilyen jellegű drámák mindig magukba zárnak olyan elemeket is, amelyek kiskiklanak a világi bíróságok értékelése alól éppen mert, mint ahogy a kánoni nyelvben ezt nevezik, a »forum internum«-hoz tartoznak. Nem alap nélkül írták, hogy a tulajdonképpeni alapprobléma, hogy megtudjuk, vajon *Döpfner* bíboros segédpüspöke bármi legyen is a múltja, szellemi és erkölcsi szempontból »új ember« lett-e.

Néhány szempontra mindenesetre vissza kell térni. Elsősorban: miért emeltetett Matthias Defregger püspöki méltóságra? A Sentszék eljárás módja a püspöki kinevezéseknél ismert. Általában a helyi egyházi hatóságok terjesztik elő javaslatukat az egyház központi ügyintézésének illetékes hivatalai elé. Ezek a hivatalok értékelik a beérkezett információkat, amelyek a jelölést kísérik. És maguk részéről is gondos vizsgálatot folytatnak abban az egyházmegyében, amelyhez a kijelölt pap tartozik, valamint esetleg más egyházmegyékben, amelyekben élt vagy szolgálatot teljesített. Így történt akkor is, amikor Matthias Defregger papot a müncheni—freisingi érsek segédpüspökének tisztségére javaslatba hozták, a jelölt ellen azonban semmiféle adat nem szólt. Confalonieri bíboros egykori aquilai érsek, akinek egyházmegyéje területén az utálatra méltó cselekedet történt, nyilvánosan kijelentette, hogy Defreggerről sohasem hallott, a Wehrmachttól egykori századosának katonai múltja nyilván semmivé foszlott. A tragikus epizód, amely most napvilágra került, Németországtól távol történt bizonytalan és zavaros időkben. Így könnyen érthető, hogy ott semmit sem hallottak, itt pedig nem tudtak többé róla, mint az hasonló esetekben gyakran megtörtént, viszont ugyanakkor jól ismert volt, hogy a jelölt immár hosszú szolgálati időn keresztül, milyen odaadással teljesítette papi hivatását.

A »Spiegel leleplezései« után a Sentszék felvilágosítást kért a helyi egyházi hatóságoktól. Kiderült, hogy Matthias Defregger közvetlen előlárói előtt nem hallgatta el katonai múltjának e tragikus epizódját. E közvetlen előlárók azonban, akik a papot és két évtizeden át tartó apostoli munkáját jól ismerték, úgy vélték, hogy nem kell megváltoztatniuk róla alkotott pozitív vé-

leményüket és fenntarthatják jelölését, miközben figyelmen kívül hagynak olyan körülményeket, amelyeket egy hosszú és dicséretes papi szolgálat által erkölcsileg feloldottnak tekintettek.

Ez a vélemény és ítélet, amely szellemi és erkölcsi jellegű, legalábbis tiszteletet érdemel. És a világi bíróság ítélete, amelyet természetesen szintén teljesen akceptálni kell, nem érvényteleníthető vagy homályosítható el."

A Szentszék lapjának ezt nagy tapintattal és diplomatikusan óvatossággal megfogalmazott cikkét általában úgy értelmezték, mint helytelenítést annak, hogy Defregger püspökké nevezték ki. És itt talán elegendő még a *Herder Korrespondenz* szeptemberi számának részletes összefoglaló kommentárját idézni. A lap, miután ismerteti a kinevezés körülményeit, előzményeit, utal a felmerülő kánonjogi problémákra, amelyek több sajtókommentárban is szóba kerültek. A lap szerint nincs tisztázva, vajon alkalmazhatók-e a Defregger-esetre a kánonjogi kódex idevágó kánonjai a 984-es és 985-ös és főleg ez utóbbinak 4. pontja.

A *Herder Korrespondenz* által idézett kánonok nem is a püspöki, hanem egyszerűen a papszentelési akadályokat sorolják föl, mégpedig a 984-es a *Bánk József* féle *Kánoni Jog* szóhasználatá szerint a „fogvatkozásból, vagy hiányból eredő szabálytalanságok”-at, míg a 985-ös a „vétségből származó szabálytalanságok”-at. Az előbbinek 5. pontja említi a „jóhírnév hiányát”, ide tartoznak azok — mondja Bánk József idézett könyve —, akiket bírói ítélet becsstelenné nyilvánított, illetve olyan cselekményeket követtek el, amelyekhez az egyházi törvények becsstelenséget (infamia) fűznek. Ennek a kánonnak 6. pontja említi a „szelidség hiányát”, ide tartozik a bíró, aki halálos ítéletet hozott. A *Herder Korrespondenz* szerint leginkább megfontolandó a 985. kánon 4. pontja, amely alá azok tartoznak, akik szándékos emberölést hajtottak végre, vagy abban közreműködtek. De még ha jogászai szempontból vitatható lenne is ezeknek a kánoni előírásoknak alkalmazhatósága, a lap szerint minden jogász akrobatikus mutatványnál fontosabb szerepet kell, hogy játsszon itt annak belátása, hogy egy püspöki kinevezésnek egyéb akadályai is lehetnek. Persze, hogy igaz, mondja a lap, hogy az egyháznak, ha nem akar az önmagukat tisztának tartó kiválasztottak selege lenni, el kell fogadnia egy olyan püspököt is, akinek képszerűen (de

nem értékelően) szólva, „nem egészen tiszták a kezei”. Ugyanakkor azonban az egyház befelé is és kifelé is vonatkozásban van egy differenciál és a múltra nagyon érzékenyen reagáló nyilvánossággal. Ezelőtt a nyilvánosság előtt hitelt érdemlően kell megjelennie. Nem követelhet sem közvetlenül sem közvetve különleges elbánást a maga számára. Es bizonyára itt csúszott be a leglényegesebb hibás megítélés Defregger segédpüspöki kinevezésébe.

Ami a fentebb említett második kérdést, Defregger püspök személyes magatartását illeti, talán ez volt a legkevésbé szerencsésnek mondható ebben az áldatlan ügyben. Augusztus elején a német televízió interjút készített Defregger püspökkel, aki itt elmondotta a többek között, hogy eleinte tiltakozott az általános érseki helytartói és a segédpüspöki hivatal ellen is, később azonban mégis vállalta őket, mégpedig „az egyházi engedelmességről alkotott fölfogása alapján”. Az interjú során Defregger püspök nyomatékosan hangsúlyozta, hogy jogilag és mindenekelőtt erkölcsileg is ártatlannak érzi magát. Ez azonban mitsem változtat azon a tényen, hogy ama bizonyos szerencsétlenség óta és azóta, hogy az emberi képtelenségnek ilyen zsákutcájába jutott, amelyet beismer és továbbra is be fog ismerni, olyan súlyos terhet hordoz a lelkében, amelyet semmiféle gyóntató és semmiféle nyilvánosság nem tud levenni róla. Ugyanakkor azt is mondta a püspök, hogy ha valaki azt hinné, hogy az elmúlt 25 év alatt a fületői szerencsétlenség és mai fölfogása között valódi belső távolság keletkezett, az súlyosan téved. 25 éves belső viaskodás után változatlanul ugyanabban a kiüttalan helyzetben látja magát és olcsó dolog lenne, ha azt állítaná, hogy ma egészen másképp csinálná. Csak aki, mint a rábízott emberek életéért felelős katonatiszt élt át egy ilyen kritikus helyzetet, csak az engedheti meg magának, hogy az ügyben szakszerű ítéletet mondjon.

A nyilatkozat során Defregger püspök kitért az ügyben megindult nagy sajtókampányra is, és ezzel kapcsolatban tette a későbbi legélesebb bírálatokat kiváltó kijelentéseket. Szószertint ezt mondotta ugyanis: „A századoson, az akkori német katonán ütöttek, hogy a mai német katonát és mindazokat a németeket találják el, akik bármilyen okból, esetleg csak a végső szükség okából helyesnek tartják a katonaság intézményét. Azért ütötték a segédpüspököt, hogy az egyházat találják el.”

Erről a nyilatkozatról írta kommentárjában a párizsi *Informations Catholiques Internationales*, hogy „Defregger püspök, sajnos, több részvétet mutatott önmaga, mint a tömeggyilkosság áldozatai iránt és sajátos módon agresszív magatartást és nyelvet választott.” És erről mondta sokkal indulatosabban ugyancsak a televízióban a neves író *Heinrich Böll*, hogy Defregger, a „tartalékos tiszt és püspök perszónalunióját valósította meg” és hogy „a tisztikaszínó szóhasználatával” élt.

Külön cikkben foglalkozik Defregger püspök televíziós nyilatkozatával *Salvatore Baldassari* ravennai érsek az *Il Regno* hasábjain. Ebben írja a többek között:

„Nem annyira a filettói szörnnyű eset a meglepő.

A megdöbbentő a televízióknak adott interjú: Defregger akkori magatartását a háború és az engedelmisség értékével védelmezte. Ebben van a tragédia, mert döbbenet kell fölfedeznünk, hogy a mai Defregger azonos az 1944-es Defreggerrel. És ha őszinték akarunk lenni el kell ismernünk, hogy mindnyájunkban, vagy legalábbis nagyon sokunkban ott van még egy kissé az az 1944-es Defregger...

A háború értékei: de melyek azok?

Nem akarjuk megfosztani érdemeiktől azokat, akik feláldozták magukat az elmúlt háborúknak. De vajon a legutóbbi 30 év története nem volt-e elég ahhoz, hogy megsemmisítse az úgynevezett igazságos háború utolsó illúzióját is?...

Manapság a háború értékeivel védekezni vajmi kevésbé evangéliumi dolog és nincs összhangban a történelemmel. S ugyanúgy vagyunk az engedelmisség értékeivel is. Az engedelmisség minden bizonynyal erény. Vannak azonban abnormális parancsok, amelyeknek ilyen jellegét ösztönszerűen meg kell érezni. Ilyen esetekben a nemengedelmisség az erény...

Véleményünk szerint Defregger nem tette helyesen, hogy egy abnormális parancsra való engedelmisségre hivatkozott. Az interjúnak más hangnemben és más tartalommal kellett volna elhangoznia.

Nem ítélet akar ez lenni: a testvér őszinte véleménye ez, amelyet megmond a testvérnek.”

Ami végül a harmadik kérdést, a jövőre vonatkozót illeti, azzal kapcsolatban a *Civiltà Cattolica*-ban, az olasz jezsuitáknak a Szentszékhez közelálló folyóiratában jelent meg *Giuseppe de Rosa* tollából egy méltató cikk, amelynek utolsó bekezdését idézzük:

„Kétségtelen, hogy a »Defregger eset« nem könnyű, sőt rendkívül bonyolult, mert nemcsak arról van szó, hogy ítéletet mondjunk a filettói tragikus eseményről, hanem arról is, hogy megítéljük annak a Defreggernek mai helyzetét, aki időközben pap és püspök lett. Ami a múltat illeti, világos, hogy a filettói mészárlás súlyos bűncselekmény volt, amelyet objektíven még azzal sem lehet igazolni, hogy az, aki elkövette, felsőbb parancsra cselekedett, vagy azért, hogy még nagyobb szerencsétlenséget hárítson el a kis Abruzzók-beli falu feje fölül. Defregger kapitány szubjektív bűnösségéről jogi síkon a bíróság, erkölcsi síkon Isten ítél majd, aki egyedül illetékes, mert egyedül ő ismeri a szívek titkát és ő tudja értékelni a körülményeket. Felmerül azonban egy súlyos és a jelen szempontjából sürgős kérdés. Defregger kapitány ma püspök. Felvetődik tehát a kérdés: helyes dolog-e, ha ő továbbra is megmarad hivatalában, avagy pedig tekintetbe véve az ügy súlyosságát, és főként figyelembe véve a keresztény lelkiismeret megnyilatkozásait vele szemben, vajon nem lenne-e helyesebb, az egyház és maga Defregger szempontjából is, ha önként lemondana, ami mindenkinek a szemében azt igazolná, hogy őszintén jóvá kívánja tenni ami történt?”

DOROMBY KÁROLY

Az ember lelke hasonló a vízhez: az égből jő, az égbe száll föl, s újra földre kell leszállnia, örök váltakozásban.

G o e t h e

A hit nem kezdete minden tudásnak, hanem a vége.

G o e t h e

Ilyenkor, amikor a nyárvégi napot egyszeriben elnyelik a tajtékosan rohanó őszi felhők, s a hegyekből lezúdul a hideg szél, sárguló faleveleket, lombokat görgetve maga előtt, az egész természet elszomorodik, Uram. S az ember, aki korábban vidáman nézett a metszően kék égre, most fázósan burkolódzik kabátjába, és magára csukja lelkének kapuját is.

Az emberi kapcsolatok meglazulnak, munkatársi közösségek hűvösebbé válnak, s mindenki úgy érzi, hogy ónosan fáradt. Legszívesebben egész nap ott ülnénk az ablak mellett, és a természet haldoklását figyelnenk.

Nem vesszük észre, Uram, hogy az élet maga megy tovább, mert a dolgok rendje, hogy a megújulást pusztulás kövesse, s a pusztulást ismét megújulás. Csak az ember áll változatlanul a változó természet középpontjában, s szemét céljaira szegezve munkájával igyekszik megelégni a dolgok megoldását.

Megvallom Neked, Uram, egészen őszintén, sokszor értelmetlennek érzem a munkámat. Nem vagyok megelégedve a szerepemmel, többre, nagyobbra vágyom, nem elégít ki, hogy csak csavar lehetek a hatalmas gépezetben. Irigykedve, sandán figyelem azokat, akiket fölém rendeltél, s arra gondolok, milyen jól végezném az ő munkájukat. S közben megfélemlésem a magaméról. Gögösen elsiklom az apostol szavai fölött, aki így szól hozzánk: „Minden alkalommal megmutattam nektek, hogyan kell dolgozni, és ezzel a gyöngéket segíteni. Jézus szavaira emlékezve, aki azt mondta: Nagyobb boldogság adni, mint kapni.”

Uram, lassacskán elfelejték adni. Csak kapni szeretek, s nem veszem észre, hogy olyan leszek, mint a kiszáradó fa, mely már csak kopasz koronáját ingatja a szélben.

Most ébredek rá, Uram, hogy a munka értelméről is kezdek megfélemlézni.

Már nem azért dolgozom, hogy másokat segítsek, hanem hogy magam érvényesüljek. „Mások” már talán nem is léteznek számomra, csak szavakban. A tettek magamért beszélnek. És talán ezért is látom az ősz ilyen sötétnek, ezért érzem a szelet olyan hidegnek, s bizonyára ezért vélem munkámat örömtelenné és haszontalanná.

Taníts meg, kérlek, Uram, a jól végzett munka felhőtlen öröme! Hogy úgy tudjak örülni a másokért való munkának, mint az az öreg csősz, aki időnként végighalad a téren, gyönyörködve figyeli az őszi virágok pompáját, s boldogan hallgatja a hancúrozó gyerekek lármáját. Kevesen tudják, hogy amikor a tér már kihalt, s csak a lámpák fénye szitál a sötétben, ő akkor is ott van, és rendezkedik; de ott lelik megint a felkelő nap első sugarai is. Tőle kaptam a leckét, Uram, és akkor pirultam szégyenemben. Megkérdeztem, miért dolgozik annyit. Rámnézett — az ilyen öreg embereknek végtelen tiszta kékség csillog a szemükben, mintha a tenger, vagy az ég kékje tükröződnék benne —, aztán csodálkozva ezt válaszolta: „Hogy a gyerekek örüljenek!”

Add meg, Uram, hogy munkám gyümölcsének mások is örüljenek, és ne csak én leljem benne gyönyörűségem! Add meg, hogy másokra gondoljak mindig először, s csak utána saját magamra.

Két testvér ment az úton, s a kisebbik — vagy másfél éves lehetett, folyvást botladozott a kövek között. „No, gyere — mondta a nagyobbik, aki már »komoly felnőtt« volt, vagy három és fél esztendő —, majd én segítek!” Úgy mentek tovább, hogy fogták egymás kezét. És mindketten nevettek.

Uram, kérlek segíts meg, hogy én is tudjak kézen fogva vezetni másokat, és taníts meg tiszta szívből dolgozni — másokért, hogy megismerjem a tiszta öröm forrását.

(—)

Az ima csak akkor irányul Isten felé, ha feltétel nélküli. Feltétel nélkül imádkozni annyi, mint Krisztus nevében kérni. Ez az az ima, amelyet sose utasítanak vissza.

Simone Weil

NAPLÓ

A MISELITURGIA ZSINATI REFORMJÁNAK BEFEJEZÉSE

Az istentisztelet ügyének új vatikáni főhivatala, a *Sacra Congregatio pro Cultu Divino*, 1969. április 6-áról keltezve rendeletet bocsátott ki, amely szerint november 30-tól életbelép a szentmise új rendje. Ezzel befejeződik a miseliturgia korszerű megújítása, vagyis mindenestül végrehajtja az egyház azt a merész és mélyreható reformrendelkezést, amelyet a II. vatikáni egyetemes zsinat 1963. decemberében egyhangúlag megszavazott. A fejlődés természetesen aligha áll meg, és egy esetleges III. vatikáni zsinat bizonyára megint foglalkozik majd a liturgia korszerűsítésével. A megújítás jelen zsinati szakasza azonban lezárul.

Az új *Ordo Missae* vagyis a misemondás rendje és a hozzáfűzött magyarázó utasítás (*Institutio*) latin kiadása már világszerte közkézen forog, és a Magyar Katolikus Püspöki Kar terjedelmes körlevélben ismerteti a papsággal addig is, míg a teljes szöveg a misekönyvvvel együtt az oltárookra és a misézők kezébe kerülhet. Így kellőképp felkészülhetünk. Okos és lelkes, jókor elkezdett lelkipásztori tájékoztatás esetén a templombajáró hívek szintén nagy örömmel fogadják majd ott is, ahol a megújítás eddigi lépéseit még nem tette meg hiánytalanul a templomi gyakorlat. Az előzetes lelkesedés teljesen indokolt. Tisztánlátás végett érdemes röviden összefoglalnunk a korszerűen megíjodott közösségi szentmise értéktöbbletét a zsinatelőttihez képest.

Legnagyobb értéke számunkra a hazai nyelve, mégpedig a nép füle hallatára fennhangon megszólaló összes miserészekben, beleértve az áldozatbemutató hálaimádságot, a *kánont* is teljes egészében. További nagy örömmünk, hogy templomi népenekeink hivatalos liturgiaszöveggé léptek elő, azaz teljes értékben pótolják az „antifónás miserészeket” (az *Introitust*, *Offertóriumot* és *Communión*). Ez nem valami különleges engedmény a magyar nyelvterületek javára, hanem immár egyetemes törvény, amely a misekönyv bevezető részében kellő hangsúlyt is kap.

Az új miserend további nagy értéke, hogy a jelenlévő hívek fokozott tévékeny bekapcsolódását kívánja. A „nagy dicsőítést” (a *Glóriát*), a hiszekegyet, a Sanctus-t és a miatyánkot a zsinat óta

eddig is a pappal együtt mondtuk. Ezekhez járul most a közös bűnvallomás a mise kezdetén és több új felkiáltás (*acclamatio*), amellyel a nép hallatja szavát a szent cselekmény nagy fordulópontjain: úrfelmutatáskor, a miatyánk után, sőt még esetleg felajánlás közben is. Mindenkit érintő új mozzanat a néma lelkiismeretvizsgálás mise elején, a bevezető köszöntés és a bűnbánatindítás között. Szintén egészen új szertartás a kölcsönös kiengesztelődés áldozás előtt. A pap kitárt kézzel, fennhangon imát mond a lelkek békéjéért és az egyház egységéért, majd az Úr békéjét kívánja a híveknek, és felszólítja őket, hogy béküljenek ki szívből egymással. Utána békecsókot válthat segédkezőivel vagy ministránsával, a nép pedig valamilyen jellel, például öleléssel, kézszorítással, nálunk — a püspöki kar döntése szerint — csupán közös felkiáltással fejezi ki a kölcsönös megengesztelődést, az egymás ellen elkövetett sérelmek ünnepélyes megbocsátását. Az ősi keresztény testvériséget idéző győnyörű pillanat lesz ez, amely valóra váltja Üdvöztünk igéit (Máté 5, 23–24): „Ha ajándékodat az oltárra viszed, és ott eszedbe jut, hogy embertársadnak van valami kifogása ellened, hagyd ott ajándékodat az oltár előtt, és menj, békülj ki előbb embertársaddal!”

Az új miserend tervszerűen kerüli a gépiessé váló, lélektelenítő egyformaságot. Legszenbetűnőbb ez az áldozatbemutató hálaimádság kezdetén: a *prefációk* választéka jelentősen megnő. Más a *prefációs*szöveg az advent elején, mint a végefelé; más a nagyobbított vasárnapjain, mint hétköznapijain; az úgynevezett „évközi vasárnapok” miséjében nem mondható többé a nehéz hittani anyaggal telt Szentháromság-prefáció, hanem négy új szöveg áll rendelkezésünkre helyette, és hétköznapiokon vagy a szentek emléknapijain is négy szöveg között válogathat a miséző, egyéni tetszése szerint; az esküvői misének pedig háromféle új *prefációja* lesz. Frissítő változatosság érvényesül ezentúl a szentmise állandó részeiben is. A megnyitásképp elhangzó, bibliából vett üdvözlés nem lesz már szokványosan „Az Úr legyen veletek!”, hanem helyette két „apostoli köszöntés” egyikét is mondhatja a pap (a nép felelete természet-

sen mindig az eddigi maradhat: „És a te lelkeddel”). A bűnbánatindításnak — a megrovidült *Confiteor* mellett — két egészen másféle szövege is van, amelyek egyikével a „közgyónás” szabadon helyettesíthető. De a liturgia legszen- tebb részét, a misekánont sem jellemzi többé a merev egyöntetűség. Négy ha- sonló felépítésű, de eltérő szövegű áldo- zatbemutató hálaímádság közül választh- at a miséző. Még az utolsó vacsora el- beszélése sem egyezik bennük, csu- pán Krisztus szentségyszerző szavai. Al- kalmi változtatásokra is mód nyílik: az úgynevezett „római kánon” szövege mó- dosul az Úr nagy ünnepein és egyéb je- les alkalmakkor (házassági, papszente- lési stb. misében). Ha meghaltért misé- zünk, a II. meg a III. misekánon szép szakasszal bővül, amelyben az elhunyt nevét is említjük. A III. kánonban név- szerint emlékezhetünk meg a napi szent- ről vagy az egyén, ill. a közösség védő- szentjéről. Így aztán — a miserend szí- gorúan azonos szerkezete ellenére — templomról-templomra másféle lesz a szentmise, sőt még ugyanabban a temp- lomban sem lesznek egyformák az egy- mást követő misek. Ez maga is érték. A hívő nem tudja előre, mit fog hallani, és az a jótékony benyomása támad, hogy a pap rögtönöz, ami valóban úgy is törté- nt az egyház első, liturgiateremtő év- századaiban.

Az új miserend különben lehetősé- get ad a pap személyes, akár még rö- gttözött megnyilatkozásaira is. Az egyik bűnbánati imádság szövege nincs is szí- gorúan megkötve, hanem inkább csak mintát ad hozzá a misekönyv. Ezenfe- lül a pap — vagy esetleg egy más alkal- mas személy — a mise egyes pontjain közléseket tehet a híveknek. A nyitó köszöntés után például ismertetni lehet a miseszándékot vagy a miseszövegnek az ünnepre és a napi szent életművére célzó vonatkozásait. Az olvasmányos rész előtt néhány szót lehet szólni az éppen következő szentírási szakaszok értelméről vagy alapgondolatáról. Pre- fáció előtt sem tilos egy rövid magya- rázat. A szó szoros értelmében vett szentbeszéd természetesen kötelező min- den vasárnap és parancsolt ünnepen, de tanácsos máskor is, főleg az advent és a nagyböjt hétköznapijain. Az eddig szoká- sos hirdetések helye nem a szentbeszéd előtt vagy után van, ekkor tudniillik zavarja a mise gondolatmenetét és az isteni ige megbecsülését, hanem mise végén, az áldást bevezető köszöntés előtt. Így jobban meg is marad a hir- detmény a hívek emlékezetében.

A közösségi szentmise azonban nem- csak üdőbbé és közvetlenebbé válik, ha- nem gondolati tartalmában is lényege- sen gyarapszik, és ennek nem csekély hatása lesz majd a hívő tömegek lelki- ségének alakulására. A múltban inkább csak a szekták hangoztatták azt a fon- tos igazságot, hogy a kereszténység lé- nyegesen messiásváró vallás (*Fil* 3, 20), testvéri közösségben készülünk Üdvözi- tőnknek dicsőséges, második eljöttére. Ezt a gondolatot az új miseszöveg két ízben is nyomatékozza (az úrfelmutatás meg a miatyánk után), az első alkalom- mal egyenesen a hívek szájába adva.

Az Istenhez való viszony egészséges alakulása és a helyes imádkozásra ne- velés szempontjából nagy érték, hogy a kérdések mellett a dicsőítés is, mégpedig a közösségben való istendicséret, meg- kapja az őt megillető hangsúlyt a mise folyamán. Az eddig is közösen mon- dott Glória és Sanctus mellé most ugyanilyen cézzal járul a hívek új válasza az *embolizmusra* (a miatyánk toldalékára): „Mert tiéd az ország, a hatalom és dicsőség mindörökkön-örök- ké.” Ezt az öskeresztény szellemű di- csőítést eddig is hallhattuk a bizánci- ritusú, görökgkatolikus szentmisében a miatyánk után. Onnét került be a bi- zánci görög szentírás-kéziratokba, ame- lyek nyomán *Erasmus* 1516-ban nyom- tatásban közrebocsátotta az Újszövet- séget. Tőle, a katolikus Erasmustól vet- te át aztán *Luther* is nyomában a pro- testáns kereszténység.

Szerencsésen gazdagítja továbbá hi- tünk átélését az a nagyszerű tanítás a szentáldozás hatásáról, amelyet száza- dunk nagy ökumenikus és liturgikus apostola, a bencés *Lambert Bèauduin* († 1960) oly szívesen hangoztatott, hogy az oltáriszentség-közvetítette elsődleges természetfölötti ajándék nem a megszen- telő kegyelem növekedése az egyén lel- kében, hanem Krisztus titokzatos testé- nek, az egyháznak egysége, amelyet a szentáldozás által épít és erősít a Szent- lélek. Ez a gondolat a három új mise- kánon mindegyikében ismétlődik.

Külön kell szólnunk arról az érték- gyarapodásról, amelyben az új olvas- mányrendszer részesíti a szentmise első főrészét, az *ige liturgiáját*. Az Újszövet- ségből csaknem háromszor annyit hal- lanak majd híveink, mint eddig. Virág- vasárnap például az egyik évben Máté, a következő két évben Márk és Lukács evangéliuma szerint kísérik nyomon Urunk szenvedéstörténetét. Vasárnap és ünnepnapokon három olvasmány lesz az eddigi kettő helyett: az első

töbnyire az Ószövetségből, a második az apostoli iratokból, harmadik természetesen az evangéliumi szakasz. Így az ószövetségi biblia legszebb részletei sem lesznek ismeretlenek a felnövekvő új nemzedékek előtt. Hogy a szentmise mégsem nyúljon hosszabbra az eddiginél, azt a felajánlás átdolgozásával érte el az egyház: egyes imarészek megrövidítésével, mások teljes elhagyásával. Ezzel egyúttal kiküszöböli azokat a felesleges ismétlődéseket is, amelyek miatt eddig valóságos második áldozatbemutató kánon alakult ki az adományok felajánlása körül. De az új miseliturgia egyébként is egyszerűsödik. Elmaradnak belőle olyan mozzanatok, amelyeknek a mai ember már nem látja értelmét, vagy amelyeket eddig is nehéz volt szépen csinálni. Ezért kevesbedett a térdhajtások és a kereszttetések száma, ezért maradt el az oltára-támaszkodás az átváltoztatás igéinél vagy a kezek szétválása, esetleg felemelése és azonnali összezárása a *Könyörögjünk* szóra vagy közvetlenül a prefáció kezdete meg a záró áldás előtt. Az edények öblítése és törölgetése mise utánra maradhat.

Az új miseliturgia értékeinek ily futólagos elszámálása után is azonnal felmerülhet a kérdés: Miért nem valósították meg mindezt egyszerre? Hat év óta miért változtattak mindig újra meg újra? Egyszerű a felelet. Eppen nem ötletszerű változtatásokról volt szó, hanem egy igen határozott célnak, a zsinat szándéka szerint áldásosan korszerűsített miseliturgiának megvalósításáról, mégpedig lépésenként, részletekben, mert a papság világszerte így óhajtott. A be nem avatottaknak persze úgy tűnhetett, hogy oda az egység és az állandóság, közben azonban akaratlanul is felkészültek a végleges formák tevékeny elfogadására. A hagyományosabb szövegeket jórészt máris tudják és közösen mondják, az újakat apránként hozzátanulják; viszont mindent egy csapásra megkövetelve sokkal nehezebben tudtuk volna kiemelni némaságából a tömeget.

Csak hogy miért térünk át a liturgia „protestáns” formáságaira? Mi vagyunk többben, miért kezdjük utánogni a más vallásúak szokásait? — hangzik egy másik ellenvetés azok részéről, akik eddig csak református vagy evangélikus istentiszteletlen hallották az apostoli közsöntéseket és a miatyánk szép ősi záradékát. Mindezek a részletek azonban korántsem protestáns sajátosságok. Megtalálhatók a keleti katolikus szertartásban is. Igazán nem tarthat vissza ben-

nünket a jótól a helytelen önértékesedés amiatt, hogy protestáns testvéreink a katolikus Nyugatot megelőző nyulat vissza közös keresztény múltunk kincstárába, és szerencsés kézzel értékeket emeltek ki belőle a maguk liturgiája számára. Inkább örülnünk kell, ha sokasodnak az egyetemes keresztény vallásosság egyező mozzanatait, hiszen még mindig épp elég sajnálatos ellentét marad a két tábor között. A megújított liturgia egyenesen ráeszméltet bennünket az oly lényeges különbségekre, amilyenek a pápához való hűség vagy a misének áldozatbemutató jellege. Szükségtelen tehát, hogy ott is különbségeket mutassunk, ahol találkozhatnánk.

De miért nem vártunk még a reformmal, mondjuk, még egy évtizedet, amíg minden szükséges szöveg nyomtatásban is megjelenik? Hát bizony kényelmesebb lenne, ha nem kellene a közönségi miséket előre megterveznünk és megszerveznünk a szentírási szakaszok keresgélésével, a szövegek leírásával, a feleletek egységes mondásának előkészítésével. Csak fel kellene ütnünk a nyomtatott kiadványok soron következő oldalát, és máris minden a kezünkre állna. Három-négy év leforgása alatt elkészülhetne a teljes új magyar szentírásfordítás, és a további évek múltával megjelenő perikopás kötet már onnét venné a szent olvasmányokat és a rájuk hangolt, elmékedésnek szánt graduále-zsoltárverseket. Miért nem várunk addig türelmesen? Mert az egyház nem várhat. „Krisztus szeretete sürget minket” (2 Kor 5, 14): a lelkipásztor szeretete hívei iránt. Az új liturgia nagyszerű értékeket folyósít számukra, amikor kiragadja őket kezdetleges vallásosságukból, és bevonja az egyház krisztusközpontú imaéletébe, amikor ráneveli őket a Szentírás elmélkedő olvasására, vagy amikor együttes szent tevékenységbe kapcsolva őket szétrepeszti az egyén vallásos elzárkózásának kemény kergét, és testvéri közösséget formál az összeverődő templomlátogatókból. A helyünkbe lépő nemzedéknek nem leckeórát adó intellektualizmus fogja igazán átadni a kereszténységet, hanem az együtt ígét hallgató, együtt imádkozó, a közös pásztor szemébe néző és közös áldozatot bemutató egyházközség, a helyi egyház. A nagy cél megéri a kényelmes, járt utak elhagyásának áldozatát mind a papság, mind a hívek részéről. Csak hogy voltaképp nincs is szó áldozatról. Az új formák bölcsebbek, hasznosabbak, felemelőbbek a régieknél. Az Apostoli Szent-

szék sem halasztotta el a reformok bevezetését a legkényelmesebb időpontra, az összes liturgikus kiadványok megjelenéséig. Latinul sem létezik még teljes új misekönyv, teljes új szentíráskiadás, vagy éppen zoltáros és szentleckés könyv. Mégis maga a pápa ad jó példát a lelkek pásztorainak. Sorba járja

székvárosában az új városrészek plébániáit, és misézik népnyelven, az új formák szerint. Aki az új miserendben csak terhes teendőt, megtanulni való új jogszabályok alkalmazását látná, az még nem ébredt volna rá, hogy kinek és mire jó a liturgia zsinati megújítása.

MEDVIGY MIHALY

KODOLÁNYI JÁNOS EMLÉKEZETE

Augusztus 10-én este fél hálkor meghalt Kodolányi János. Temetésén a szeretást végző Belon Gellért a következő beszédet mondta fölötte:

Befejezted, keresztény testvérünk, Kodolányi János, földi életed útját, és elérkeztél — te nagy hívő és álmodó — mint Juliánusz barátod, hited és álmaid „Magna Ungariája”, az örökkévalóság határára. És most már Juliánusszal látod, hogy amit álmodtál, nem álom, és amiben hittél, az valóság.

Mielőtt — mint Mózesed testét — elrabolná tőlünk testedet a föld éhes szája, számot vetünk életed útjáról, amint Te is számot vetettél nem is egyszer az írott betű nyilvánosságával is, és a bűnbánatot s bűnbocsánatot keresők gyónásaival is.

Ki tudná azt megmondani, hogy milyen titkos látomások hívtak el a „Sülylyedő világ”-ból, és milyen titokzatos küldetések „Vízválasztói” különböztek el egy nagyon magányos prófétai hivatás szolgálatára? És ki tudná megmondani, mi adott erőt Neked arra, hogy győzzed lélekkel a sivalagok mindent elnyelő és homokkal betemető világát? Jártál Te is — mint Mózesed — a Keserűség tavánál és a Perlekedés helyén. Milyen keserűségekkel telt tavak és tengerek kísérték életed útján?! És a perlekedésnek vizei mennyire átjárták hetven esztendődnél csaknem minden napját?! Perlekedés az Istennel az emberek miatt, és perlekedés az emberekkel az Isten miatt.

Igen, perlekedtél Isteneddel keserű perlekedésekkel születésed, szerelmed, népedhez és embertársaidhoz való küldetésed, és legelsősorban gyermekkorod óta kínzó és egyre súlyosodó, utolsó éveidet pedig teljesen megbénító betegséged miatt. Elmondta Jeremiás prófétával Istenednek: Olyanná lettél számomra, mint a csallóka patak, melyre számítani nem lehet (Jer. 15, 18). És hányszor kiáltottad ugyancsak Jeremiás próféta keserűségével: Nem törődöm vele, nem beszélek többé az Ő nevében (Jer. 20, 9).

És perlekedtél az emberekkel az Isten miatt, aki az út, az igazság és az élet; aki a szeretet, az egység és a teljesség. Hiszen Te is úgy tudtad, hogy „az Isten van valahogy minden dolgok alapján” (Ady). Így tudtad azt is, hogy aki utat keres, valahogy Istent keres, aki az igazságra szomjas, Istenre szomjas; aki az életet igényli, az Istent igényli, tudtad, hogy a szeretet az Isten szikrája, az egység és a teljesség vágya az Isten vágya. Hány utat jártál meg? Hány igazságot kerestél, szerettél meg és vetettél el? És hogy szomjaztad az életet, a szeretetet? És hogy szenvedted az egység és a teljesség hiányát? Mindezeket keresve perlekedtél szeretteiddel, barátaiddal, ellenségeiddel és híveiddel, egyházaiddal és népeddel: az egész világgal.

Mindez — emberfeletti testi szenvedéseiden túl, — nagy szenvedővé tetti Téged lélekben is!

Pascal lelki gyötrelmeinek éjjelében hallja az isteni szót: Nem keresnél, ha már meg nem találtál volna. És valóban Jézus azt mondja: aki kér, kap, aki keres, talál, és a zöregedőnek kaput nyitnak. A lázadások és a tusakodások mélyén ott rejtőzködhet az Isten ösztökeje, mint Saulban, mely ellen fölöslegesen bár, de mégis rugdalozik az ember. A sziklás völgyek tövisbozótjaiban vergődő

bárányok még nem tudják, de a sziklák már érzik az őket kereső Jézus lábnyomának melegségét!

Te is így voltál, Kodolányi János, mert Mózesed végül is odaérkezett az Igéretföldjéhez, Juliánuszod megérkezett élete álmához, Te pedig az Istenhez.

Mikor a szentgyónáshoz és a szentáldozáshoz járultál, nem engedted, hogy elimádkozzam a Hitvallást. Azt mondtad: Hagyd, majd én magam! És megrendítő átéltséggel, egy lélek kiérett öntudatával és a sokat látott ember alázatával mondtad el a Hitvallást. Hisszük, hogy a Te szemeden is ott csillogott halálozó pillanatában az a könnycsepp, amit Te Boldog Margitod szemére álmodtál, melyben bennerágyogni láttad a megtárló isteni világ teljességét. Ez az örök világosság fényeskedjék Neked most, mikor országába vezetett Téged az Úr. Nyugodjál békében! Amen.

Ezzel emlékezünk mi is egykori munkatársunkra, Kodolányi Jánosra.

AZ OLVASÓ NAPLÓJA

Ki ez a „keleti mágus”, ez a Hábi—Szádi, akinek „bölcseletét”, „útmenti följegyzéseit” és „küzdelseinek könyvét” olvashatjuk Füst Milán gyűjteményes munkáinak legutóbb megjelent kötetében? Nyilván maga Füst Milán; az olvasó eleve sejtí, de maga az író sem csinál titkot belőle: a könyvnek — mondja az Utóhangban — „minden szereplője (kettő kivételével) képzeletbeli alak, aki sohase létezett, ezek mindegyike bizony én voltam valaha”.

Hogy hogyan keletkezett az *Ez mind én voltam egykor*? Füst Milán ezt is elmondja az utószóban; és ki tudja, ez alkalommal hányadszor mondja el már háború végén elpusztult — de azért mégsem olyan véglegesen és mindenestül elpusztult — naplójának történetét. Tizenhat éves korától vezette ezt a naplót, éjszakai óráit áldozva rá, hogy észrevételeit „szép, vaskos kötetekben feldolgozza”; és „így jött létre e páratlan gyűjtemény: egy embernek ötvenhat éves koráig való minden művészi ötletének s minden gondolatának gyűjteménye. S ennek létrehozatala negyven éven át napi két órai munkát jelentett.”

Mikor elhatározta, hogy ezt a töménytelen anyagot sajtó alá rendezi; mikor már akadt rá kiadó is; mikor már elkészült az ifjúságát tartalmazó első kötet: az ostrom alatt mindennek jórészt elégették.

Végzetes csapás; mégis „túlélte”, mint mondja. De naplót többet nem írt, s azzal sem volt kedve foglalkozni többet, ami megmaradt. Mígnem egyszer „művészi ötlete támadt”, megmenteni gon-

dolatait „attól a kopárságtól, amelytől annyira iszonyodom”; elhatározta, hogy „csinál egy filozófiai Ezeregyéjszakát, amelyben különböző személyek történeteket mondanak el, s ezekből bontakozik ki aztán a Gondolat s egyik a másik után”. Így jelenik meg 1957-ben az *Ez mind én voltam egykor*, „feljegyzések az út mentén” alcímmel, majd a következő évben *Hábi-Szádi küzdelseinek könyve*; ezt a kettőt foglalja most egybe az első mű címe, a gyűjteményes művek új kötete.

Ez mind én voltam egykor... Mi minden volt hát Füst Milán? Először Hábi-Szádi, a filozófiai Ezeregyéjszaka első számú szereplője, „narrátora”, az első maszk. Aztán Hábi-Szádi maszkjában mindenki más, aki a mágus elbeszéléseiben és példázataiban szerepel: mindazok, akikről — az alapfikció szerint — halála előtt tanításul és szellemi hagyatéknak fiának, Tahtúrnak beszél, illetve akiket bölcseletének hordozójául kitalál. Az első maszk tehát továbbbi maszkokat ölt: Lokmánét és Juszuszufét, a két papét, majd sorra egy egész kézműves-filozófus gyűlekezetét. Khodádadtól, a hellénista költőtől és az európai Kolecsnytól a „nemlétező kardkovácsig”, Tuszunig, aki vitapartnerül ugyancsak maszkot talál ki és ölt magára, Szein-Alaznám, az angyal személynében. És ugyanígy vagyunk a „küzdelmek könyvének” alakjaival, Hamujánnal, „a borzippaival”, Schöndorff urral, az indulatos filozófussal, meg a tibeti papokkal. „Ezekután tudd meg óh fiam — mondja Hábi-Szádi az első könyvben — hogy se Mezári bey, se fia

* Füst Milán: *Ez mind én voltam egykor*. Magvető, 1969.

Számer nem létezett soha. Mind a kető én magam voltam tizenhét éves koromban, mikor saját magammal vitattam meg a fenti történetet." A második könyv végén pedig, a Borzippai és Schöndorff úr tanításainak, és bennük Hábi-Szádi „fejlődéstörténetének” végén és summázásául: „Ennyi volt a Borzippai tanítása. Többet nem tanulhattam tőle, mert vissza kellett térnem hazámba — mondotta Hábi-Szádi fiának, Tahtúrnak. Amire a fiú feltette a szokásos kérdést:

— De vajon ez a Hamuján, vagyis ez a Borzippai csakugyan élt-e, oh apám? vagy ő is csak képzeleted alakja volt?

— Az itt felsorakozott emberek közül senki sem élt, oh Tahtúr fiam, ezek mindegyike én voltam egykor — felelte Hábi-Szádi fiának.

— No de a kedves, jó Schöndorff úr se létezett volna, lehet az? — kiáltott fel Tahtúr. — Ne csapj be engem, oh apám.

— Ő se létezett soha, és sehol, csakis az én fejemben.

— No és a tibeti papok?

— Azok se, soha..."

Legvégül pedig, a könyv záradékaul, az *Egyebek* végaszavául, a maszkok második rétegének lebontásául: „— És talán a kedves Lokmán sem élt, jó apám? — kérdezte mindezek elhangzása után Tahtúr Hábi-Száditól. Hábi-Szádi le-sütötte a szemét.

— Bizony, még ő sem élt, fiam, a képzelem gyermeke, illetve agastyánja volt bizony ő is, mint a többiek — felelte az apa.

— Egyszóval: ez mind én voltam egykor — e régi szóval fejezte be a tanítást."

Egy különös, soklépcsős osztódásnak vagyunk tehát a tanúi — vagy ha tesszük, egy sajátos önhatványozásnak — olyan gyorsuló távolodással a kiindulóponttól, hogy a folyamatot minduntalan vissza kell kötni egy-egy utalással az alapfikcióhoz: „El ne feledjük, mind ezt Tuszun, a kardkovács mesélte a két papnak Szein-Alaznámról, az elképzelt angyalról s hogy annak mit mesélt a filozófus kézművesek ülései felől" — de ugyanakkor azt se feledjük el, hogy Tuszun is ugyanúgy nem létezik, illetve csak a fantáziában létezik, mint a két pap, akinek beszél, s mint a kézműves-filozófusok, akikről beszél. S ezek után joggal megkérdezhetjük Hábi-Száditól, azaz Füst Milántól, a nemlétező mágus nemlétező fiával, Tahtúrral: „Miért tetted ezt velem?" — „Két okból — felel-

te az apa fiának. — Mert a fiú előtt gyakran nagyobb tekintélye van annak, amit idegenek mondanak neki és azt jobban el is hiszi, mint amit az apja mond. És másodsor: mert ezek a személyek vérrrel telítették mondanivalómat. Nem akarom én, édes fiam, hogy a fejed egészen kiszáradjon a sok bölcseslettől."

Ami a mondandó vérral telítését, a gondolat testekbe öltöztetését illeti: túl a játékos-komoly keleti „költői leleményen", a példázatos mese- és anekdota-füzéren, s a meséből kifejlő mese haladványos technikáján, Füst Milán a hitező művészet egy-egy ironikus ecsetkezelésű remekléseivel mindig a kellő pillanatban tudja belécsöp-penteni a mesébe azt a realitást, amittől az egész „nemlétezés" sajátosan irizáló valóságosságot kap: nemlétezésében, illetve sokszoros áttételű csak-pszichikai létezésében a valódi létezés illúziójával hat. Mégpedig nem pusztán művészi fogások és rendezői trükkök következtében, hanem mélyebb okok folytán: a művészi szemléletnek a bölcséleti szemléletet tükröző következetességével. Arról van szó, hogy Hábi-Szádi, illetve Füst Milán meggyőződése szerint az élet szempontjából a fikció, a „káprázat", mint Kolecny nevű maszkjával mondatja — semmivel sem kevésbé valóságos, mint a valóság, mert a valóság az ember számára csak úgy élhető, ha egyben „káprázat" is: „... de te nem bírod el a pusztá léte a lidérces álmaid mámora nélkül, — ezért átkozott legyen a kéz, amely el akarja venni tőled ezt az édes mérget, a képzelet fátyol kincsét, amely ezzel feketeségbe akart taszítani téged és még jobban marokra fogja, még jobban elnyomorítja amúgy is reszketeg s oly boldogtalan szívedet." Ez a stilizáltan keleties kosztümű (rimbaud-i szóval) „meseopera" tehát, amit Füst Milán játszik magával Hábi-Szádi jelmezében, legvégső lélektani alapjában alighanem egy fajtája az önállításnak azzal a semmivel szemben, amelyre szerinte, illetve Kolecny-maszkja szerint az örök Létezés és örök Változás világa épült. Hogy erre az egzisztencialisták is ugyanúgy „bólintának felé", mint a kézműves-bölcselők, s ugyanazt mondanák: „Jó filozófus vagy, a magunkénak tekintünk ezentúl"? Lehet; és nem ez köztük az egyetlen rokonság, bár ez nyilván a legmélyebben fekvő. És már csak következménye ennek a „semmi sincs egészen úgy" álláspontja, amivel a könyv indul; mert hogy mi hogyan van, az ebben a szem-

léletben, illetve élményben aszerint módosul, hogy az adott szituációban ki hogyan „állítja magát” a léte alapjában lappangó, vagy tátongó semmivel szemben. „Azt feleled nekem: — Ez nincs egészen úgy. — Semmi sincsen egészen úgy — felelem én. Vagyis minden, amit mondani tudok, esetleg tizenöt szempontból érvényes, a tizenhatodikból nem. S lehet, hogy neked éppen ez a tizenhatodik szempont tetszik a legfontosabbnak...” És: „Minden, amit én mondani tudok, megcáfolható. Minden, amit mondani tudok, annak alighanem az ellentéte is bebizonyítható.”

„Bennem is” — tehetné hozzá Hábi-Szádi, illetve Füst Milán; a nemlétezésükben létező alakok tehát, akik „mind ő voltak egykor”, mind egy-egy tendenciáját, lehetőségét testesítik meg, a lehetséges gondolatok egyikét a másik lehetséges gondolatával szemben: az egészen úgy helyett egy-egy lehetséges, relatív formáját az úgy-nak.

De a döntés a kettő, az egészen úgy meg a nincs egészen úgy közt legvégül talán alkati kérdés. Azt mondani: „ez és ez vagyok”, ez az egy voltam, semmi más — ez vállalás, egy, fölcserélhetetlen valaminek: jellegnek, természetnek, morálnak, én-nek a kinyilvánítása és vállalása, vagyis „lira”; viszont azt mondani: „ez mind én voltam egykor”, ez mind én vagyok — az én félretolása, az egyfajtaság mellett való döntés megtagadása, a „lira” elutasítása. Hábi-Szádi ironikus-bölcs alakja mögött így aztán fölremlik az a fiatalember, aki

valaha régen Osvát Ernőhöz azzal kopogtatott be, hogy „nem szereti az írókat, különösen nem a költőket”, s aki — alighanem végtelenül sebzékeny és fájó lirizmusa elől — az „objektívban” keres oltalmat magának. Oltalmat, s alcázott lehetőséget a maga megvallására, úgy, hogy „az oszlopok dörögjenek tőle”.

„S hogy mennyire dörögtek az oszlopok? Nemigen dörögtek. Semmi se dörögött” — legyint a régi becsvagyra Füst Milán, immár Hábi-Szádi köntösében, 1955-ből való. Önvallomásában a pálya végén. Hogy mit ér az elveszett napló „gondolati anyagának emlékezetből való rekonstrukciója”, Hábi-Szádi bölcsellete és küzdelmeinek könyve? Ha nem is sok praktikus haszon, — mondja erre is legyintő szerénységgel — „valami lelki haszon csak adódik belőlük, abban reménykedem. Például az, hogy miképp szemléled és ítéled meg ezentúl a világ forgatagát.”

Hogyan? Ő maga bölcsen és szkeptikusan. Mert az „ez mind én voltam egykor” mi másra vezethet végül, mint bölcs székszisre, szkeptikus bölcseségre? Mi más választ adhat az életre, mint amit Lokmán, azaz Hábi-Szádi, azaz Füst Milán mond a maga végső következtetésül: „Belelőttek egy tályagba, amelyet nem tudsz megoldani, amelyre feleletet sohase kapsz?”

De ugyanez a Lokmán mondta ezt is: „Nincs megvetendőbb dolog a világon, mint az erkölcsi szórakozottság.”

RÓNAY GYÖRGY

SZÍNHÁZI KRÓNIKA

A múlt évad végén mutatta be a Nemzeti Színház Dosztojevszkij „A félkegyelmű” című regényének Tovsztonogov készítette színpadi változatát Egri István rendezésében, de az évad végi „nehéz”, filozofikus darab eleinte többnyire félházzal ment, s csak őszre lett siker. Talán mert évad végén már „nem megy be” a közönség a nézőtől is értelmi-érzelmi intenzitást kívánó előadásra; talán mert tavasszal Váradi Hédi betegsége miatt kétségkívül esett a színészi együttes produkciójának színvonala; de talán azért is, mert kellett néhány hónap, amíg városszerte beszélni kezdtek a fiatal Iglódi István játékaról. Iglódi az új évadban először Shakespeare „Athéni Timon”-jában lépett színre, színészi alkátának egészen más erőnyeit mutatva fel — mint ahogy a két darab is valamiképp felel egymással —,

de egyúttal arra is lehetőséget nyújtva a kritikusnak, hogy mélyebb összefüggéseket keressen e két alakítás mögött.

„A félkegyelmű” főhőse, Miskin herceg négy évi svájci gyógykezelés után visszaérkezik Pétervárra, kis batyuján kívül nem hozva magával mást, mint rendíthetetlen „félkegyelmű” meggyőződését, hogy az emberek minden látszat ellenére jók. A fiatal herceg, akit odahaza senki sem vár, eleinte mindenki barátja és segítőtőre talál: oly végtelenül hisz bennük. Rogozsinnal, egy dúsgazdag kereskedő fiával már a vonaton összelelednek, Japancsin tábornok és családja is kegyeibe fogadja, míg a határtalan bizalom visszájára nem fordul: Miskint kezdik valóban félkegyelműnek tartani, s rajta ismét eluralkodik régi betegsége. A cselekmény kulcsa a csodálatos szépségű Nasztaszja

Filipovna, Tockij kitartottja, akit most, hogy Tockij megnösiülhessen, férjhez akarnak adni. Nasztaszja Filipovna számára az igazi drámát mégsem ez, hanem az újonnan szövődő drámai háromszög jelenti: vagy Miskint választja, bár az betegsége miatt „nem ismerheti meg a nőket”, de ő az egyetlen, aki meglátja arcán és sorsában a szenvedést; vagy Rogozsint, az élő, vad szenvedélyt, ami egyértelmű a pusztulással. Nasztaszjakájukon Rogozsin meg is öli Nasztaszja Filipovná. Miskin számára ez keserves-örjítő, de mindvégig passzív „keresztút-járást” jelent, melynek nincs megváltó ereje.

Shakespeare „Athéni Timon”-ja az alig ismert Shakespeare-drámák közé tartozik, s meglep frissességével és maiságával, ami nem utolsósorban Szabó Lőrinc ragyogó költői tolmácsolásának köszönhető. De mégsem csak ennek: az „Athéni Timon” gondolatiságában, dramaturgiájában is „modern” eszközökkel él: Timon, a nemes szívű, naívvul és esztelenül pazarló athéni nagyrú házát mindenki előtt kitarja: hízlelve lengik körül a haszonlesők. Csillaga hamarosan rosszra is fordul, s hiába kér segítséget barátaitól, magára marad. Timon végsőkéig fokozott szeretete és nyíltszívűsége most az ellenkező végletbe csap: iszonyú gyűlölet gyűl szívében, elhagyja Athént, az aljasság és a bűnök városát, s az erdőben tengeti életét, gyökeret, bogyót keresve magának. De gyökér helyett egyszerre hatalmas kincsre lel, s most már itt sem hagyják nyugton „rajongói”. S bár ezúttal azért oszt újra és újra aranyából, mert már tudja, hogy az arany pusztulást, háborút, gyűlöletet von maga után, sorsa mégis végzetyszerűen beteljesül rajta: a talpnyalóktól már csak a halál mentheti meg.

Mint említettük, mind a két darabot voltaképpen Iglódi István játéka kelti életre, ő adja meg a dráma belső töltését. A nagy szenvedélyt, mely iszonyú, végzetes sodrával lehetetlenné teszi, hogy egyetlen percig is lanygulást, visszaesést érezzünk, amíg ő a színen van. Iglódi a „lelke” a játéknak; jól látható ez már „A félkegyelmű” első felvonásbeli vonatjelenetében, amikor a hazatérőben lévő Miskin összebarátkozik Rogozsinnal és Lebegyevvel. A megérkezés perceiben Miskin megáll a pad előtt, kissé félszenen megtöri lábát, és úgy lép fel a padra, hogy levegye cók-mókját; majd visszafordul, Rogozsin szavait hallgatja, aki arról beszél, mennyire megszerette őt, de aki közben hátrarug a hízlekedve hozzádörgölőző

Lebegyev felé; Miskin egy szelíd, pontos és szigorú pillantással ezt is megméri, látja, s amikor ő szól, udvarias és tiszteletteljes mondatai közé becsúszik egy nagyon határozott félmondat: „habár komor tekinteted van” — mondja Rogozsinnak, s ebben a néhány percben már előttünk áll Miskin figurája és tragédiája. De ezen a kis példán azt is megfigyelhetjük, hogy Iglódi játéka, a mimus, mely ugyanakkor pontosan a szövegre épül, miként ad életet magának a szövegnek is. Sőt: partnerei gesztusainak is, mint például Rogozsin említett durva mozdulatának, mely pusztá jellemző vonás lenne, ha Miskinben nem játszódná le szemünk láttára a belső felismerés, megértés és megítélés drámája.

Egyébként Iglódi Miskin-alakítását ezzel lehetne a legjobban jellemezni: benne egy külön dráma feszül, amelynek pólusai benne magában vannak, bár ugyanakkor a többiekkel egyenrangú szereplője a dosztojevszkiji lélektani-társadalmi, sőt filozófiai „kriminek”. A legtisztábban ezt a második felvonásban, Nasztaszja Filipovna estélyén érezzük, ahol végül Nasztaszja Filipovnának választania kell Miskin és Rogozsin között. Vannak percek, amikor úgy tűnik, Nasztaszja Filipovna drámája is Miskinban zajlik; s ahogy Nasztaszja Rogozsin karjaiba dől, s kéjjel megcsúfolja Ganját, aki jó pénzért már-már férje lett volna, egyszerre kettéválik a dráma a színpadon: a néző figyelmét azokról az akciókról, melyek a mese menetét szolgálják, mind inkább elvonja Iglódi arcjátéka, vagyis az, amit „pusztá” mimikával teste „ösztönös” rándulásaival ez a fiatal színész realizál aszínpadon: azt, ahogy összetörik, ahogy könny nélküli sírása mintegy az arcvezetések megtartása lesz, ahogy tátoz, alig kap levegőt, megráncosodik, öreg, keserű-filozofikus lesz. Azt, ami után a harmadik felvonásban már csak egykori rohamainak felújítása következhet: a passzív szeretet iszonyú belső számkutáját.

Timon szerepében egészen más feladat elé került: egy reneszánsz nagyrú aktív bőkezűségét kell megformálnia. Az első percekben szinte rá sem ismerünk, annyi derűs bölcsesség rezeg a vonásaiban, annyi bizalom a hunyorgásában, valami átszellemült fényesség ég a szemében, mely a harag és a szenvedély perceiben félelmetes izzást kap. De sehol sincs már Miskin kirekesztettség: még akkor is kemény és férfias, amikor a könnyeiről szól. Iglódi alakításában minden szót pontos, belső kidolgozás előz meg: amikor a kulcsár

feltárja Timon előtt tragikus anyagi helyzetüket, az indulat rezdüléseit hirtelen felváltja benne a derű, mert a barátaira gondol: „Gazdag vagyok a barátaimban!” — kiált fel, amit majd a visszaautásítás döbbenete és fájdalma követ, de amire máris újabb mentséget keres. S a színész arcán a villanások oly totalitással és oly intenzíven közvetítik az érzelmet, mintha maga a shakespeare-i szöveg is csupán Iglódi Jákához íródott volna.

Ez a legfőbb érdeme: így lesz igaz, minden mozzanatában autentikus az a színház, amit ő teremt: a shakespeare-i szöveget, mely a játékért született, visszahelyezi eredeti funkciójába. S ezért érzi e sorok írója Iglódi István legutóbbi alakításait nemcsak nagyszerűeknek, de a modern magyar színháztársulás jelentős lépcsőfokának is. Iglódi, mintha nem is a Színművészeti Főiskoláról került volna ki, szinte egyedül van a „pályán” (egy-két kitűnő színésznőkhöz lehetne hasonlítani); úgy tetszik, elsősorban az oroszokon nevelkedett — közvetve vagy közvetlenül? —, erősen érzelmi beállítottságú színész, de még véletlenül sem patetikus, hanem Sztanyiszlavszkij „iskoláján” nőtt fel: nála az ábrázolt személy lelkének belső történései már valóban nem a játék, hanem az igazi érzés hatását teszik. De túl is lépett már ezen az „iskolán”: Iglódi számára Miskinben, Timonban egyaránt elsősorban nem a „természethűség”, hanem a végletes érzelmi szituáció a fontos, ebben születik meg az ő belső katarzisa, s ez teremti meg a néző katarziszát. Láthatuk már néhány szerepben, még főiskolásként játszott Aljosát is a „Karamazov testvérek”-ben, de valójában most érte el önmagát: Aljosa figurája gondolatilag előrelépés Miskinhez képest, de Miskin megformálása — pasz-

szivításba-zártsága miatt — nagyobb, szinte vakmerő színészi feladat. Csak egészen kiváló és eredeti művésznek sikerülhetett úgy, mint Iglódinak. Játékát leginkább azzal az indulattal jellemezhetnénk, melyről Shakespeare így szól az „Athéni Timon”-ban: „És indulata... / Oly józan volt, olyan fegyelmezett, / Mint aki érvel, boncol, fejteget.” Ilyen, a legösztönösebb reflexeiben is tudatos, érvelő indulat fűti az Iglódi megformálta hősöket.

Kevés helyet hagyunk — egyébként szándékosan — a két előadásban közreműködő többi művészeknek. „A féltékenyelmű”-ben a Nemzeti Színház legrangosabb színészei rajzolják meg igen teljesen szerepeiket (különösen Sinkovits Imre, Váradi Hédi, Máthé Erzs, Balázs Samu nagyon jók), de egy percre sem tudnak magasba emelni, elragadni. Az „Athéni Timon” rendezése — Major Tamás munkája — külön elemzést érdemelne. A Nemzeti Színház ezúttal igen rangos produkciót nyújt, többnyire jól pereg a dráma, melynek igazán mai atmoszféráját a rendező mellett két legszelbben vizsgálzó munkatársa teremti meg: Csányi Árpád sikerült díszlet-konstrukciójával és Eötvös Péter a kísérezéssel. Mégis kérdés, nem kellett volna-e szigorúbban bánni a szöveggel, az előadást jobban színészre építeni: hisz az egyik színész hitelességet tud adni Shakespeare ma már túl axióma-szerű, reneszánsz bölcsességeinek, a másik viszont nem. Az együttes munkája egyébként jó, s a darab dramaturgiája is Timont teszi az egyetlen igazi dráma hőssé; így az Iglódi-féle játék megemeltége és az együttes munkája közti szintkülönbség nem töri meg úgy az előadás belső egységét, mint „A féltékenyelmű” egy-egy jelenetében.

PÁLYI ANDRÁS

KÉPZŐMŰVÉSZET

Szentendrei őszi tárlat. A szentendrei festők őszi kiállítása (Ferenczy Károly Múzeum) —, amelyet Lánosz Sándor dr. művészettörténész rendezett — a magyar művészeti élet jelentős, sok látogatót vonzó eseménye volt. Igaz, akadnak a tárlaton gyenge munkák is (Beck Judit, Jakuba János, Szánthó Imre dolgai), továbbá tisztességszándékú, de közepeszerű képek (pl. Onódi Béla, Pirk János, Szuly Angéla festményei), — ezekért azonban bőséges kárpótlást nyújtott egy sor kimagasló alkotás, így Kmetty János kalapos önarcképe (a háttérben egy angyal-figurával), Czöbel

Bélának, a bűvös színek nagymesterének „Ülő leány kék kabátkában” című képe vagy Korniss Dezsőnek Miró java munkáival vetekedő, játékos fantáziájú „Tücsöklakodalmá”, amely szabatos rajzával, keveretlen helyi színeivel, biztos kompozíciójával, műves megmunkáltságával az elmúlt negyedszázad magyar festészetének egyik reprezentatív darabja. Kmetty, Czöbel, Korniss említett munkáival azonos érték szintet képvisel Bálint Endre „Szentendre nyolcadik templomának” című, tizenegy részes műve (amely a művész korábbi motívumainak — petróleumlámpa, kovácsoltvas

ablakrács, gyertyatartó stb. — felvonultatásával mintegy Bálint eddigi munkásságának összegezése-betetőzése) és a Szentendren éppen negyven esztendő (1929) óta dolgozó *Barcsay Jenő* két — nyugodt, ünnepélyes ritmusú, nemes pátoszu — mozaikterve. *Mihály Pál* „Patakpart Szentendren” című képe — gyengéd, halk színeivel, szubtilis lírájával — a Gresham-kör posztimpreszionista művészeinek világával, életérzésével mutat rokonságot.

A kiállításon részt vett festőnők munkái közül *Anna Margit*nak a népi művészet által inspirált, naiv hangulatú „Veronika kendője” című festménye, *Szántó Piroska* puritán koloritú, erős érzelmi töltésű „Szigligeti fesztűt”-e és a római Galleria d'Arte il Babuino-ban nemrégiben nagy sikerrel kiállító *Ország Lili* két kis fatáblája volt a legemlékezetesebb. Az utolsó terem egyik legkvalitásosabb festménye *Modok Mária* „Táj” című kisméretű képe volt. Egy retrospektív Modok-kiállításnak (Budapest, Szentendren, Székesfehérvárott vagy másutt) való megrendezése régóta esedékes; a művészetharátok e kívánságának teljesülése — reméljük — nem várat már sokáig magára.

A fiatal szentendrei festők között *Deim Pál* halad az élen. Deim — aki egyik nemrégiben elhangzott nyilatkozatában *Barcsayt*, *Vajda Lajost* és *Gadányi Jenőt* vallotta mestereinek — a makedóniai, ősi prilepi kolostorban festett munkáival (amelyekből tisztaság, alkotói komolyság és elmélyültség sugárzik) Szentendre legjobb művészei között biztosított magának helyet.

A szentendrei kismesterek közül kellemes meglepetést keltett az idős *Bánovszky Miklós*, akinek szépen szerkesztett, Cézanne és a francia kubisták — elsősorban Braque — szellemében fogant asztali csendélete kulturált és rokonszenves festmény.

A kiállítás — a képek egy részének konvencionális, kisigényű volta ellenére — arról tanúskodott, hogy — mint Lánosz Sándor írta a katalógus előszavában — „az École de Szentendre az egész magyar piktúra egyik szellemi központja.”

*

A *Corvina* kiadó *Gulácsy-albuma* régi hiányt pótol; az egyetlen Gulácsy-életrajz — Lehel Ferenc novellisztikus hangú könyve (1922) — színes, érdekes olvasmány ugyan, a művész pályája tudományos jellegű feldolgozásának azonban semmiképpen sem nevezhető, s egyébként is: nehezen hozzáférhető könyvritkaság.

Az új kiadvány színes reprodukciói („Bohóc, szájában szegfűvel”, „Nakonxipánban hull a hó”, „Rózsaloag” stb.) igen jó minőségűek. A szöveg — *Szabadi Judit* fiatal művészettörténész esszéje — Gulácsy Lajos életművének alapos ismeretéről tanúskodó, választékos és élvezetes stílusú írás; az 1903-as „Önarc-kép”, a „Dal a rózsatoról”, a „Menüett” és a művész többi chef d'oeuvre-jének elemzése kiváltképpen sikerült részletei a tanulmánynak.

Szabadi Judit érdemei közé tartozik az is, hogy mer a divattal mit sem törődni. *Fülep Lajos* professzor írta nemrégiben egy — a *Magyar Nemzet* 1969. március 2-i számában megjelent — cikkében: „Az impresszionizmusnak már régóta rossz sajtója van; nem tartozik a bonton-hoz a nyilvánosság előtt mutatkozni vele.” Valóban, művészeti íróink zöme egy idő óta lépten-nyomon lekicsinyli az impresszionizmust, a nagybányaiakat, a plein-air festészetet. (Az egyik legkirívóbb ilyen jellegű megnyilatkozás a *Magyar Hírlap* 1968. június 21-i számában volt olvasható; Horváth Béla műtörténész — a Ferenczy család budavári kiállításáról beszámolv — fölényeskedő szavakkal emlékezett meg Ferenczy Károlyról, akinek festményei közül néhány — úgy mond — „az igazán kényes ízlést is kielégítheti...”.) Szabadit nem sodorta el az impresszionizmust fumigáló sznob divathullám; könyvében szép sorokat szentel annak a Ferenczy Károlynak, akinek „művészete a korszerű festői kérdések felismerésének és megoldásának láncolata.” De figyelemre méltó gondolatai vannak Szabadi Juditnak „az isten-eszménye megjelenítésén” munkálkodó Csontváry Tivadar festészetéről is.

A tanulmány utolsóelőtti bekezdése Gulácsy és a „Ma”-csoport, a magyar aktivista írók-művészek kapcsolatával foglalkozik. Véleményünk szerint a művésznek — aki különben a 10-es évek második felében már előrehaladott lelki betegségben szenvedett — a „Ma” köréhez való csatlakozásában (1918) nem az aktivizmus programjának igénylése, hanem Kassák Lajos személye játszott a lényegesebb szerepet, hiszen (az „Egy ember élete”-ből tudjuk...) Kassák és Gulácsy már az első háború előtt ismerték és becsülték egymást, olyannyira, hogy Gulácsy készségesen vállalkozott Kassák 1914-es novelláskötetére, az „Isten báránykái” címlapjának megrajzolására.

A Gulácsy—Kassák kontaktus hangsúlyozottabb tárgyalása és egy-két nem eléggé meggyőző megállapítás (pl.: „A

szimbólum mögött mindig racionális elgondolás húzódik meg...) elhagyása — úgy tűnik — javára vált volna Szabadi szeretettel és szakértelemmel megírt munkájának, amely minden bizonnyal nagymértékben hozzá fog járulni ahhoz, hogy Gulácsy emberi alakja és piktúrája — megszabadulva a félreértések, torzítások és regényes kódosítások tömkelegétől — hitelesen álljon az utókor előtt.

*

A budapesti Uzsoki utcai kultúrház kapuja fölött néhány hét óta ez a felirat olvasható: „*Kassák Lajos Művelődési Otthon*”. Az október első napjaiban megtartott névadó ünnepségen *Sík Csaba* irodalomtörténész tartott előadást Kassákról, a költőről és a képzőművészről, majd kiállítás nyílt a két évvel ezelőtt elhunyt mester, valamint egy sor — jórészt a fiatalabb generációhoz tartozó — szürrealista és nonfiguratív művész munkáiból. A tárlaton részt vett festők és szobrászok — Csáji Attila, Csutoros Sándor, Karáton Gábor, Lantos Ferenc, Papp Oszkár, Pauer Gyula és mások — joggal tekinthetik magukat Kassák Lajos szellemi örököseinek, hiszen értékes, progresszív művészi törekvéseik összhangban állanak a kassáki követelménnyel: „A művésznak az ismeretlen feltárására és az elérhetetlen megközelítésére kell törekednie.”

*

Két évforduló. Az 1899-ben született *Vörös Béla* szobrászművész — aki a budapesti Képzőművészeti Főiskolán Stróbl Alajos, majd Csók és Vaszary növendéke volt, — ez év decemberében tölti be élete 70. esztendejét. A mester a 20-as években Franciaországban telepedett le, azóta is ott él. Munkáira egyrészt a kubizmus (Laurens, Archipenko, Lipchitz), másrészt a néger plasztika (Benin, Dahomey) nyomta rá bélyegét; sok szobrárt elefántcsontból faragja, — iparművészeti tárgyakat (bross, papírvágókés stb.) is készít ebből a nemes anyagból. A művész e munkáiról Galambos Ferenc a következőket írja *Vörös pályafutását* megrajzoló, a „*Látóhatár*” című folyóiratban megjelent tanulmányában: „*Vörös Béla* munkássága új korszakot jelent Európa elefántcsontszobrászatában... *Vöröst* korunk legjobb elefántcsontszobrászáként tartják nyilván, — Európa, Amerika, Afrika több nagy múzeuma iktatta gyűjteményébe elefántcsont-alkotásait.”

A mester ma is tevékenyen részt vesz a francia művészeti életben. A „*La Revue Moderne*” című francia művészeti folyóirat a közelmúltban méltató

cikket közölt munkásságáról; a cikk mellett *Vörös „Asszisi Szt. Ferenc”* című újabb kompozíciójának reprodukciója látható.

Vörös Béla alkotásaiból sajnos csak kevés található Magyarországon. Tevékenysége — megint csak Galambos Ferencet idézzük — „mégis szerves része a magyar művészet XX. századi történetének.” A hetven esztendő *Vörös Béla* életműve — szobrainak, rajzainak és iparművészeti tárgyainak esztétikai erényein túl — tiszteletet és megbecsülést érdemel azért is, mert a mester — csakúgy, mint *Rippl-Rónai*, *Czobel*, *Tihanyi Lajos*, *Csáky József* vagy *Farkas István* — azok közé a művész-egyéniségek közé tartozik, akik alkotóerejükkel az Árpád-házi királyok kora óta szinte megszakítás nélkül fennálló francia-magyar szellemi érintkezés továbbépülését szolgálták.

*

A másik magyar szobrász, aki jubilál ebben az esztendőben *Eőszé András*. A művész 1909-ben született Nagykanizsán, főiskolai stúdiumait Budapesten végezte, mint *Kisfaludi Stróbl Zsigmond* növendéke. Sokoldalú szellem: szobrászati működése (*Tóth Árpád* sír-emléke a Farkasréti temetőben, „*Keresztes Szt. János*”, „*Plántáló*”, „*Anyaság*”, „*Ülő akt*”) mellett képzőművészeti kritikákat, tárlati beszámolókat is írt (ezek első sorban a felszabadulás előtti *Vigiliában* jelentek meg), — költeményeit a *Sárgközi György* szerkesztette *Válasz* közölte a 30-as évek második felében; „*Piros labdám, doblak...*” címmel egy verseskönyve is napvilágot látott. 1946 óta külföldön él, — előbb Rómában, majd 1949 után Latin-Amerikában (Brazília, Peru), pár év óta pedig New Yorkban.

Eőszé első felfedezője a Nyugat nagytekinélyű műkritikusa: *Elek Artúr* volt, később *Féja Géza*, *Kárpáti Aurél*, *Ijjas Antal* és *Kerényi Károly* professzor foglalkoztak — meleg hangú írásokban — művészetével. *Elek Artúr* már harminc esztendővel ezelőtt mint „gazdag mondanivalójú, eredeti művész”-ről beszélt róla, az Egyesült Államokban nemrégiben elhunyt *Juhász Vilmos* — a *Vigilia* volt szerkesztője — pedig az új vallásos művészet úttörőjét üdvözölte *Eőszében*, a *The Hungarian Quarterly* című szemlében közreadott — „*Towards a New Religious Art: Andrew Eőszé*” című — tanulmányában. *Juhász* nem csupán az *Eőszé*-szobrokról emlékezik meg nagy elismeréssel, de a művész üvegfestményeiről is, amelyek közül az egyik *Jézus mennybemenetelét*, egy másik *Szűz Mária* megdicsőülését jeleníti meg.

A magyar közönség túlnyomó része (nem kivétel e sorok írója sem...) alig-alig ismeri Eörsz plasztikáit, amelyeket a Christian Science Monitor című amerikai lap cikkírója a modern művészet legjelesebbjeinek: Paul Klee-nek, Vaszilij Kandinszkijnek, Moholy-Nagy Lászlónak és George Grosz-nak művei mellé állított.

Jó volna a mester szobraival és rajzaival Budapesten találkozni, a Kulturális Kapcsolatok Intézetének Dorottya utcai kiállítóhelyiségében (vagy valamelyik másik galériában). Művészeti életünk számára — nem kétséges — nyereséget, tanulságot jelentene Eörsz András munkáinak hazai bemutatása.

D. I.

ZENEI JEGYZETEK

(A budapesti művészeti hetek hangversenyeiről.) Talán még egy alkalommal sem ígérték ilyen rangos hangversenyeket a budapesti művészeti hetek, mint ebben az évben. A nyitó hangversenyen „magyar” műsorral lépett a közönség elé Ferencsik János és Kiss Gyula. A következő nap a Krakkói Filharmonia Enek- és Zenekara Penderecki Lukács-passióját adta elő, majd Mozart Requiemjét hallhattuk tolmácsolásukban. Ezután következett Claudio Abbado két koncertje, mely a felejthetetlen Toscanini-esiek emlékéit idézte. Közben „csak úgy mellékesen” kiváló művészeink Bartók-estjét hallhattuk és a sajnálatosan ritkán pódiumra lépő Magyar Kamarazenekar (hangversenymester Tátrai Vilmos) Bach-hangversenyét. Ember legyen hát, aki tájékozódni tudott ebben a színes kavargásban, amely valóban fesztiválhangulatot árasztott és élményeket adott. Nekünk is meg kell elégednünk azzal, hogy a magas színvonalú hangversenyek közül azokat ragadjuk ki, melyeken ősbemutatót hallhatunk, vagy — mint Abbado hangversenyein — kivételes élményben volt részünk.

Penderecki Lukács-passiója kívánczik a sor elejére. A művet Európa nagyvárosaiban már szinte kivétel nélkül bemutatták, s híre jóval mostani előadása előtt elérkezett hozzánk is. Penderecki — mondta a fáma — sikerrel őrizte meg a bachi műfaj hagyományait, melyeket ugyanakkor új elemekkel, modern hangzásvilággal és ritmuskezeléssel ötvöztött, s így a passió új formáját teremtetten meg. A Lukács-passió óta úgy emlegetik a lengyel zeneszerzőt, mint a világ egyik legjelentősebb modern művészt, aki megőrizte azt is, amit Bartók hozott a század zenéjébe, de tovább is fejlesztette, mert hozzáadta Bartók természetélményéhez a mai ember hideglelős rettegését, és minduntalan felszínre törő békevágyát. Ennek legszebb és legteljesebb doku-

mentuma életművében a Lukács-passió, bár kétségtelen, hogy korábbi alkotásaiból is egy sajátos, megrázó és mozgósítani tudó világot ismerhetünk meg. Már az 1958-ban komponált Dávid zsoltárai — Penderecki akkor volt huszonöt esztendő! — figyelmet keltett: a modern hangzású, s valahol mégis az évezredek hagyományokat is magával görgető alkotás, még inkább Sztravinszkij világát, elsősorban az Oedipus klasszicizált hangját idézi. Az ütőkre és vonósokra írt Anaklasis (a Baden-Baden-i rádió felkérésére) már újszerű, szokatlan harmóniakat zenget meg, s látszik, hogy a szerző alapvetően a hangzás felé tájékozódik, olyan színeket akar kikeverni a vonóshangszerekből, melyek felzaklatják, megrendítik a hallgatót. Ezt a megújuló hangzásélményt teljes fegyverzetében mutatja az 1960-ban publikált Gyászzene, a hirosimai áldozatok emlékeztetőre komponált alkotás. Penderecki itt talált el a mába, s ezzel a néhány percnyi alkotással voltaképp a bécsi iskola hagyományait folytatta, de úgy, hogy a humanista tartalmat sokkal evidensebben fejezte ki, mint — mondjuk Alban Berg. Nem magasabb rendű humanizmus ez, de közérthetőbb, s mert az, többekhez juthat el, szélesebb körben hathat. A Villanások után következett a másik világhírű mű, a Stabat Mater, melynek szépségét gótikusnak ítélték méltatói. A Stabat Materrel sikerült Pendereckinek a múltat, a hagyományt is kiteljesítenie, magáévá formálnia. S most már e kettős ihletésből, a második világháború révületéből ocsúdó, lelkiismeret-furdalását újra és újra megfogalmazó emberiség élményéből és a hagyományok felidézéséből alakítja ki a Lukács-passiót, 1963 és 65 között, a münsteri Dóm felszentelésének 700 esztendő évfordulójára. Münsterben volt a passió ősbemutatója, majd utána Krakkóban adták elő; ehhez a városhoz ezer szál fűzi a zeneköltőt, itt tanult zeneszerzést, és itt érte az első

elismerés is. Krakkó hangulata amúgy is sugallta számára a hagyományok megőrzésének gondolatát. S ha a mű lemezfelvételét nem is krakkói művészek készítették, hanem Penderecki egyik legkedvesebb barátja, művei leglelkesebb tolmácsa, Henryk Czyz, mégis a krakkóiakat tekinthetjük legheitelesebb leteeményesének. Ezért is vártuk talán olyan fokozott érdeklődéssel a Lukács-passiót.

Penderecki kétségtelenül szándékosan visszautal a bachi passióra, hiszen felhasználja a B—A—C—H témát, mint zenei struktúrát, másrészt Bach hagyományát követi passió beosztásával is (Krisztus szenvedése és halála). Gyakoriak benne a gregorián motívumok, egy helyütt ősi, lengyel egyházi ének töredéke is felvillan. Mindez arra mutat, hogy Penderecki szintézisre törekedett, s egy-egy tömörszerűen megzendülő kórustétel, modern forma mellett természetes egyszerűséggel helyezi el a múltba utaló formát, például korábbi Stabat Materre teljes dallamát és szövegét. A ma élő, vágyait és reményeit megvalósítani kész, ám ugyanakkor a tűzzel játszó ember döbbenetes vallomása bomlik ki így Penderecki művéből, mely méltán lett világhírű. Záradékkul pedig — mintegy a megoldás útját hangsúlyozva az *In te Domine speravi* kezdetű zsoltár áll, amely egyszerre jelképezi a múltat és a jövőt.

A hatalmas alkotás szép előadásban szólt meg. Jerzy Katlewicz, ez a rendkívül rokonszenves karmester biztosan irányította a hatalmas előadó apparátust, s a szölistákat, akik közül messze kiemelkedett Andrzej Saciuk. (Másnap Mozart Requiemjének előadása kicsit halványabban sikerült, de ennek a hangversenynek is forró hangulata volt, mely többek közt arra vallott, hogy a hagyományos lengyel—magyar barátság ma is közösségbe kapcsolja a két népet.)

Nemrégiben meglehetősen tartózkodva irtam egy Mahler-szimfóniáról. Most viszont a legösszintébb elragadtatással kell méltatnom a c-moll szimfónia megszólaltatását, amely Claudio Abbado keze alatt revelációként hatott. Ez a fiatal karmester azt találta meg Mahler művében, amit szinte senki más: a romantikából felénk vezető utat, azt a zenei gondolatot, amely Mahlernál bomlott ki a leggyádagabban, de a bécsi iskola művészeinek kezében vált mégis a legteljesebbé. Most valóban mi is átértéztük a csodálatos felismerésnek azt a megrendült kegyelmi pillanatát, melyről Mahler, aki szinte képtelen volt megfelelően

befejezni szimfóniáját, így tudósít: „Ekkortájt halt meg Bülow, s én jelen voltam hamburgi gyászmiséjén. Az elköltözöttre gondoltam, s hangulatom nagyon is megegyezett a magamban hordozott alkotásával. Ekkor a kórus Klopstock korálját, az „Aufersteh’n“-t intonálta. Mint a villámcsapás fényében, minden tisztán és világosan állt előttem! Erre a villámra vár az alkotóművész, ez a szent fogantatás!” Claudio Abbado valóban kivételes nagyságú karmester; Mahler szimfóniáját mindvégig megtartotta ebben a sistergő izzásban, melyben ott ég a romantika egész pompája, túlcorduló gazdagsága, de egy olyan zenei világ rejtett adottsága is, melyet csak az utódok bontottak ki belőle. (Claudio Abbado másik hangversenyén — ha lehet — még elsőpróbb sikert aratott Beethoven Eroicájának megszólaltatásával. Bár ne tűnnék el híre növekedésével ez a nagy művész hangversenydobogónkról!)

(Lemezfigyelő.) Régóta készülök bemutatni a Qualiton talán legjelentősebb kiadványát, A magyar operaszínpad csillagai (1884—1945) című lemezt, de mindig úgy érzem — s úgy érzem most is —, hogy tanulmányt érdemelne ez a kiadvány (LPX 11 310—11). Hisz nemcsak a magyar operanéklés fejlődéséről van itt szó, hanem a magyar művelődés egyetemes történetéről, kultúránk egészéről és nemzeti történetünkéről is, melyekkel az operajáték szorosán összefonódott. (Gondoljunk csak Erkel találkozására a kor szabadsághangulatával!) Olyan nevekkel lehet dobálózni közben, mint Gustav Mahler, Arthur Nikisch, olyan bemutatókról kellene szólni, mint az Othelló előadása 1887-ben, közvetlenül olaszországi sikere után, s olyan énekesekről, mint a „csodálatos” Ney Dávid, Takáts Mihály, aztán egy nemzedékkel később: Anday Pirooska, Kálmán Oszkár, Székelyhidi Ferenc, Pilinszky Zsigmond; s ki tudja felsorolni azt a díszes névsort, mely operánkat Európa egyik legszínvonalasabb társulatává tette, s a külföldet is meghódította. A két lemez technikai kivitelezése minden dicséretet megérdemel —, és elismerés illeti a nagyon szép ismeretető füzet szerzőit is, Várnai Pétert és Grexa Gyulát tanulmányának is beillő elemzésükért.

Ha már a magyar operajátszás múltjáról szoltunk, álljunk meg egy pillanatra a jelen egyik legnagyobb egyénisége, Melis György lemezénél (Qualiton LPX 11 361), mely talán a híres baritonista húszéves operaházi tagságát ün-

neplendő jelent meg. Melis kétségtelesen leg sokoldalúbb énekesünk, aki minden stíluskörben otthon van zengő, ki egyenlített baritonjával, s akinek számára nem léteznek éneklési problémák. Azok közé a kivételek közé tartozik, akik az énekhang karakterével is ki tudják fejezni a jellemképet, Papageno naiv egyszerűségét, Don Juan „fenséges

szélhámoságát”, a Figaro grófjának nem mes pátosát, s a Sevillai borbély józan humorát. Klasszikusok, romantikusok csendülnek fel lemezén, mely kis propagandával világszerte keresett lehetne. Az énekesen ugyanis nem múlik. (A kíséretet mindvégig Komor Vilmos értő és alkalmazkodó vezetésével az Állami Operaház Zenekara látja el.)

RÓNAY LÁSZLÓ

FILMEK VILÁGÁBÓL

Szégyen (svéd). Írta és rendezte: Ingmar Bergman; kép: Sven Nykvist; főszereplők: Liv Ullmann, Max von Sydow, Gunnar Njörnstrand.

Bergman etikai felfogása szerint az ember tekintélye egyedül a lelkiismeretéből származik. Művében áttételesen arra is választ keres, hogy mit követel meg ez a lelkiismeret; végső tanulsága a legjobban talán abban foglalható össze, hogy minden olyan cselekedet erkölcstelen, mely valami cél érdekében az embert eszközként használja föl. A *Csend* (1963) című filmben a háború még csak a totális társadalom fenyegető jelképe volt a háttérben, a *Szégyen* (1967) azonban már teljesen ennek a háborúnak a következményeivel foglalkozik, eredeti címe is a *Háború* lett volna. Mennyi ideig képes az ember elviselni a félelem súlyát két ellenséges erő közé ékelődve? Bergman nem mond semmit erről a két erőről: ennek következménye, hogy félelmetesen időszerűek a filmjei, holott látásra nincsen bennük meghatározott helyszín, konkrét időbeliség. A két főszereplő egy ismeretlen, évek óta tartó totális háború következtében másokhoz hasonlóan elveszíti „humán” munkakörét (zenészek), és szegényesen éldegélnek egy vidéki házban. Emlékeikben minduntalan fölmerülnek még előző életük érzelmei és eseményei; a világ-körülötük a totális szerveződés következtében egyre szegényesebb és sivárabb lesz. A harcban álló felek híradásaiból általában semmi sem állapítható meg a háború tényleges menetéről, ennek azonban már alig van jelentősége. Egyszer aztán rajtuk is átvonul időlegesen a front, és szétzúzza maradék emberszabású létüket és személyiségüket.

Bergman szerint minden ember magában hordja problémáit, félelmét. Többségük bátoratlan, félelemre van ítélve az eszmék rájuk kényszerített harcában, ha olyan körülmények közé kerülnek, ahol emberi lényeket megaláznak, ki-

szolgáltatnak, a védekezés minden lehetősége nélkül. „Na, kiket szabadítottunk föl?” — kérdezi az ejtőernyőn átdobott ellenséges propagandaegység parancsnoka, és gyors tv-interjúra kényszeríti az egyik főszereplőt. A megváltoztatott szöveggel kisugárzott adásért a terület később megtisztító másik fél kegyetlenül megkínozza őket. Az apokaliptikus keretek között Bergman az egyéni lét néhány sorsproblémáját is földolgozza. Ilyen a napalmtól elégett gyermekholttestek szembeállítás a nő gyermek utáni reménytelen vágyával, vagy ilyen a diktatórikus körülmények között el-sorvadó barátság. A hatalmi politika mechanizmusa, mely megakasztja az egyénekben a lelkiismeret fejlődésének folytonosságát, és jogot formál arra, hogy céljai szolgálatába állítsa az embereket, egyben a maga képére formálja az esetleges ellenállást is, és így a *Szégyenben* a partizánharcból is barbár, a személyiség további összeomlását siettető kiüttalan számonkérés lesz.

Talán nincs még egy olyan rendező, akinek alkotásaiban esztétikailag ennyire sikerült volna az epikus ábrázolás filmformanyelvét megteremtienie, mint Bergmannak. A *Csend* és a *Szégyen* végignézésének élvezete egy lélektani és filozófiai mélységű regény elolvasásának élvezetéhez hasonlítható, mégpedig a legjobb értelemben, mert a néző számára egy pillanatra sem kétséges, hogy ugyanakkor vizuális művészettel áll szemben. Ez a kivételes és bizonyára egyáltalán nem törvényszerű szintézis okozza talán, hogy annyira egyedül áll filmművész kortársai között. Személyiségábrázolása valójában istenkeresés, főszereplőiben ugyanazt az Egyet ismereti föl a nézővel; a társadalmi vagy a szexuális megváltás nyomorában vergődő alakjaiban ugyanannak a lelkiismeretnek vészterhes *csendjét* és *szégyenét* tárja föl, mint amely lelkiismeret szabad körülmények között egyedül képes fölismerni és ápolni az egyénben meg-

lévő jót és emberséget, azaz azt, ami benne a Teremtő. Bergman filozófiája a totalitáriánus Platonnal és Hegellel szemben az egyén szuverenitását és eredendő elkötelezettségét elismerő Kant-hoz vezethető vissza.

Filmjében minden elemnek epikailag megfogalmazható — mondhatni irodalmi — szerepe van; a motívumok első-sorban nem konkrét-vizuális jelentésűek, hanem nagyrészt szavak hordozzák őket. Antonioninál például a párbeszédeknek legfeljebb eligazítás a szerepük, nála azonban túlnyomórészt ezeknek van a legfontosabb jelentésük, kisebb mértékben pedig (különösen a lélektani, vagy a szexuális motívumok esetén) a szavakkal többnyire jól elmondható cselekvésformáknak. A képek inkább az ábrázolás hátterét szolgálják, akárcsak az elbeszélő műben. Filmjei tehát a Hegelt követő tekintélyi filozófiák szerint esztétikailag kevert alkotások, kanti alapokon gondolkodva azonban éppen egyénisége magyarázza meg filmjeinek minőségét; az egyéniség, mely koncepcionális korlátokkal mit sem törődve az ember lelkiismeretére hivatkozik, s hivatkozásában éppen elkötelezettsége a meggyőző, egyben mélyebb értelmű is.

Bergman fentiekben vázolt művészet-felfogásának és ábrázolástechnikájának egyik legjellemzőbb példája a filmben a férfi és nő kapcsolatának kérdése. (Ehhez bevezetésül annyit, hogy számára, aki valósággal iskolát teremtett a szexualitás leplezetlenül nyílt ábrá-

zolásával, a nemiség elsősorban mégsem a pusztá élvezet fogalmával azonosul, mint ahogy konzervatív bírálói vélik, hanem a „mátság” fogalmával, mely iránt valamiféle tiszteletteljes elismeréssel adózik, s mellesleg ezt a mitikus csodálatot tartja a vágy alapjának. Szemében a nő a férfi másik énjé, akiben éppen eltérő mivoltánál fogva a jót — testi-lelki értelemben egyaránt — könnyen felismerheti, s kapcsolatuk értelme ez a felismerés.) A film elején még a férfi az, aki álmodik, aki szellemi életet él, s a nő az, aki ingerlékenyebb, akit a megnehezedett életkörülmények türelmetlenebbé tesznek. A férfi intellektuális lénye azonban fokozódó megpróbáltatások nyomása alatt pozdorjává törik, s nem marad belőle végül más, mint vadállat, aki csak önmagával törődik, elárulva nemcsak a barátságot, hanem egykori énjét is, valamint a nőt, akit kegyetlenül eltaszít magától és megszégyenít, de aki mindennek ellenére vele marad, és az állati vegetálásban is megőrzi természetes embermivoltát, anélkül, hogy erre — a férfival ellentétben — koncepciókra volna szüksége. A fizikai megsemmisülés előtt már csak ő az, aki álmodni tud, álmainak egyszerűségével idézve föl nemcsak saját, hanem férje egykori énjét is. Bergman a „másban” nem az ellentétet keresi, hanem önmagát; a két főszereplő esetében a férfi a nőben önmaga jobbik énjét láthatná, melyet magának a megpróbáltatások közben nem volt ereje megőrizni.

UNGVÁRY RUDOLF

RÁDIÓ MELLETT - KÉPERNYŐ ELŐTT

Háromszáz meztelenre vetkőztetett ember áll egy erdei tisztáson, kivégzésre várva. A parancsnok már vezényelne, amikor a sorból előlép egy ember. Egyetlen perc halasztást kér csupán, hogy mindannyiuk nevében elmondhasson egy imát, s azután megbékélt lélekkel térjenek a halálba. A parancsnok bosszúsan az órájára pillant. Micsoda kérdés: egy perc az imádságra, amikor ő ebédre hivatalos és máris késtek. Szó sem lehet róla. És hidegvérrel fölemeli a karját. A sortűz eldördül. Háromszáz ártatlan ember zuhan holtan vagy haldokolva a velük megásatott tömegsírba. Iszonyatos kép: Albert Hall angol író „Berlini memorandum” című regényének visszatérő motívuma. A regényt — amely a második világháború befejezése után hat évvel Nyugat-Berlinben játszódik — a

közel múltban 18 folytatásban sugározta a Kossuth Rádió. A műsor szerkesztője Horváth László volt, rendezője pedig Baksa-Soós László. Csalló Jenő kitűnő fordítását Győrffy György olvasta fel művészi átéléssel. A regény — műfaját tekintve — a „politikai krimik”-hez tartozik. És itt álljunk meg egy pillanatra!

A detektívhistóriák, bűnügyi történetek — immár „klasszikus” gyűjtőnevel — könnyen krimik — a század elején Londonból indultak el világhódító útjukra. Először tarka földelő, füzetes regények formájában kerültek a külföldi és a hazai olvasók kezébe, majd később megjelentek a filmvászonra, a színpadon, a rádió mikrofonja előtt és — a technika fejlődésével — a televízió képernyőjén is. Sherlock Holmes és a jámbor Brown atya éppoly közismert alakjai az elmúlt

évtizedek krimijeinek, mint manapság az „Angyal” vagy Maigret felügyelő. Ugyanakkor azonban a század elejétől napjainkig megjelent krimik eléggé változatos színvonalat képviselnek: vannak közöttük irodalmi remekművek, de vannak nivótlan ponyvák is. Márpedig a krimiknek igen nagy volt — és ma is nagy — a tömeghatásuk. És itt lép előtérbe fokozottan az írói felelősség kérdése. Mert krimi-témát könnyű találni — legyen az történelmi, politikai vagy köznap —, de nagyon nehéz úgy földolgozni, hogy a krimi túlmutasson a pusztán történeten, s nemcsak izgalmat keltsen és talányokat adjon fel, hanem mondanivalója is legyen. Tömeghatás — írtam az imént. Nos, éppen ezt a tömeghatást ismerték fel azok az írók, akik világszerte — Angliában, a krimik ősházájában éppúgy, mint a Német Demokratikus Köztársaságban, sőt, olykor Nyugat-Németországban is — létrehozták a bűnügyi történeteknek, a krimiknek egy sajátos új műfaját: a „figyelmeztető irodalmat”. Bertold Brecht írta, hogy: „A mi nézőinknek nem egyszerűen csak végig kell hallgatniuk, mint szabadítják meg a leláncolt Prométheuszt, hanem maguknak is kedvet kell kapni hozzá, hogy megszabadítsák”. Ez a gondolat érvényesül a „figyelmeztető irodalom”-ban is. Ahogyan vannak protest-songok, tiltakozó-énekek, éppúgy vannak protest-krimik, tiltakozó regények — és filmek és színdarabok — a fasizmus újraélesztése, egy harmadik világháború kirobantása ellen. Az írók — kiaknázva a tömegek krimi iránti érdeklődését, számolva a tömegekre gyakorolt hatással, a betű és a szó szuggesztív erejével — a protest krimik egész sorozatát hozták és hozzák létre, hogy fölrázzák az emberek lelkiismeretét. Ilyen protest-krimi — regénybe foglalt politikai tiltakozás — a „Berlini memorandum” is.

Körülményes lenne elmondani az egész regény részletes tartalmát. Lényege, hogy az angol kémiszolgálat egyik embere — aki annakidején beépült a nácik közé, s ott eredményesen tevékenykedett —, úgy érzi, belefáradt a küzdelembe. Haza akar térni Londonba. Az elutazása előtti utolsó estén elmegy egy nyugat-berlini színházba. A páholyban meglátogatja az elhárító szolgálat összekötője. Tőle tudja meg, hogy legjobb barátját és munkatársát az újnácik meggyilkolták. És megjelenik előtte a kép: a háromszáz ártatlan ember kivégzése. Rádöbben a nagy felelősségre: nem szabad kiállni a sorból, nem szabad meghátrálni és félrevonulni mert — aho-

gyan Brecht írta — „termékeny még az öl”, amely a nácizmust világrahozta. Úgy dönt, hogy marad, vállalja és tovább folytatja meggyilkolt barátja feladatát: leleplezi az újnácik összeesküvését, háborús szervezkedését. Ateszi a nyomozáshoz szükséges neveket és címeket tartalmazó kis noteszt — a „Berlini memorandum”-ot — és izgalmas kalandok — olykor kudarcok — sorozatán át végül is eljut az újnácik sasfészkébe, nyomára bukkan a leleplező dokumentumoknak, közöttük a baktériumháború pontosan kidolgozott terveinek is. Hall a főhős alakjában éppúgy, mint a regény minden szereplőjében nem valami legyőzhetetlen, sematikus figurát, hanem sokrétűen jellemzett, élő embert állít az olvasók elé, aki minden céltudatossága és elvhűsége mellett olykor hibázhat is. Alapos lélektani ismeret, biztos szerkesztési tudás, a valóság hiteles ábrázolása teszi a regényt értékes alkotássá.

Ugyanebbe a témakörbe tartozik a hazánkban már ismert csehszlovák író, Peter Karvas „A hét tanú” című rádiódramája is, amelyet Hosszú Ferenc fordításában, Gál István rendezésében mutatott be a rádió. Karvas műve: vádirat a közöny ellen. Egy nőt fényes nappal, többek szemeláttára kirángatnak egy autóból, behurcolják egy kapu alá, rátámadnak és megfojtják. Az esetnek hét szemtanúja van. Hatan tétlenül, közönyösen nézik a gyilkosságot. Később — a rendőrségi nyomozás során — kicsinyes, szűklátókörű, önző érvekkel bizonygatják közönyük helyességét és ártatlanságukat. Csupán a hetedik tanú próbál tenni is valamit: telefonál a rendőrségre. De csak úgy jut telefonhoz, ha betör egy trafikba. Lopással gyanúsítják. Közben a gyilkosok bevégzik ördögi műveiket: meggyilkolják az áldozatot. Ahány mozzanat, annyi szimbólum. A mondanivaló kiszélesedik, általános érvényűvé növekszik: mindannyian tanúk vagyunk. A közöny, a hallgatás végül is önmagunk kipusztításához, az emberiség pusztulásához vezethet. Mert gyilkolni nemcsak nyers erővel és fegyverrel lehet, hanem hallgatással és közönnyel is. A néma tanúk — maguk is gyilkosok.

A szereposztás méltó volt a műhöz, a színészek valamennyien nagyszerű, művészi játékkal tolmácsolták az író mondanivalóját. Közülük is kiemelkedik a rendőröket alakító Pécsi Sándor és Fülöp Zsigmond, valamint két tanú szerepében Csákányi László és Balázs Samu.

BALÁSSY LÁSZLO

DOKUMENTUM

BESZÉLGETÉS VERES PÉTERREL

Tíz éve is van már annak, hogy eligazításért fordultam hozzá. Akkor így válaszolt:

— Azt tanácsolnám én magának, hogy minden beszélgetésnél többet ér a jó olvasás. Az író a legjobb gondolatait általában meg szokta írni. Csak meg kell keresni azokat a könyveket, amelyekben ezek megtalálhatók, és nemcsak el kell olvasni, hanem gondolkozni is kell rajta. Az íróság persze nem gyerekjáték. Nemcsak az akadályok miatt, amelyek voltak, vannak és lesznek, hanem inkább azért, mert az új író csak „új idők új dalaival” tud betörni a régi tekintélyek és úgynevezett „kedvenc” írók közé. De én negyvenéves voltam, amikor az első könyvecském megjelenhetett. Vagyis van idő, nem kell izgulni! Közben kiderül, van-e tehetsége. Mert ez az első.

Es most? Mit üzen ma a tollukat próbálgató, kísérletező fiataloknak?

— Ma se mondhatok mást. Olvasni és gondolkozni. Tagadni minden olyan gondolatot, viselkedést, magatartást, életérzést, ami romlásba visz.

— *Őn az ősz folyamán Lillafüreden tartott fiatal költők szimpóziumján hozzászólásában azt fejtegette, hogy háromféle írói alapállást különböztet meg...*

— Igen, de én nemcsak az írói alapállásra értettem, hanem általában arra — amint azt a 30-as évek végén, vagy a 40-es évek elején meg is írtam egyik tudományoskodó írásomban, a világnézetek akkori elvadult harcai közben —, hogy három olyan világnézetet látok az emberi nem eddigi fejlődésében, amelyik azért igazi világnézet, mert minden egyes ember élményalapjára épül. A legelső, amely történetileg a leghamarabb alakult ki a gondolkozó emberben: a *metafizikai világnézet*. Ez természetes is, mert a lét, az emberi élet és a világ kérdéseire mindig kereste az ember a választ — a nem gondolkozó pedig érezte ennek a válasznak a szükségességét —, és mindmostanáig se a tudomány, se a gondolkozás nem juthatott el oda, hogy feleslegesnek tartsa a kérdést: *Micsoda az ember?* — ez bibliai kérdés is — és *micsoda a világ?* A másik világnézet, amelynek nem éppen találó az elnevezése, a *liberál-individualista világné-*

zet, amit a keresztény irodalomban a személyiség szabadságának, a személyiség lényegének tartanak. Ezt a mi József Attilánk úgy fejezte ki egyik versében, hogy mert „magának rág mind, aki rág, a fogacskák azért fogannak”. Vagyis minden élőlénynek, nemcsak az embernek, az első és legközvetlenebb dolga a saját öfenntartása és csak ehhez viszonyítja a világ dolgait. Képmutatásba esik tehát mindenki, aki letagadja ezt a természetes magatartást, amit nem is önzésnek mondanék, hanem inkább öfenntartási ösztönnnek. A harmadik világnézet a *kollektivista világnézet*. Az ember társas faj, már eredetileg és kezdettől fogva csoportosulásokba — családokba, hordákba, nemzetségekbe, törzsekbe — tömörült, majd nemzetekké és országokká szerveződött. Ennek szükségszerű voltahoz semmiféle logikai bizonyítás vagy értelmezés nem szükséges. A munkamegosztás mai fokán, amikor az államok és az államokban a társadalmak, a kulturális intézmények, egyszóval minden megszerveződött és tovább szerveződik, ez még inkább világos lehet az ember előtt. A három világnézet között azonban én a funkcionalitás szempontjából, a gyakorlati élet követelményei szerint sorrendi különbséget látok. A *metafizikai világnézet*ről történelmi bizonyság az, hogy tárgya elsősorban az embernek Istennel vagy a panteisztikusan felfogott világegyetemmel való személyes viszonya. Mégis a hívők mindenütt, már a legritimvebb ősvallásokban is, közösségekbe gyülekeztek, és ekkor már szociológiai törvények érvényesültek közöttük. Rendet kellett tartani, annak, aki az eszmét, a gondolatot jobban tudta közvetíteni, magyarázni, lelki vezető és tanító szerepet kellett biztosítani, a közös hitvalláshoz iskolákat és templomokat kellett építeni. Sőt, ha akár más vallási közösségek, akár a politikai, hatalmi szervezetek meg akarták a vallási közösséget semmisíteni, védekezni, tehát bizonyos értelemben „politizálni” is kellett. Mindez azt jelenti, hogy a szociológiai törvények alól semmilyen szervezet, semmilyen intézmény nem vonhatja ki magát, mert metafizikai élményt sem adhatunk át az utódainak másképpen, mintha tanítjuk őket és próbáljuk megértetni velük a mi esz-

méinket. Azonfelül, mert a tapasztalataink megértetése kevés, hozzáadjuk azt is, amit a művészet titkainak nevezhetünk, az énekben, a közös áhítatban való felolvadást. Mit mondjak a *liberál-individualista világnézet*ről? Mint világnézeti erő, politikai pártok programjává vált. De ha valamely országot liberális párt kormányoz is, akkor is kell rendet, törvényt, jogot teremteni, és ennek a rendnek a fenntartásához hatalmi szervezeteket létrehozni, azaz állami vezetést, kormányt, bíróságot, rendőrséget és szükség szerint hadsereget is. Tehát a társas együttélés törvényei minden világnézetre érvényesek. A *kollektivista világnézet*ről eszerint nem is kell egyebet mondani, mint azt, hogy az emberi fejlődés mai fokán, amikor már mindnyájan munkából élünk — még azok is, akiknek vagyunk van, mert hisz nem a vagyont fogyasztják, hanem a mások munkájával létrehozott terményeket és minden egyebeket —, az következik, hogy aki dolgozik és termel, annak az élet javaihoz joga van. Joga van legalább a biológiai létminimumhoz a maga számára, és joga van ahhoz, hogy az utódait felnevelhesse, ami nemcsak az ő ügye és nemcsak az ő öröme, hanem egyszerűen annak az emberi közösségnek az önfenntartása is, amelyikhez tartozik. Sokat lehetne erről beszélni, de még csak annyit, hogy számomra a kollektivista világnézet nem szűken vett pártfelfogás, hanem az embernek, mint társas fajnak élettörvénye.

— *Mi a kollektivista ember jellemzője? Az, hogy közösségben él és közösségben dolgozik?*

— Közösségben élni és vállalni a közösséggel való együttélés fegyelmét, mindenféle értelemben és mindenkiel: munkatársaival, felebarátaival és családjával, feleségével és szüleivel is. Ez kollektivista erény, de bátorodom azt hinni, hogy együttal keresztény erkölcsi követelmény is.

— *Nem lehetne erre a viszonyra inkább a szeretet szót alkalmazni?*

— Én a felebaráti szeretet szót az írásaimban ritkán használok a szónak teológiai, illetve bibliai keresztény értelmében. A bibliai értelemben vett felebaráti szeretetet nehéz ügynék, olyan követelménynék tartom, amelynek csak kivételes emberek tudnak eleget tenni. De azoknak is az egész életüket rá kell erre áldozni. Ha azonban az emberek többségétől követeljük ezt meg, csak képmutatásra kényszeríthetjük őket. Ellenben a másik tételt, amit a Károli-

bibliából ismerek: „amint akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is akképen cselekedjétek azokkal” — elegendőnek tartom. Ezt én az emberi együttélésben nélkülözhetetlen igazságosság kritériumának érzem, olyan eszmének, amelyet minden szocialista, minden igazi demokrata is elfogadhat.

— *Ön a Kodolányi temetésén mondott búcsúztatójában az író „igaz kereszténysége”-ről beszélt. Mit ért ezen?*

— Azt nevezem igaz kereszténynek, aki az evangélium eszméjét az életben önmagával szemben is és a világ dolgaiban is megpróbálja alkalmazni annyira, amennyire csak képes, és soha nem mond le róla. Kereszténységen én nemcsak, és nem is elsősorban teológiai beavatottságot értek, hanem a kereszténység erkölcsi, emberi, magatartásbeli kötelezettségeit — a „szolgálatot” — mindenekelőtt. Ahogy a Károli-bibliában olvastam: „Az Isten lélek: és akik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.”

— *Hisz-e a dialógusban?*

— Minden dialógus szükségességében hiszek.

— *A hívők és nem hívők dialógusában?*

— Ebben is hiszek, mert a keresztény egyházak történelmi tapasztalataiban az emberekkel való bánás, bánni tudás tekintetében olyan ismeretek vannak, amelyeket minden forradalmárnak és természetesen minden szocialistának nemcsak hogy jó tudnia, hanem alkalmaznia is kell.

— *Elképzelhetőnek tartja-e a katolikus tömegek erőteljesebb közéleti szereplését a jövőben?*

— Hát erről — bár nem vagyok katolikus — csak dadogva bátorodom beszélni. Nem lehet azt kívánni, hogy rövid néhány évtized alatt a történelmileg kialakult ellentéteken a forradalmi erők — a szocialista munkásság, politikai vezetők, gondolkodók, a materialista szabadgondolkodók — túljussanak, de nem lehet azt kívánni a keresztény tömegektől sem, hogy a történelmileg örökölt, és a magyar nyelv kifejezésével szólva, „vérré vált” diszciplinát egyszerűen elhagyják. Az ember az a csodálatos állatfaj, amelyik képes arra, hogy az eszével, értelmével felfogott eszméi igazságokat önmagában fizikai és fiziológiai értelemben hatékony magatartássá, ízléssé változtassa. Olyan erő ez, hogy kritikus helyzetekben igenis erősebb még az életösztönnél is. Az eszme, az igazság, a becsület, a tiszta magatartás.

— *Ön tehát hisz ennek a közéleti aktivitásnak további lehetőségeiben?*

— Hiszek benne, de ez nem megy könnyen és nem megy hamar. Hiszek benne, már csak azért is, mert a kollektivitás nem idegen a kereszténységtől, hiszen mint vallási közösség, nem is lehetett más. De az örökölt politikai magatartás is történelmi realitás, és ezt nem lehet könnyen, gyorsan felszámolni. Ha a szocializmus a maga rendjét az emberről való gondoskodásban úgy fejleszti ki, hogy szinte már gondviselő társadalomnak érezheti minden állampolgár a szónak mindenféle — tehát szellemi, erkölcsi — értelmében, feloldódnak a mai idegenkedések: akkor a keresztény hívek a maguk erkölcsi és közösségi követelményeit nem érzik majd ellentétesnek a szocializmussal.

— *Voltak-e hitélményei? Amikor erről kérdezzük, akkor tulajdonképpen arra a rendkívüli állapotra gondolunk, amit a katolicizmus „kegyelemnek” nevez.*

— Nem, ilyen nem volt. Mindamellett én mégis hívő lélek vagyok, és pedig a szónak nem abban az értelmében, ahogy a legtöbb „sikerember” — még talán egy táncdalénekes is —, aki hisz önmagában, hisz abban, hogy különb, mint a többi, hisz abban, hogy tehetesebb, mint a többi, és így tovább. A szónak nem ebben az értelmében, hanem a szó forradalmi és kollektivistá értelmében. Hiszem, vallom és mondom, hogy az emberi nem fejlődésében a legnagyobb erő, mert cselekvésre, önmagunk megváltoztatására és a világ rendjének megváltoztatására vezető erő — a hit.

— *Ez a kérdés racionális megközelítése.*

— A dolog nem olyan egyszerű, hogy egy szóval eldönthető lenne, mi a racionális és mi az irracionális. Azt hiszem, meglepőt fogok mondani ebben a kérdésben, mert én ezt csak antiságnak, azaz nem kiérlelt végleges igazságnak tartom. Hiszen csak azt tekinthetjük igazi rációnak, amelyben az úgynevezett irracionalist a maga helyén, jelentősége, fontossága szerint érzékelni, becsülni és értékelni tudjuk.

— *De miből állapíthatom meg, hogy két cselekvésem közül melyiket kell jónak tekinteni?*

— Ez olyan kérdés, amit e rövid beszélgetés alatt nem tudunk eldönteni, mert azt a nagyon nehéz kérdést adja fel, amelynek vitája az egész világ irodalmában és filozófiájában szinte kezdettől kezdve zajlik, hogy relatív-e a

jó vagy nem? Különböző területeken különböző szokások, erkölcsök, diszciplinák, cselekedetek alakultak ki, amelyeket az emberek jóknak tartanak, másokat viszont nem tartanak jóknak. Én egyetlen dologhoz tudok ragaszkodni, amint az előbb mondtam: „amint akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek...”

— *Ön tehát a lelkiismeretnek nem tulajdonít szerepet?*

— Az megint más kérdés. Azon, hogy én isteni parancsnak veszem-e a helyes emberi magatartást, az igazságosságra való törekvést, vagy pedig az emberi közösségek élettörvényének, nem vitatkozom. De azon, hogy ez a diszciplína akkor is kialakulhat, kifejlődhet az emberben, ha mondjuk a szó teológiai értelmében nem vallásos, azon már sokat gondolkoztam és a Seneca-i megfogalmazáshoz jutottam el: az erénynek önmagában van a jutalma.

— *Ezek után mondhatjuk-e, hogy Önben a vallásos hit emberi tartalmai élnek, hinni nem tud másban?*

— Én hiszek abban, hogy minden, ami történelmileg kialakult, tehát a vallásokban, a vallások erkölcsi diszciplínáiban létrejött, azokra igenis szükség volt. Az, ami ma van, azért lett, mert lennie kellett. Hogy ezt Isten akaratából eredeztetem-e vagy pedig az emberi fejlődés avagy a természet törvényszerűségeiből, ha nem is mindegy, de mindenesetre ez az, amit önmagamban vállalni tudok.

— *Miben látja a vallás pozitív jelenlétét a mai ember életében?*

— Éppen azokban az erkölcsi, magatartásbeli és ízlésbeli diszciplinákban, amelyekre a közösségnek, a nemzetnek vagy az emberi nemnek mint olyan-nak életbevágóan szüksége van. Mert íme, itt a példa: az emberek, főleg a fiatalok elég nagy tömegei nem hisznek többé Istenben, nem követik a vallás törvényeit, de nem lettek szocialisták sem. Tétova, kósza lelkek ké váltak milliószámra. Nálunk, a szocialista államokban is, de nemcsak nálunk, világszerte. Tétova lelkek ké, akiket rossz útra is elvihet az, hogy nincs diszciplinájuk. És ezért hiába kiabálnak szabad akaratért vagy szabadságért, ezt a szabadságot az égvilágon semmire sem tudják használni, legfeljebb anarchisták ké lehetnek. Tehát én úgy látom, hogy az igazán keresztény állampolgár a szocialista államnak jobb polgára, mint azok a destruktív, bomlott s oldott lelkek, akik semmiféle szellemi-erkölcsi törvényt nem ismernek el.

— Ez azt jelenti, hogy Ön hisz a vallás jövőjében?

— Mivel semmiféle racionális diszciplína nem tudott eddig az örök kérdésekre — amelyeket a metafizikai világnézettel kapcsolatban már említettem — választ adni, amire pedig a lélek szomjazik, valószínűleg különböző átalakulásokon keresztül, annak a lelki érintkezésnek és lelki gondozásnak, amit az egyházak töltöttek be évszázadokon át és mindenhol szükségszerűen, jövője is van. A szónak többé már nem politikai-hatalmi értelmében, hanem az annál nagyobb jelentőségű lelki gondozás szempontjából.

— Véleménye szerint lehet-e korunk emberének Krisztus a példaképe? Ha igen, miért?

— Krisztus mint példakép? Én ezt a kifejezést nem tartom jónak. Alig követhető. Ahhoz, hogy valaki példakép legyen, emberi, történelmi szituáció, alkati adottságok kellenének azok számára, akik követni akarják őt. Inkább eligazítónak mondanám. Azt azonban, hogy az ilyen magatartás mindnyájunk számára becsületes és jó lehet, vállalhatja az ember. Eligazítónk lehet, mert a legnagyobb és a legtisztább ember volt — ismétlem: ember volt —, aki valaha e földön megjelent. Ennek az embernek az életében a következetes erkölcsi tartás mindenki és minden erő irányába, egészen a halálig, az önfeláldozásig, olyan példa az emberi nem előtt, amelynél nagyobb, szebb, igazabb mindeddig nem volt. Hadd jegyezzem meg, hogy én nem értek egyet azokkal a szabadgondolkozókkal, antiklerikálisokkal, akik kétségbevonják Jézus létét. Ilyet nem lehet kitalálni. Ez egy történelmi realitás, amelynek nemcsak az írott dokumentumai vannak meg az evangéliumokban, hanem ismerjük azt a történelmi folyamatot is, ahogyan beépült az első századokban az európai és az észak-afrikai társadalmakba. Erről valamelyik olvasónaplói jegyzetemben már írtam egyszer: „Hogy miből áll a biblia rejtelve és győzedelmes realizmusa, arra csak legalább egy példát hadd írjak ide. Mégpedig a leghiheletlenebbnek látszó történetek egyikéből, vagyis arról a jelenetről, amikor Saulusnak megjelenik a damaszkuszi úton Jézus. Azt mondja az Úr a damaszkuszi Ananiásnak: »Azonnal menj el az úgynevezett Egyenes utcába. Júdás házában keress föl egy Saul nevű tarzuszi férfit, most éppen imádkozik.« (Apostolok Cselekedetei 9, 11.) Mi ebben a rendkívüli? Az, hogy nincs ben-

ne semmi rendkívüli: menj el az Egyenes utcába. Ennek valóságossága, élethitele és logikája van.” Én mint író mondom: ezt én nem kitalált szövegnek, írói alkotásnak, hanem tényleges valóságnak érzem. Sok van ilyen a bibliában. Mindenesetre a biblia örök tanúság arra is, hogy miként lehet retorika és publicisztika nélkül hitvallást tenni, miként lehet didakticizmus nélkül, propagatív szólamosság, taktikázó igazság-hirdetés nélkül tanítani.

— Elismeri-e a misztika létezését, különösen az írói alkotómunkában?

— Abban hiszek, ahogy ezt Shakespeare megfogalmazta a Hamletben: „Több dolgok vannak földön és egen, Horatio, mintsem bölcs elmétek álmodni képes.” Ez érvényes erre is. Azt a kérdést, hogy az ember micsoda, én nagyon sokszor elmondom; azt, hogy az embertől mi telik ki, hogy a belső lelki felforrósodás és átizzás mit jelent az emberben, azt azért többé-kevésbé tudom. De saját magam az ilyen misztikus átélésig nem jutottam el. Egyébként azt hiszem, hogy a misztika bonyolultan, szellemi-lelki sokk-hatásokkal jelenik meg és egyúttal fiziológiai megrázkódtatásokkal jár. Nekem azonban ilyenmű szellemi-lelki élményem — tehát misztikus élményem — nem volt. Ennek sokféle oka-foka van. Egyebek közt az is, hogy az én szellemi életemet mindig fékezte a gond, a paraszti munka és egy nagy család fenntartása. Tehát az íróknál, művészeknél szinte kivétel nélkül megjelenő neuraszténia nem vehetett erőt rajtam, mert ennél még nagyobb, még erősebb gondok szorongattak. A kérdés ezzel persze nincs elintézve, de most többre úgy sincs időnk.

— Hogyan látja a szenvedés problematikáját?

— Nagy kérdés. Talán így válaszolhatnék: ha az ember nem szenvedett volna, talán nem is volna ember, legalábbis nem az az ember volna, aki ma. A művész, író, gondolkozó, tudós, próféta szenvedés nélkül egyáltalán lehetett volna-e valaki? A szenvedés alatt mindent értek, nemcsak a testi szenvedést, sőt elsősorban azt, ami ennél több: a lelki szenvedést, ami egyrészt gondolkozásra kényszeríti az embert, másfelől pedig olyan élményeket élet meg vele, amelyekben a többi emberrel közössé tud lenni, mert hiszen szenved a többi ember is.

— A szenvedés tehát megértésre kényszeríti az embert...

— Kényszeríti, de nemcsak a megértésre, hanem a másik ember szenvedésére.

désének a megérzésére is. Ezt gyönyörűen fejezik ki az énekek, különösen a vallásos énekek. Minden vallás énekei szépek, nemesek, fenségesek. Én magam is a *Te benned bízunkat* és a *Boldogasszony anyánkat* sokszor idézni szoktam.

— *Gondol-e a halálra?*

— Hetvenhárom éves leszek rövidesen. A halálra persze sokszor rá gondolok. Hetvenen túl az ember úgy érzi, hogy íróként nemigen számíthat már többre hat-nyolc esztendőnél. Mert nem volt a világon még olyan író, aki nyolcvan éves kora után is termékeny lett volna, még ha tovább élt is. Márpedig az író számára az élet írás nélkül csak vegetatív utóélet.

— *Nem fél a végső órák bekövetkezésétől?*

— Félelem formájában nem is gondolok rá. Időnként azonban a rossz közérzetem szinte szuggerralja, hogy elmélkedjem rajta, hisz ez már nem fog sokáig tartani. Amit ebből ésszel fel lehet fogni, azt mint természettörvényt veszem tudomásul. De hogy az utolsó pillanatokban hogy lesz, azt csak az Úristen tudja. Én ugyan mindig abban reménykedem, hogy ez az utolsó pillanat még nem jön el és késni fog. Ám azt a gyötrelmes öregkort, amikor az ember magatehetetlen és másoknak a gondozására fizikai értelemben is rászorul, nem szeretném megélni. Ellenben azt, hogy önmagammal erőszakkal végezzek, nem tudom elfogadni, sem értelemben, sem lélekben. Egyszerűen nincs jogom a saját életemet eldobni. De majd meglátjuk, hogyan lesz...

— *Úgy tudjuk, hogy a Vigiliának és az Új Embernek is régi olvasója. Mik az észrevételei?*

— Mindkét lapot olvasom, mert nagyon fontosnak tartom, hogy az egész emberi világban minden gondolkodást számon tartsak. Nagyon érdekel az a finom és érzékeny interpretáció, amellyel a két lap egy-egy hívő természettudós vagy pap-gondolkodó véleményeit közreadja. Fontosnak tartom tudni, hogy az emberi nem problémáiról és abban a társadalmi kérdésekről hogyan gondolkodnak a kereszténység szellemi vezetői és felelős emberei. Az természetes, hogy minden világnézetnek saját értéksorrendje van arra, hogyan szolgálja a saját ügyét, és ez nagyon érdekel engem, ha nem is érték vele mindig és mindenben egyet. És a két lapot azért olvasom, amint mondtam, hogy

tájékozott legyek ennek az óriási szellemi-lelki s egyben társadalmi mozgalomnak a reagálás-rendszerére, a folyó világ és az emberi nem jelenlegi állapotáról alkotott véleményeire. Mert ez a mozgalom olyan tapasztalatokat szerzett már a múltban, a hatalomban is és most, a hatalmon kívül is, amelyekre mindenkinek szüksége van. Annak is, aki birtokon belül van, de annak is, aki nem részese a hatalomnak.

— *Ma nagyon sokan látnak a katolicizmusban mindenekelőtt emberi magatartást és csak másodsorban tételes vallást.*

— Ezt én — bár nem szólok bele — nagyon fontosnak találom, mert nem vagyok olyan naiv, hogy azt higgyem, ha az embereknek szocializmust prédikálunk, már szocialistákka is lesznek. Sajnos, a kereszténység tapasztalatai is azt mutatják, hogy ha csupán a rituális követelményeknek tettek eleget az emberek, azzal még nem váltak keresztényekké. Ez keserves történelmi tapasztalat. Úgy látszik, nekünk szocialistáknak is.

— *Végezetül: hogyan látja az író helyzetét és feladatát a társadalomban? Elkötelezettség, társadalmi hasznossága tekintetében...*

— Elhiheti-e például az a sajátlagosan mai ember, aki e megtervezett és megszervezett, foglalkozásokra, értelmi, rangbeli és jövedelmi-kereseti kategóriákra osztott társadalomban, ebben a modern és általános mandarinizmusban, amelyben már minden emberi tevékenység vagy szakma, vagy foglalkozás, állás, munkakör vagy „szerep”, hogy vannak, lehetnek emberek. leginkább írók, költők, művészek és gondolkozók, akiknek a munka nem foglalkozás, nem állás, mégcsak nem is „szerep”, sőt nem is hivatás, hiszen az is majdnem szerep, hanem — hogy is mondjam — sors. A létezés egyetlen tartalma és formája, azonosulás valamely üggyel, eszmével, közösséggel. Ember, aki Jeremiás és Ézsaiás, mert nem lehet más, akinek a siker, a hír, a dicsőség, ami jó, ami kell, egyben az ügy szolgálata is. Még bátorságot, merészséget is, de a gyávaságnak vagy számításnak látszó alkalmazkodást is alá kell rendelni az üggynek. Így lesz, lehet az egyéni cselekedetekből, még az írásból is — történelem. De ha nem lesz, akkor is...

— Azt hiszem, hogy ezt aláírhatná Aquinói Tamás is. Ez a cselekvés al-fája és omegája.

HEGYI BÉLA

Revue mensuelle — Rédacteur en chef: György Rónay — Rédaction et administration:
Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an 4,50 US dollars.

S O M M A I R E

András Szennay: Question à poser ou responsabilité du théologien — *Ladislau Boros* (Zurich): L'avenir d'espoir — *István Kelényi*: Poème — *Árpád Nagy*: Sisyphé et l'homme chrétien — *László Mécs*: Poèmes — *Elemér Szeghalmi*: Voyage autour de la vérité (l'essayiste Emile Koložsváry-Grandpierre) — *József Gerlei*: Les cendres de l'été (nouvelle) — *István Kelényi*: Poème — *Katalin Saád*: Modèle d'un théâtre rituel — *Jerzy Grotowski*: Vers le théâtre pauvre — *Péter Veres*: Extraits de mes notes.

L'Eglise dans le monde: Hans Küng sur les problèmes de l'Eglise — Le cas Defregger (*Károly Dorombly*).

Le petit sentier: Pour la grâce du travail bien accompli.

JOURNAL

Achèvement de la réforme conciliaire de la liturgie de la messe (*Mihály Medvigy*) — En mémoire de János Kodolányi (*Gellért Belon*) — Journal du lecteur (*György Rónay*) — Chronique théâtrale (*András Pályi*) — Beaux-arts (I. D.) — Rubrique musicale (*László Rónay*) — Films (*Rudolf Ungváry*) — Près de la radio, devant le petit écran (*László Balássy*). Document: Interview de Péter Veres (*Béla Hegyi*)

QUESTIONS POSÉES, OU RESPONSABILITÉ DU THÉOLOGIEEN
par ANDRÁS SZENNAY

Nous pouvons classer en trois groupes ceux qui s'occupent de théologie -- ce qui en général peut s'appliquer à tous les chrétiens:

Ceux qui sont „toujours obéissants”, c'est-à-dire *qui trouvent tout bon ou au moins satisfaisant*. Pour ceux-là, toute espèce de „renouvellement”, toute „réforme” est alarmante, troublante, dangereuse même. Car ce qui est bon, c'est ce qui est dans les livres déjà écrits, que tout le monde peut lire. Donc pourquoi „révolutionner” quand on a quand même assez de soucis? Ceux qui pensent ainsi réfléchissent peu ou ne réfléchissent pas du tout. „Ils ont encore couru” car on les a fait partir. Ils sont assurément de bons chrétiens, et veulent être de bons prêtres, mais ils ont horreur de tant de travail spirituel épuisant.

Ceux qui doutent en secret et critiquent constituent le deuxième groupe. Ils appartiennent à un côté et à l'autre, partout et nulle part. Ils ne sèment la graine du doute qu'à voix basse. Ils ont des problèmes, mais ils n'en parlent qu'en cachette, pour ne pas être „suspects”. Parfois, les doutes chuchotés à l'arrière-plan renferment des problèmes réellement graves, mais ils ne les énoncent que comme autoconsolation, et peut être même, pour troubler les autres.

Enfin, il y a ceux qui interrogent ouvertement et qui cherchent consciemment une vérité mieux comprise. En général, ils sont en minorité, mais, heureusement, leur nombre ne cesse d'augmenter. Ils ne peuvent, et ne veulent pas côtoyer les graves questions sans en parler, et ne veulent rien passer sous silence. Leurs problèmes stupéfient parfois et même scandalisent les „toujours obéissants”, surprennent ceux qui ne réfléchissent pas et effraient ceux qui chuchotent en secret. Plus d'une fois, leurs questions embarrassent aussi les spécialistes, les professeurs et les prêtres.

Cette répartition est sans doute schématique et ne reflète qu'en grandes lignes la richesse de la vie. Mais il est certain que le „troisième type” est celui qui peut donner sa vraie vitalité au travail théologique du prêtre. C'est même précisément à ce type là qu'est due la nouvelle vie qui commence à animer

notre Eglise. En effet, si au cours de près des 25 années écoulées, il n'y avait pas eu tant de théologiens „questionneurs” qui ont eu le courage de poser des questions sur nombre de sujets „accoutumés” répétés sans réflexions psychiques ou spirituelles, de soulever des problèmes (comme p. ex. le rôle des fidèles laïques dans l'Eglise, l'analyse théologique de la valeur du monde terrestre, les rapports de l'Eglise institutionnelle et celle de la grâce, etc.) le concile Vatican II n'aurait guère pu avoir lieu, et n'aurait non plus discuté dans l'esprit qui l'a animé.

Il n'est pas douteux que *ceux qui interrogent ouvertement* rendent un grand service au peuple de Dieu, mais leur situation est extrêmement *responsable et difficile*. Et il n'est pas moins difficile de donner les réponses qui conviennent. Il faut, en effet, *tenir compte* de facteurs aussi importants que l'expérience humaine, le libre essor de l'esprit, les lois de la pensée et la révélation divine. Les questions et les réponses naissent également de la tension de ces facteurs.

Il ne faut pas être grand observateur pour constater que dans la théologie toute entière et dans certains de ses domaines spéciaux, nous vivons l'époque du „Sturm und Drang” ou, si vous voulez, celle de la nouvelle tempête de la Pentecôte. Mais il ne faut pas trop nous en étonner. La foi et la théologie sont la *foi de l'homme* et la science de l'homme. Cet homme est *historique, c'est un être qui vit et qui se développe dans le cours de l'histoire*. C'est justement pourquoi le *mouvement est tout à fait naturel dans la théologie*. Les époques où les responsables, les compétents n'avaient pas agi *n'étaient pas des temps naturels*. Leur inaction peut à peine être réparée par la postérité. Nous citerons un seul exemple, presque un lieu commun: Entre la proclamation de Marx et la première prise de position „officielle” de l'Eglise, un demi siècle s'est écoulé. Ce n'est donc pas l'exigence des questions et réponses nouvelles qui est „étrange”, mais le fait qu'aujourd'hui encore beaucoup de gens s'étonnent à cause de ces mouvements.

Nous savons et nous sommes convaincus que *notre foi ne nous éloigne ni du monde, ni des tâches que nous y accomplissons*. Et même, le croyant dispose d'un surcroît: il travaille, crée, sert son prochain et le monde en évolution, car Dieu *aussi* lui en demande compte, car ce n'est pas pour lui une question de „discipline du travail”, mais aussi un devoir dicté par la foi. Mais ce serait une faute si — nous référant à notre foi et à la „vie éternelle” — nous nous détachions nous-mêmes des problèmes d'aujourd'hui si en mangeant, buvant, travaillant, en allant et venant, „nous accomplissons un devoir”, mais sans y engager notre foi et notre état de croyant.

Tout homme qui pense et qui croit a le droit de poser des questions — parfois même „génantes”.

C'est en premier lieu la tâche du théologien, du prêtre, du directeur de conscience d'y répondre. Il est vrai que ces réponses ne sont pas toujours aisées, souvent il faut les chercher à l'aide d'un travail ardu et non sans tourments intérieurs. Et, la plupart du temps, c'est au moyen d'un travail commun qu'on les découvre. Cependant — aucun théologien responsable, aucun prêtre ni même aucun chrétien — ne doit repousser cette tâche.

CHRONIQUE MUSICALE

D'année en année, les semaines artistiques de Budapest constituent un des festivals de musique les plus éminents de l'Europe. Au concert d'ouverture du festival, János Ferencsik a dirigé le Concerto de Kodály, l'oeuvre de Bartók: **Musique pour instruments à percussion, et celesta**, ainsi que son IIIe concerto pour piano, interprété par Gyula Kiss, lauréat de plusieurs prix. Le public hongrois a accueilli avec un vif intérêt la présentation de la Passion selon St Luc de Penderecki et le Requiem de Mozart, interprétés par les artistes cracoviens. Claudio Abbado, le jeune chef d'orchestre génial a dirigé deux concerts, qui lui ont valu un immense succès.

Parmi les nouveaux enregistrements, nous citerons d'abord le disque intitulé: **Les gloires de l'Opéra hongrois [1884—1945]** (de Qualiton, LPX 11 310—11). Nous pouvons entendre des fragments des plus grands opéras interprétés par des artistes célèbres qui ont paru sur toutes les grandes scènes d'Opéra du monde. L'enregistrement d'opéra de György Melis est aussi digne d'intérêt (Qualiton LPX 11 361). Actuellement, Melis est, en effet, un des meilleurs braytons d'Europe. Entre autres, la prière de Valentin de „Faust” figure aussi au nombre des airs du disque.

INFORMATIONS

La Société Szent István a publié en traduction hongroise l'encyclique du pape Paul VI „*Populorum Progressio*”.

Quatre cents objets d'art qui rendent compte des chefs-d'oeuvre de 800 années, ont été exposés au Musée d'Histoire hongrois. Près de la moitié de ces objets sont d'inspiration religieuse. On y trouve la douce Madone de Szlatvin, une nos plus anciennes sculptures gothiques sur bois. La Madone de Toporc, la Statue de Szent Dorottya et la Madone Fileuse de Nemetújvár sont également exposées. C'est la première fois que le maître-autel de Szent Miklós, oeuvre du maître Jánosréti figure à une exposition, avec des tableaux plus remarquables les uns que les autres, vestiges de nos retables détruits. L'exposition qui a été organisée à l'occasion du congrès international des historiens de l'art dans notre pays restera ouverte jusqu'à la fin de 1970.

Au cours de sa tournée en Italie, la chorale Erzsébet Szilágyi de Budapest a assisté à l'audience publique donnée par le pape à Castelgondolfo. Dans l'allocution en langue italienne qu'il a adressée aux pèlerins, le Saint-Père a mentionné la présence de la chorale hongroise que les assistants ont applaudie. Après l'audience pontificale publique, la chorale a interprété l'Ave Maria à plusieurs voix de Kodály.

Le 17 septembre, le corps épiscopal hongrois s'est réuni en conférence au séminaire de Budapest. Les archevêques József Ijjas et Pál Brezanóczy, les évêques diocésains, administrateurs apostoliques Sándor Kovács, József Cserhádi, József Udvardy et József Kacziba, les coadjuteurs József Winkler, József Vajda et György Zemplén, l'administrateur apostolique Sándor Klempla, ainsi que le prieur administrateur Ulrik Monsberger ont participé à la conférence. Mgr József Ijjas, archevêque de Kalocsa, président de la conférence a fait une déclaration présidentielle en plusieurs points, puis Mgr Pál Brezanóczy, archevêque d'Eger, en sa qualité de secrétaire du corps épiscopal a soumis à la conférence sa proposition en 10 points.

Le Corps Episcopal Catholique Hongrois a adopté la recommandation de classement, c'est-à-dire de prime soumise par la Commission de Rédaction et d'arbitrage du Manuel d'enseignement de la religion après la conférence tenue entre les 7 et 19 juillet, présidée par Mgr l'évêque József Udvardy, administrateur apostolique de Csanád. Des divers groupes d'ouvrages la Commission d'arbitrage a désigné ceux qu'elle avait jugés dignes d'être adoptés et primés. Les ouvrages suivants destinés à différents âges figurent sur la liste de ceux qui ont été conseillés par la commission: manuel de religion pour les enfants de 6 ans ne sachant pas en core lire, manuel de religion pour ceux de 7 à 9 ans, de 9 à 12 ans et de 13 à 14 ans. La commission a loué l'ouvrage commenté sous la devise „Esztergom” qui vaudrait la peine d'être publié à l'intention des adultes. C'est aussi avec la même proposition que la commission a attiré l'attention du corps épiscopal sur le Ve tome de „Lux inaccessibilis”. Les opinions damandes et propositions déjà établies seront commentées au cours de la „rencontre des auteurs et rédacteurs” projetée, où l'on s'efforcera d'harmoniser la matière, la rédaction et le style, afin que les nouveaux livres servent autant que possible la formation chrétienne dans le même esprit. C'est le but du programme d'études à préparer, de la marche de l'enseignement des matières pour l'année et pour chaque leçon, et surtout ce sont là les buts éducateurs.

Le 27 septembre 1969, jour du 60-ème anniversaire, de son illustre auteur, la Madone de Csurgó, après l'exposition de Budapest, puis celle de Tihany, est arrivée à sa place définitive: à l'église de Fehérvárcsurgó. Pour cette statue de la Sainte Vierge destinée à son village natal, le sculpteur Amerigo Tot, c'est-à-dire Imre Tóth a choisi pour modèles sa mère et lui-même. Il a assisté à la mise en place de la statue et il a déclaré au collaborateur de „Új Ember”: „La conception qui enveloppe les différences de religion est contraire au christianisme et à la charité” a dit l'artiste protestant. Les conséquences tragiques s'en déroulent actuellement en Irlande du nord. Belfast et Londonderry constituent la honte de notre époque et font reculer à des siècles en arrière le crédit de l'idéal chrétien, a ajouté Amerigo Tot. La statue de la Madone de Csurgó a été bénie par Mgr l'évêque Imre Kisberk, administrateur apostolique au cours d'une messe solennelle, puis il l'a définitivement remise aux fidèles de Csurgó.

Le VIIe Congrès de la Paix hongrois a été tenu au parlement les 4 et 5 octobre. En présence de cinq cents délégués et de cent assistants du pays et de

l' étranger, Mme Nándor Sebestyén, secrétaire du Conseil National de la Paix a prononcé son compte-rendu. Après cet exposé M. Gyula Kállai, président du Conseil National du Front Populaire Patriotique a pris la parole pour saluer les participants au congrès, puis la discussion de la séance plénière s'engagea, présidée par l'évêque protestant Tibor Bartha. Parmi ceux qui prirent la parole se trouvaient aussi les représentants de l'Eglise, dont faisait partie Mgr. József Cserháti, évêque diocésain de Pécs, qui dit entre autres dans son discours: „Un idéal ou une pensée ne deviendra mouvement que si sa teneur est universelle, donc si elle s'adresse à tout le monde, et deuxièmement si la pensée fondamentale du mouvement est moderne, c'est-à-dire progressiste, troisièmement si elle est placée sur des bases morales, ce qui veut dire qu'elle lutte pour un objectif meilleur et plus noble". Plus tard, il dit encore: „L'homme de notre époque se retrouve de nouveau lui-même dans la synthèse des forces plus élevées de la charité de l'amitié et de la fraternité. On ne peut jamais changer d'un jour à l'autre des situations mondiales, mais il nous faut croire au triomphe de cette paix qui n'est pas simplement quelque état de calme mais qui est faite pour vivre et constamment inspirée par l'évolution humaine elle-même. La loi de cette évolution tuera l'égoïsme, exterminera l'esclavage spirituel et matériel. L'accentuation et la proclamation constantes de cet idéal de paix, sa partique au prix de sacrifices, vaincront peut-être mieux et plus tôt les agresseurs que d'autres super-armements. Seul, le service de la charité, capable de sacrifices l'un pour d'autre peut apporter la solution" — a dit pour terminer Mgr. József Cserháti, évêque diocésain de Pécs. A la suite de la séance plénière, le congrès a continué ses travaux en cinq sections. C'est le lendemain qu'on eu lieu les interventions des participants étrangers. Enfin, les délégués au congrès ont élu les membres du nouveau Conseil National de la Paix, dont le président Endre Sik a été réélu et László Réczey élu vice-président. Le VIIe congrès de la paix hongrois a pris fin par le discours de clôture du professeur László Réczey, qui a souligné que le travail du VIIe congrès de la paix hongrois avait été fructueux, qu'il avait préparé les activistes du mouvement de la paix à leurs nouvelles tâches et qu'il avait contribué à l'accroissement de l'autorité du mouvement de la paix hongrois. La séance de clôture a adopté un document sur la situation internationale et sur les tâches du travail en faveur de la paix.

Le 23 septembre, la commission administrative d'Opus Pacis et la commission catholique du Conseil National de la Paix ont tenu une séance, à laquelle ont pris part Mgr. József Ijjas, archevêque d'Eger, ainsi que d'autres membres du corps épiscopal et les membres de la commission d'Opus Pacis et de la commission catholique du Conseil National de la Paix. Dans son discours d'ouverture, Mgr. József Ijjas a fait ressortir l'importance de la rencontre mondiale de la paix de Berlin et communiqué ses impressions relatives à cet événement. M. Miklós Beresztóczy, prévôt honoraire, secrétaire général de la commission catholique de Conseil National de la Paix a fait un compte-rendu des questions actuelles du mouvement de la paix et présenté le programme de travail des organes catholiques de la paix, pour un semestre; le projet a été adopté à l'unanimité par les membres de la séance, qui a été close par le discours de Mgr. l'archevêque József Ijjas. Le 1er octobre, c'est également la commission catholique du Conseil National de la Paix qui a convoqué à une conférence les dirigeants des commissions diocésaines ecclésiastiques par le grand vicaire László Semptey, administrateur apostolique. M. Miklós Beresztóczy, prévôt honoraire, secrétaire de la commission du Conseil National de la Paix, Richard Horváth, directeur d'église, rédacteur en chef du „Katolikus Szó" et Imre Timkó, vice-directeur de l'Opus Pacis faisaient également partie de la présidence. M. István Balló, vice-président de l'Office National des Affaires du Culte a aussi assisté à la conférence, où il a également pris la parole. M. Jakab Herling, chef de section du département délégué de l'Office National des Affaires du Culte était aussi présent. Le secrétaire général M. Miklós Beresztóczy a donné des informations sur les questions de principe et de pratique du nouveau semestre. Après le compte-rendu, le professeur Imre Timkó a parlé de la visite à Budapest des représentants du mouvement Pax Christi de la République Fédérale Allemande, et des résultats de l'élargissement des relations entre les mouvements de paix. Après plusieurs interventions, dans son discours de clôture, M. Richard Horváth a résumé le travail de la conférence.

K Ö Z L É S E K É S V Á L A S Z O K

A *Szent István Társulat* megjelentette magyar fordításban VI. Pál pápa körlevelét, a *Populorum Progressio*t „A népek fejlődésének támogatásáról” címmel.

A *Magyar Történeti Múzeumban* négyszáz műtárgyat állítottak ki, s ez a négyszáz műtárgy 800 esztendő magyar remekműveiről ad számot. A tárgyaknak csaknem fele egyházművészeti alkotás. Látható a bájos szlávini Madonna, egyik legrégibb gótikus faszobrunk. Nyilvánosság elé került a toporci Madonna, a barkai Szent Dorottya szobor és a németújvári Fonó Madonna. Most állították ki első ízben Jánosréti mester Szent Miklós főoltárát és mellette szebbnél szebb táblaképeket, elpusztult szárnyasoltáraink megmaradt darabjait. A kiállítás a hazánkban tartott nemzetközi művészettörténeti kongresszus idejére készült, de 1970 végéig nyitva áll.

A *budapesti Szilágyi Erzsébet* énekkar olaszországi vendégszereplése során részt vett Castelgandolfóban, a nyilvános pápai fogadáson. A zárandokokhoz intézett olasz nyelvű beszédben a Szentatya kitért a magyar kórus jelenlétére, amit a megjelentek tapssal fogadtak. A nyilvános pápai fogadást követően az énekkar Kodály több szolamú Ave Maria-ját adta elő.

A *magyar püspöki kar* szeptember 17-én konferenciára ült össze a budapesti papnevelő intézetben. A konferencián részt vettek *Ijjas József* és *Brezanóczy Pál* érsekek, *Kovács Sándor*, *Cserháti József* és *Bánk József* megyéspüspökök, *Szabó Imre*, *Kisberk Imre*, *Udvardy József* és *Kacziba József* püspökök, apostoli kormányzók, *Winkler József*, *Vajda József* és *Zemplén György* segédpüspökök, *Klempa Sándor* apostoli kormányzó, valamint *Monsberger Ulrik* kormányzó-perjel. *Ijjas József* kalocsai érsek a konferencia elnöke több pontból álló elnöki bejelentést tett, majd *Brezanóczy Pál* egri érsek, mint a püspöki kar titkára 10 pontban tette meg előterjesztését.

A *Magyar Katolikus Püspöki Kar* elfogadta a Hittankönyv Szerkesztő és Bíró Bizottság július 7–19 között *Udvardy József* püspök, csanádi apostoli kormányzó vezetésével megtartott konferenciájáról küldött helyezési, illetve díjazási ajánlását. A bíráló bizottság az egyes könyvescsoportokból elfogadásra és díjazásra ajánlotta az arra méltó műveket. A következő korosztályoknak szánt pályaművek szerepeltek a bizottság ajánlásában: hittankönyv 6 éves, olvasni még nem tudó gyermekek számára, hittankönyv 7–9 évesek, 9–12 évesek és 13–14 évesek számára. Elismeréssel nyilatkozott a bizottság az „Esztergom” jelige alatt tárgyalt munkáról, amit azonban a felnőttek számára lenne érdemes kiadni. Hasonló javaslattal ajánlotta a püspöki kar figyelmébe a bizottság a „Lux inaccessibilis” V. kötetét is. A tervezett „szerzők és szerkesztők találkozáján” a már kész véleményeket, kéréseket és javaslatokat megbeszéljük, és a könyvek anyagának, szerkesztésének, fogalmazásának egységesítésére törekszenek, hogy az új könyvek lehetőleg azonos szellemben szolgálják a keresztényképzést. Ezt szolgálnák az elkészítendő tanterv, tanmenet, az évi és órákra megállapított tárgyi és még inkább a nevelői célok is.

A *Csurgói Madonna* 1969. szeptember 27-én, világhírű alkotója 60. születésnapján, a budapesti, majd a tihanyi kiállítás után érkezett meg végleges helyére, a fehérvárcsurgói templomba. *Amerigo Tot* szobrászművész, azaz Tóth Imre, szülőfaluja számára készített Szűzanya szobrában édesanyját és önmagát mintázta meg. Jelen volt a szobor elhelyezésénél, és nyilatkozott az *Új Ember* munkatársának: — A valláskülönbségeket kiélező szemlélet a kereszténységgel, a szeretettel ellentétes — jegyezte meg a református művész. — Ennek tragikus következményei zajlanak ma Észak-Írországbán. Belfast és Londonderry korunk szégyene, századokkal veti vissza a keresztény eszmeiség hitét — mondotta *Amerigo Tot*. A *Csurgói Madonna*-szobrot *Kisberk Imre* püspök, székesfehérvári apostoli kormányzó ünnepi szentmise keretében szentelte fel és adta végleg a csurgóiak birtokába.

A *csehszlovák—magyar levéltári anyagok* kölcsönös cseréjére vonatkozó egyezmény keretében Pozsonyból, a Szlovák Központi Levéltárból a Magyar Országos Levéltárba került a hajdani Budai Káptalan 120 darab középkori oklevele és egy kötetnyi jegyzőkönyve. A Budai Káptalan működése a 11. századra nyúlik vissza. A levéltár ismert legrégibb oklevele Endre királytól származik

1212-ből. Óbudán alapították, s itt is működött, feltehetően az 1530-as évek végéig. Társaskáptalanként, kanonokok testületeként arra szervezték, hogy a királyi udvar népének lelki gondozását ellássa. A 12–13. század fordulóján azonban kibővült feladatköre, amikor hiteles helyé (locus credibilis) lett. A méltó helyre került káptalani levéltár tanulmányozása fellelhető a korra vonatkozó tudományos kutatásokat.

A *parlamentben* október 4–5-én tartották a VII. magyar békekongresszust. Az ötszáz küldött, valamint száz hazai és külföldi vendég jelenlétében *Sebestyén* Nándorné, az Országos Béketanács titkára mondott beszámolót. A referátum elhangzása után *Kállai* Gyula, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöke köszöntötte a kongresszus résztvevőit, majd a plenáris ülés vitája következett, amelyen *Bartha* Tibor református püspök elnökölt. A felszólalók sorában ott voltak az egyházak képviselői is. Köztük *Cserháti* József pécsi megyéspüspök, aki beszédében többek között ezeket mondotta: „Valamely eszme vagy gondolat akkor lesz mozgalommá ha szellemi töltete egyetemes, tehát ha mindenkire szól, másodszor ha a mozgalom alap gondolata korszerű, más szóval, ha haladó és harmadszor, ha erkölcsi alapon áll, ami annyit jelent, hogy valami jobb, nemesebb érdekében száll sikkra.” Majd később: „Korunk embere újra megtalálja önmagát, a szeretet, a barátság és a testvériség magasabb rendű erőinek szintézisében. Soha nem lehet máról holnapra világhelyzeteket megváltoztatni, de hinnünk kell annak a békének a győzelmében, melyet nem egyszerűen valami nyugalmi állapot, hanem maga az emberi fejlődés éltet és állandóan inspirál. E fejlődés törvénye meg fogja ölni az önzést, ki fogja irtani a szellemi és anyagi rabszolgaságot. E békeeszmének állandó hangsúlyozása, hirdetése, áldozattal való művelése talán jobban és előbb kiűti majd a fegyvert a támadó kezéből mint más szuperfegyver. Egyedül a szolgáló, egymásért áldozatokra is képes szeretet hozhat megoldást” — fejezte be felszólalását *Cserháti* József pécsi megyéspüspök. A plenáris ülést követően a kongresszus öt szekcióban folytatta munkáját. A tanácskozás másnapján került sor a meghívott külföldi vendégek felszólalásaira. Végül a kongresszus küldöttei megválasztották a kétszáz tagú új Országos Béketanácsot, amelynek elnöke ismét *Sik* Endre, elnökhelyettese pedig *Réczey* László lett. A VII. magyar békekongresszus *Réczey* László professzor zárószavával ért véget, aki hangsúlyozta, hogy a VII. magyar békekongresszus eredményes munkái végeztek, felkészítette a békemozgalom aktivistáit a további feladatokra, hozzájárult a magyar békemozgalom tekintélyének növeléséhez. A záróülés okmányt fogadott el a nemzetközi helyzetről és a békemunka feladatairól.

Az *Opus Pacis* intéző bizottsága és az Országos Béketanács katolikus bizottsága szeptember 23-án ülést tartott. Ezen részt vett *Ijjas* József kalocsai érsek, a katolikus püspöki kar, az *Opus Pacis* és az Országos Béketanács katolikus bizottságának elnöke, *Brezanóczy* Pál egri érsek, a püspöki kar több más tagja, továbbá az *Opus Pacis* intéző bizottságának és az Országos Béketanács katolikus bizottságának tagjai. *Ijjas* József megnyitó szavaiban a berlini béke-világlatalkozó jelentőségét hangsúlyozta és ezzel kapcsolatos élményeiről szólt. *Beresztóczy* Miklós c. prépost az Országos Béketanács katolikus bizottságának főtíkárá az aktuális békemozgalmi kérdésekről tartott beszámolót, és előterjesztette a katolikus békeszervek féléves munkaprogramját, amelyet az ülés résztvevői egyhangúlag elfogadtak. Az ülés *Ijjas* József érsek zárószavával ért véget. Ugyancsak az Országos Béketanács katolikus bizottsága október 1-re országos értekezletre hívta össze a megyei papi békebizottságok vezetőit. A tanácskozáson *Sempster* László apostoli kormányzó helynök elnökölt. Az elnökségben foglalt helyet *Beresztóczy* Miklós c. prépost, az OBKB főtíkárá, *Horváth* Richárd templomigazgató, a *Katolikus Szó* főszerkesztője és *Timkó* Imre, az *Opus Pacis* igazgatóhelyettese. Megjelent az értekezleten és felszólalt *Balló* István, az Állami Egyháziügyi Hivatal elnökhelyettese. Jelen volt *Herling* Jakab, az Állami Egyháziügyi Hivatal mb-főosztályvezetője. Az új félév elvi és gyakorlati kérdéseiről *Beresztóczy* Miklós főtíkárr adott tájékoztatást. A referátum elhangzása után *Timkó* Imre professzor, a *Pax Christi* mozgalom NSZK-beli képviselőinek budapesti látogatásáról s a békemozgalmi kapcsolatok bővülésének eredményeiről számolt be.